

DELFTIA BATAVORUM

historisch jaarboek

voor Delft

2004

€2,-

Delfia Batavorum
Veertiende Jaarboek 2004

Veertiende Jaarboek 2004

Historische Vereniging Delfia Batavorum
Delft 2004

Delfia Batavorum

Veertiende Jaarboek 2004

Historische Vereniging Delfia Batavorum
Delft 2005

De redactiecommissie van de Historische Vereniging Delfia Batavorum
draagt dit jaarboek op aan

Wim van Leeuwen

wegens zijn grote inzet en betrokkenheid bij het tot stand brengen
van de Stichting Kerkelijk Erfgoed Delft en de Stichting Vermeer in Delft.

De vorige jaarboeken zijn opgedragen aan:
H.W. van Leeuwen (1991)
Ir. H.H. Vos† en mw. W.M. Vos-de Koning (1992)
Drs. A.J.H. Rozemond† (1993)
A.C. Kleyweg (1994)
J. Grakist (1995)
Mr. H.V. van Walsum (1996)
Ir. W.F. Weve (1997)
B.K.P. Griffioen en mw. M.C.M. Griffioen (1998)
Mw. G.T.M. Gerritsma (1999)
Mw. P.C. van der Heijden-Wolfhagen (2000)
Drs. J.L.W. van Leur (2001)
Mw. drs. L. Thijsse (2002)
P.A. van Koppen (2003)

ISSN 0927-409X

Dit jaarboek is een uitgave van de Historische Vereniging Delfia Batavorum, secr.
mw. A. Jonquière-Kamps, <http://www.delfia-batavorum.nl>

Redactie:

Hans Houtzager, voorzitter

Ria van der Meer, secretaris (Buitenwatersloot 336, 2614 GR Delft,
e-mail gab.lansbergen@wanadoo.nl)

Peter van der Krogt, eindredacteur

Wilma van Giersbergen

Jos Hilkhuijsen

Frida de Jong

Arnold Verschuyf

Druk- en bindwerk: Vis Offset, Alphen aan den Rijn

© 2005 De auteurs en Historische Vereniging Delfia Batavorum

Fotootje op omslag: Detail van Vermeers 'Jonge vrouw gezeten aan een virginaal' (zie blz. 189)

Frontispies (blz. 2): Ets van Charles Zilcken (zie blz. 183)

Inhoud

Redactioneel	7
Historische Vereniging Delfia Batavorum	9
Jaarverslag over 2004	10
<i>A.M. Bergman</i> Kroniek over 2004	21
<i>A.H.H.M. Matbijsen</i> Gerrit de Hoog (1784-1812), Nederlands eerste gepromoveerde veearts	57
<i>A. Warffemius</i> De Sint-Hippolytuskerk 1836-1886 in beeld	83
<i>M. Remery</i> Ruim negentig jaar zusters van Roosendaal en het lager onderwijs voor meisjes aan de Voorstraat in Delft (1873-1965)	101
<i>A.J.J. Struijk</i> De molens van de Zuidpolder van Delfgauw	121
<i>W.F. Weve</i> Grenspalen van Delft	137
<i>J. ter Haar-Kruize</i> <i>De Fabrieksbode</i> als spiegel van maatschappelijke veranderingen. De vrouw in de Gistfabriek en <i>De Fabrieksbode</i> : 120 jaar emancipatie (1882-2001)	149
<i>W.F. Weve</i> De Le Comteprijs 2003	169
<i>M. van Noort</i> Delfiana	177
<i>P.C.J. van der Krogt</i> Nieuwe straatnamen 2004	191

J.A. Meter Hagg

Publicaties over Delft of door Delftenaren 2004

195

Het gemeentebestuur van Delft, 1-1-2005

De Delftse bevolking

209

Over de auteurs

211

Naamregister

213

Lijst van adverteerders

222

Redactioneel

Het veertiende jaarboek van de Historische Vereniging Delfia Batavorum bevat naast vaste rubrieken een gevarieerd aanbod van artikelen over Delftse onderwerpen.

Twee bijdragen hebben als onderwerp onderwijs. Het eerste zoals dit gegeven werd door de zusters van de Voorstraat en het tweede artikel behandelt de universitaire opleiding van een pupil van de Fundatie van Renswoude tot de eerste veearts in ons land.

Van een geheel andere inhoud zijn de zeer lezenswaardige artikelen over de molens in de Zuidpolder en over de geschiedenis van *De Fabrieksboede*.

In een artikel dat handelt over de bouwkundige aspecten van de verdwenen Hippolytuskerk aan de *westzijde* van de Voorstraat worden een aantal nieuwe ontdekkingen beschreven door de auteur.

Grenspalen markeren de afbakening van steden en landen. Het artikel dat dit als onderwerp heeft, bevat veel historische wetenswaardigheden.

De redactie is de verschillende auteurs zeer erkentelijk voor hun waardevolle bijdragen. Zij is de diverse fotografen erkentelijk voor de verschillende foto's die zij belangeloos afstonden om hiermede o.a. de Kroniek te illustreren. Ook het Delftse gemeentearchief leverde ons verschillende oude foto's die de historische toelichting veel beter illustreren dan bladzijden tekst!

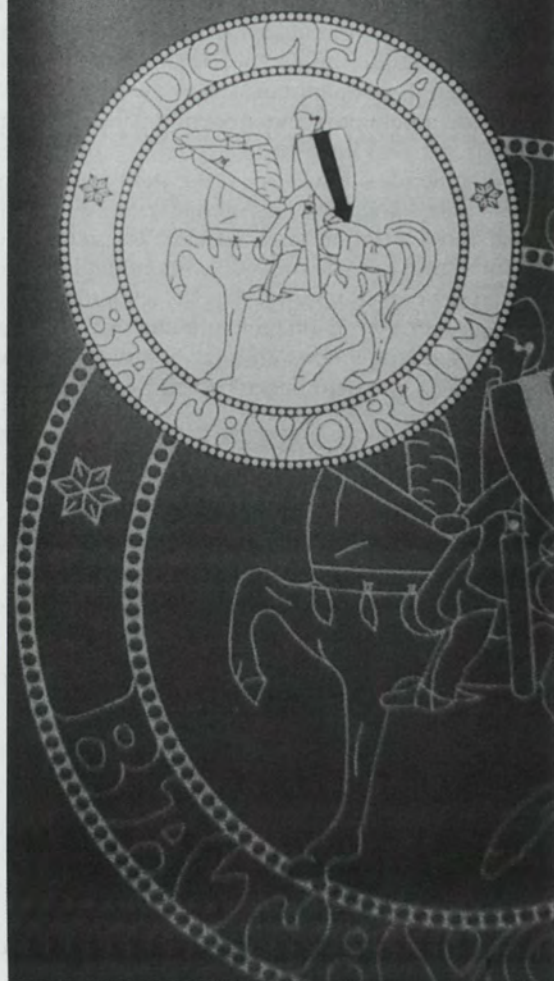
Mede door de zeer gewaardeerde financiële steun van onze adverteerders kunnen wij dit jaarboek aan de leden van onze Vereniging aanbieden.

De redactie wens u enige aangename uren toe bij het lezen van dit jaarboek.

De redactie

Historische Vereniging Delfia Batavorum

1935

Historische Vereniging Delfia Batavorum

Opgericht 30 oktober 1935

Ereleden

P. Bouwmeester† (1950)
Mr. G.E. van Walsum† en mw. mr. J.M. van Walsum-Quispel† (1951)
Mr. H.E. Phaff † (1952)
P.C. Visser† (1959)
J. van Oel† (1969)
Jkvr. dr. C.H. de Jonge† (1970)
C.D. Goudappel† (1976)
A.J.J.M. van Peer† (1977)
G.G. Kunz† (1982)
Mw. J.M. de Wijs-Kamp† (1984)
Drs. A.J.H. Rozemond† (1985)
Ir. K.J.H.W. Deen (1996)
Dr. M.A. Verschuyf (1997)
Prof. dr. J.J. van Loef (1998)
Ir. J.F. van Heel (2000)

Delfia Batavorumprijs (J.W. Blokpenning)

D. Wijbenga† (1993)
Drs. A.J.H. Rozemond† (1994)
Oudheidkundige Werkgemeenschap Delft (1995)
Redactiecommissie Delfia Batavorum (1996)
Projectgroep Delfts Aardewerk (2001)
Midden-Delfland Vereniging (2003)

Le Comteprijs

Dr. F. Spies (1999)
Ir. en mw. J. Koelstra-van der Struif (2000)
J.C. van Dijk (2001)
C. Koreneef (2002)
Stichting Sint-Hippolytuskapel (2003)

Bestuur

Drs. W.H.M. Aalbers (1997; voorzitter)
Mevr. drs. G.D. van Walsum-Kieft (2001; 2e voorzitter)
Dr. W.C.M. Zwennis (1995; secretaris tot mei 2004; redactie *Delf* en convocaat)
Mw. A. Jonquière-Kamps (2004; secretaris vanaf mei)
G.J. Augustinus (2003; penningmeester)

Dr. H.L. Houtzager (1998; namens redactiecommissie)
M. van Noort (2002; excursies)
Ir. W.C.J. Schoeman (2002; namens Commissie Behoud Stadsschoon)
Mevr. drs. A.M.G. Sterringa (1998; commissaris boeken en web-master)

Commissie Behoud Stadsschoon

Ir. W.C.J. Schoeman (voorzitter)
Ir. E.M.C.J. Quanjel (secretaris)
P. van der Eijk
W.A.FX. de Fraiture
Ir. T. Remmerswaal

Redactiecommissie

Dr. H.L. Houtzager (voorzitter)
Mevr. drs. M.A. van der Meer (secretaris)
Mevr. dr. W.M.J.I. van Giersbergen
Drs. J.W.L. Hilkhuijsen
Mevr. drs. F. de Jong
Dr. P.C.J. van der Krogt
Dr. M.A. Verschuyl

Excursiecommissie

M. van Noort (voorzitter en secretaris)
Ir. J. Koelstra
Mevr. J. Koelstra-van der Struif
Mevr. M. Slotboom

Commissie voor de Le Comteprijs

Ing. W.A.G. van Leeuwen (voorzitter)
Ir. W.F. Weve (secretaris)
Mr. A.P.A. van Daalen

Publiciteit

Mevr. A.M. Bergman

Internetredactie

Ir. P. Barendse
Drs. A.M.G. Sterringa

Vertegenwoordigingen van de voorzitter namens Delfia Batavorum.

Lid van het Comité van aanbeveling voor de restauratie van de Koornbeurs.

Lid van het Comité van aanbeveling voor het restauratiefonds Maria van Jessekerk.

Jurylid van de A.J. Prins 100 Cultuurprijs.

Voorts is de voorzitter betrokken bij de Initiatiefgroep Stichting Vermeer in Delft, i.o.

W.C.M. Zwennis was lid van de Commissie voor de organisatie van de Open Monumentendag.

Leden van de Commissie Behoud Stadsschoon maken deel uit van het Platform Spoor en van het Binnenstadsforum.

Jaarverslag over 2004

Bestuur

Het bestuur vergaderde dit jaar negen keer. Naast deze veelal langdurige bijeenkomsten was er regelmatig overleg over lopende zaken.

Bestuursleden vertegenwoordigden de vereniging bij verschillende al dan niet officiële gelegenheden, waaronder de ontvangst van vertrekkende burgemeester van Delft mr. H. Van Oorschot, de receptie van zijn opvolger mr. drs. G.A.A. Verkerk en de Willem van Oranjelezing. Ter gelegenheid van de herdenking dat 250 jaar geleden de Fundaties van de Vrijvrouwe van Renswoude werden gesticht, waren bestuursleden aanwezig bij de aanbidding van het eerste exemplaar van het boek over de geschiedenis van de Fundaties in de 18e eeuw. Ook werd dit jaar het boek *Delfts Aardewerk. Geschiedenis van een nationaal product* door Loet Schledorn e.a. uitgereikt aan de zes als beste geslaagde leerlingen voor het vak geschiedenis van de drie Delftse VWO scholen. Het bestuur bestemde een deel van een ontvangen subsidie van de Van der Mandele Stichting te Rotterdam voor het instellen van deze Delfia Batavorum Eindexamenprijs. Voorzitter drs. W.H.M. Aalbers was betrokken bij de initiatiefgroep Stichting Vermeer Delft i.o., lid van het Comité van aanbeveling voor de restauratie van de Koornbeurs, lid van het Comité van aanbeveling voor het restauratiefonds Maria van Jessekerk, en jurylid van de A.J. Prins 100 Cultuurprijs.

Dr. W.C.M. Zwennis was lid van de commissie voor de organisatie van Open Monumentendag. Leden van de commissie Behoud Stadsschoon maakten deel uit van het Binnenstadsforum en het Platform Spoor.

Ook gaven bestuursleden acte de présence bij opening van tentoonstellingen en lezingen en activiteiten van zusterverenigingen.

Op Open Monumentendag (11 september) was het bestuur - geholpen door vrijwilligers - met een stand aanwezig in de burgerzaal van het stadhuis waarvoor ook dit jaar mevrouw ir. G. Schoeman-Chappin een fraaie power-point presentatie verzorgde. Er was informatie ten behoeve van ledenwerving en er werden boeken uit het depot verkocht.

In november werd voor de derde keer een bijeenkomst gehouden van tien historische verenigingen, dit keer in Alkmaar. Een afvaardiging van het bestuur nam deel, en ir. E.M.C.J. Quanjel van de commissie Behoud Stadsschoon verzorgde een boeiende presentatie met als titel: Bouwen in historische steden.

De vorig jaar ingestelde lustrumcommissie bestaande uit de heren G.J. Augustinus, ir. K.M. van der Laan, J.A. Touw en dr. W.C.M. Zwennis werkt met verve

aan de voorbereiding van het veertiende lustrum in 2005. Inmiddels staan twee data al vast: de feestelijke bijeenkomst in het stadhuis op woensdag 27 april, om 15.00 uur, en het symposium op vrijdag 28 oktober om 20.00 uur. De website www.delfia-batavorum.nl wordt gecoördineerd door webmaster mevrouw drs. A.M.G. Sterringa in samenwerking met ir. P. Barendse. Het bestuur hoopt dat steeds meer leden gebruik zullen maken van hun mailadres voor het ontvangen van nieuwsbrieven en mededelingen.

Publiciteit voor activiteiten van de vereniging werd ook dit jaar weer verzorgd door mevrouw A.M. Bergman.

Het convocaat werd verzorgd door de secretaris en verscheen drie keer. Publicatie van mededelingen van de vereniging vinden elk kwartaal plaats in het hooggewaardeerde *Cultuurhistorisch Bulletin Delf*.

Algemene Ledenvergadering

De 69ste jaarlijkse Algemene Ledenvergadering werd gehouden op 25 mei 2004. Voorzitter Aalbers mocht ongeveer 130 leden welkom heten in de Kapellezaal van het Reinier de Graaf Gasthuis.

De vergadering stemde onder meer in met een contributieverhoging van 19 naar 20 euro voor een algemeen lid en van 4 naar 5 euro voor een gezinslid, dit gezien de stijgende kosten van de activiteiten. Tevens stemde de ALV in met het voorstel tot instelling van een 'lidmaatschap voor het leven'. Notulen van de ALV van 15 mei 2003 zowel als de financiële jaarverslagen over het jaar 2003 werden goedgekeurd en het bestuur werd gedechargeerd. Secretaris Zwennis trad na drie periodes van drie jaar af, doch verklaarde zich bereid om voorlopig de nieuwsbrieven en de bijdrage van Delfia Batavorum aan *Delf Actueel* te blijven verzorgen. Als opvolger werd benoemd mevrouw A. Jonquière-Kamps. Mevrouw drs. G.D. van Walsum-Kieft stelde zich na een periode van drie jaar herkiesbaar voor een tweede periode als vice-voorzitter en werd herbenoemd.

Ing. W.A.G. Van Leeuwen trad statutair af als lid van de kascommissie. In zijn plaats werd benoemd ing. J. Naaborg. De commissie bestaat thans uit de heren J. van Dalen (voorzitter), P. Bender en J. Naaborg.

Mevrouw drs. M.A. van der Meer, secretaris van de redactiecommissie, gaf in de ALV een overzicht van de inhoud van het Jaarboek 2003. Zij dankte de au-

Pieter van Koppen krijgt het eerste Jaarboek 2003 uitgereikt (Foto: René van der Krogt).

De auteurs van het Jaarboek 2003 krijgen elk hun exemplaar (Foto: René van der Krogt).

De jaarboeken vinden gretig aftrek onder de aanwezige leden (Foto: René van der Krogt).

teurs voor hun bijdragen waarmee wederom een interessant jaarboek kon worden samengesteld. Het jaarboek werd opgedragen aan de heer P.A. van Koppen vanwege het feit dat hij zich als grafisch vormgever vele jaren belangeloos heeft ingezet voor onze vereniging.

Stadsarcheoloog drs. E.J. Bult verzorgde een lezing onder de titel 'Een juweeltje in het veen'. Aan de hand van archeologisch onderzoek tussen 1996 en 1998 rond de Zuidpolder van Delfgauw gaf hij inzicht in de historie van dit gebied waar al in de vroege elfde eeuw blijkt te zijn gebouwd. Opmerkelijkste vondst van deze opgraving is een messing pseudo muntfibula, gebaseerd op een gouden Byzantijnse nonisma uit de elfde eeuw.

Le Comteprijs

De commissie voor de Le Comteprijs heeft dit jaar 19 projecten beoordeeld die mogelijk in aanmerking kwamen voor de prijs. Hiervan werden er drie aan het bestuur voorgedragen als genomineerden. Als eerste werd genoemd het standbeeld van Willem van Oranje van de Amsterdamse beeldhouwer Auke Hetteema in de tuin van Museum het Prinsenhof. Tweede genomineerde was Apotheek Kipp B.V. voor het restaureren van de historische uitsteekreclame van de apotheek aan Oude Delft 204. Derde nominatie betrof de reconstructie van de leien dakbedekking van de Sint Hippolytuskapel aan Oude Delft 118. Na uitvoerig beraad en met nipte meerderheid besloot het bestuur de Le Comteprijs 2003 toe te kennen aan de Stichting Sint Hippolytuskapel voor het in de oorspronkelijke staat terugbrengen van het dak. Voorzitter Aalbers maakte de winnaar bekend en reikte de prijs - een speciaal vervaardigd Delfts blauw bord en een oorkonde - uit aan mevrouw P.C. van der Heijden die namens het stichtingsbestuur aanwezig was. Dit unieke bord werd dit jaar voor de tweede maal ter beschikking gesteld door de Koninklijke Porceleyne Fles. De winnaar en beide genomineerden ontvingen bloemen.

Lezingen

Dit jaar werden zeven lezingen gerealiseerd. Organisator mevrouw drs. G.D. van Walsum-Kieft kan zich met regelmaat verheugen op grote belangstelling. De eerste lezing werd op 10 februari in Cultureel Centrum Abtswoude gegeven door prof. dr. ir. F.H. Kreuger, met als titel 'Leven en werk van meester-vervalser Han van Meegeren'. Van Meegeren studeerde enige tijd bouwkunde in Delft en is architect van het clubgebouw van de Roeivereniging De Delftse Sport aan het Oostplantsoen. Deze bijeenkomst trok zelfs meer belangstellenden dan de brandweer kon toestaan, waardoor tot grote spijt van het bestuur enkele leden moesten staan of zelfs onverrichter zake naar huis terugkeren.

Op 9 maart vond er een lezing plaats in de Oud-Katholieke Kerk. Drs. P.Altena belichtte de relatie tussen Gerrit Paape en Delft, onder de titel 'De mislukte terugkeer van Gerrit Paape naar Delft'.

Op 23 maart verschafte historica drs. Marianne Langenbach, publiciste over Maria Duyst, onze leden inzicht in het leven van Maria Duyst van Voorhout, Vrijvrouw van Renswoude en haar betekenis voor Delft. Mevrouw drs. Carin Gaemers sprak over de geschiedenis van de Delftse Fundatie. Ons lid en oud-burgemeester van Delft de heer mr. H.V. van Walsum, legde als oud-auditeur van rekening vervolgens een schakel naar het werk van de huidige Fundaties. Op 22 april vond in samenwerking met de Historische Vereniging Holland in de Waalse Kerk een lezing plaats door dr. E.G. Arnold over Het Genootschap Christo Sacrum te Delft (1779-1838). Met de oprichting van dit genootschap opgericht door Jacob Hendrik Onderdewijngaart Canzius namen enkele deftige Delftse burgers hun verlichte verantwoordelijkheid in een tot nu onderbelichte periode.

Op 9 juni hield ing. W.A.G. van Leeuwen in Delftstede een enthousiast betoeg over het te realiseren VermeerDelftcentrum, een multi mediacentrum waar bezoekers op moderne wijze kennis kunnen maken met de schilder Johannes Vermeer en zijn stad Delft.

Op 14 september hield dr. H.J.M. Nellen een lezing over Hugo Grotius. Deze rechtsgeleerde is wereldbekend geworden met *De iure belli ac pacis*. Dankzij de gastvrijheid van het Hoogheemraadschap van Delfland konden wij in het Gemeenlandshuis een groot aantal leden ontvangen voor deze goed bezochte boeiende lezing.

Op 10 november trok een door ir. W.C.J. Schoeman georganiseerde presentatie door ir. Job Roos van Braaksma & Roos architecten Den Haag, en ir. Joris Molenaar van Molenaar & Van Winden architecten Delft een groot aantal leden naar Delftstede met hun voordracht met als titel 'Bouwen in historische Binnensteden', met voorbeelden van historiserend tot high-tech.

Helaas kon de op 9 december geplande jaarlijkse Anders Rozemond lezing niet doorgaan in verband met de bijzetting van ZKH Prins Bernhard. Drs. B. Woeldering, oud-directeur van het Koninklijk Huisarchief, heeft toegezegd deze lezing alsnog op 1 maart te geven.

Excursies

De Excursiecommissie verzorgde ook dit jaar zowel dagexcursies als kleine excursies op zondagochtenden. Er kon regelmatig gerekend worden op een grote groep enthousiaste deelnemers.

Op 22 februari was er een rondwandeling langs een aantal Delftse bruggen onder leiding van de leden Daan de Quartel en Jan Koelstra. De bijna 80 bruggen die de Delftse binnenstad rijk is zijn weliswaar niet allemaal bezocht, maar een groot aantal wel en daar was heel wat over te vertellen.

Op 18 april werd een bezoek gebracht aan het Haags Historisch Museum. Dit jaar was het precies 250 jaar geleden dat de in Delft geboren Maria Duyst, Vrijvrouw van Renswoude, overleed en dit was een goede aanleiding om onder leiding van een gids de aan haar (en aan de Fundatie van Renswoude) gewijde tentoonstelling te bezoeken. Na afloop werd, eveneens onder leiding

Excursie Dordrecht, 25 september 2004. (Foto: Jan Koelstra, alle foto's staan op de website <http://www.delfia-batavorum.nl>)

van een gids, nog een (beperkte) rondwandeling door oud Den Haag gemaakt.

Op 17 juli werd door 60 leden het Fort aan den Hoek van Holland bezocht, een meer dan in goede staat verkerend groot verdedigingswerk uit 1881, destijds gebouwd om vijandelijke schepen te beletten via het water de stad Rotterdam te bereiken. De Duitse bezetter maakte in de Tweede Wereldoorlog het fort met zijn kilometers lange gangen onderdeel van de Atlantikwall. Thans heeft het fort de officiële status van museum.

Op 25 september voerde de grote jaarlijkse excursie ons per bus en 'fast ferry' naar Dordrecht, waar onder leiding van een ruim aantal gidsen de diverse bezienswaardigheden in de oude binnenstad werden bezocht, waaronder het Stadhuis uit 1383 en het museum Simon van Gijn.

Op 12 oktober was er een volledig volgeboekte excursie naar TNO-Ypenburg, een zwaar beveiligde dependance van het Prins Maurits Laboratorium, waar uitgebreid werd stilgestaan bij de gebeurtenis die precies 350 geleden Delft op zijn grondvesten deed trillen. Deze dramatische gebeurtenis is bekend als 'De Delftse Donderslag' toen meer dan 80.000 ponden buskruit op de plaats van de huidige Paardenmarkt ontploften en waarvan de gevolgen rampzalig waren.

Het Fort aan den Hoek van Holland, 17 juli 2004 (Foto: Jan Koelstra, alle foto's staan op de website <http://www.delfia-batavorum.nl>)

Ledenbestand

Op 31 december bedroeg het aantal leden 1302, een stijging van 23 in vergelijking met het begin van het jaar. Er werden 84 nieuwe leden ingeschreven, terwijl wegens verschillende redenen (verhuizing, overlijden, wanbetaling) 61 leden werden uitgeschreven. Het ledenbestand telt thans 1014 algemene leden, 238 (gezins)leden op hetzelfde adres. Verder zijn er 21 adverteerders en 25 relaties en zusterverenigingen.

Ansie Jonquière-Kamps, secretaris

Activiteiten van de Commissie Behoud Stadsschoon in 2004

Afgelopen jaar werd, na het afscheid van Wil Steffen, de commissie weer teruggeworpen op haar kernteam bestaande uit Werner Schoeman, Piet van der Eijk, Winand de Fraiture, Tammo Remmerswaal en ondergetekende. Dit brengt mij meteen op het meest prangende gemis van de commissie: het ontbreken van een daadkrachtig - liefst vrouwelijk - nieuw lid met voldoende ervaring of contacten in het politieke veld.

Bovenstaande wens van de commissie is het afgelopen jaar jammer genoeg

niet in vervulling gegaan, maar we hebben voor het aanstaande jaar de namen van enkele interessante mogelijke kandidaten aangereikt gekregen. Dit belooft dus alle goeds voor het komende jaar.

Maar laten we niet op de zaken vooruitlopen en kijken naar de feiten van de afgelopen periode, waarbij de commissie heeft geprobeerd weer iets actiever 'in het veld' zoals dat zo mooi heet, te opereren.

De Markt was, evenals vorig jaar, weer een dankbaar gegeven, toch het historische reclamemiddel van Delft naar de wereld, zeker gezien de indrukwekkende manifestaties in de afgelopen jaren. In 2004 hebben we geprobeerd de introductie van allerlei nieuwe objecten zoals soort en positie fietsenstalling en de vuilverwerking in kaart te brengen. Ook het gebruik van het plein heeft onze voortdurende aandacht: het moet een plein blijven waar evenementen plaatsvinden die passen binnen een levendige historische binnenstad.

Een ander, zij het kleiner historisch object, had eveneens onze aandacht: de monumentale plataan naast het Meisjeshuis aan de Oude Delft. Nu het mooie Meisjeshuis in zijn oude glorie terugkeert, gelukkig met een nieuwe duidelijke maatschappelijke functie, dreigde in de enthousiaste plan- en uitvoeringsfase de zeer beeld- en ruimtebepalende plataan het onderspit te delven. Dankzij de kennis en de contacten van Piet van der Eijk -en de medewerking van alle partijen- werden door de gemeente en de aannemer tijdig de nodige maatregelen getroffen om deze mooie boom te handhaven.

Ook beeldbepalend en minder voor de hand liggend was de discussie over de terrasboten in de binnenstedelijke grachten. De gemeente had hierbij het voornemen meer terrasboten toe te staan ten behoeve van de horeca. Door Tammo Remmerswaal werd hierover een uitgebreide notitie samengesteld. Deze nota werd zeer positief ontvangen en is onderdeel geworden van de uiteindelijke beslissing van de gemeente over dit onderwerp.

Met Tammo als vaste vertegenwoordiger is de commissie ook betrokken bij het Platform Spoor. In 2003 waren er volop ontwikkelingen bij de verschillende opties en planvormen, die echter in de loop van het jaar werden stilgelegd. Gelukkig bracht 2004 nieuw licht voor de tunnel

Ondertussen ligt er een concept bestemmingsplan spoorzone ter inzage. De commissie had zich al eerder door middel van een notitie in 2003 gericht op een aantal cruciale aandachtspunten, die een duidelijke relatie hebben met de historische binnenstad. Het behoud of herstel van deze elementen op een historisch verantwoorde stedenbouwkundige en architectonische wijze, staan hierbij voorop. Daarnaast is er aandacht voor stedenbouwkundige ruimte en routing van en naar het historisch centrum in relatie met de stedenbouwkundige planvorming: diversiteit in mogelijkheden, dwars en langsprofielen, zinvolle gebruiksfuncties voor de bestaande historische elementen binnen de stad Delft. Daarnaast ook voldoende aandacht voor de subtiële diversiteit en variëteit van de verschillende planonderdelen en schaalniveaus.

Al deze aspecten waren de afgelopen weken weer aan de orde en voor eind januari 2005 zal de commissie een schriftelijke reactie hierover opstellen

richting gemeente. Specifieke items zijn in ieder geval: de al of niet gehele reconstructie van het Bolwerk bij de Buitenwatersloot, herontwikkeling van de waltorens en de vorm en diepte van de nieuwe waterloop aan de Phoenixstraat bij het Bacinol-gebouw.

Eveneens werd door de commissie deelgenomen aan de meningsvorming omtrent het Beeld-kwaliteitsplan zoals in concept opgesteld door de gemeente. De inbreng van de commissie is samen te vatten in het benadrukken van de zorgvuldigheid en genuanceerdheid bij het opstellen en toepassen van criteria in relatie tot de historische context en waarde. Daarnaast heeft de commissie gewezen op de noodzaak een duidelijk beleid ten aanzien van het Beeld-kwaliteitsplan te formuleren.

Een van de belangrijkste activiteiten van de commissie was het organiseren van een lezing in oktober onder de titel 'Bouwen in historische binnensteden'. Hiermee wil de commissie een traditie initiëren ter verbreding van de kennis over de verschillende historische, hedendaagse en toekomstige aspecten die van belang zijn bij het bouwen in en het behouden van historische binnensteden. De eersteling in deze, onder de subtitel: 'meer dan historiserend of high-tech', gaf vanuit een algemeen en meer persoonlijk perspectief invalshoeken en overwegingen hierover. De sprekers, Job Roos (Bureau Braaksma & Roos, Den Haag) en Joris Molenaar (Molenaar en van Winden Architecten, Delft) gaven ieder op een zeer eigen wijze hun inspirerende visie hierover. De opkomst was groot, de reacties enthousiast en kritisch, een mogelijkheid tot vervolg geboden.

Enkele weken later bezochten het bestuur van Delfia Batavorum en ondergetekende de jaarlijkse bijeenkomst van Hollandse historische verenigingen, ditmaal gehouden in het mooi gerestaureerde stadhuis van Alkmaar. De ontvangst in de raadzaal was indrukwekkend. De Delftse vertegenwoordiger deed hier verslag van de werkwijze van de commissie Behoud Stadsschoon met als recent voorbeeld de zojuist besproken lezingen.

Al met al een interessant jaar voor de commissie, die met duidelijke items en een positieve insteek het komende jaar tegemoet gaat.

Emile Quanjel

BENDER

sedert 1820

opMERKelijk goed voor tafel, keuken en cadeau

- SFEERVOL TAFELEN
- CADEAUX
- CULINAIRE LIJNEN
- LISTE DE MARIAGE
- INTERIEURDECORATIES
- LUXE SERVIEZEN EN COUVERTS

BIJ KONINKLIJKE BESCHIKKING
HOFLEVERANCIER

Binnenwatersloot 10
2611 BK Delft

tel. (015) 212 59 75
fax (015) 214 40 39

Geopend di. t/m vr.: Delft 9.30-18.00,
Voorburg 10.00-17.30, za.: 10.00-17.00,
vr.-avond: Delft 19.00-21.00

Kroniek over 2004

samengesteld door mw. A.M. Bergman

Januari

- 1 Nieuwjaarsochtend: de grote vuurwerkopruiactie levert 93 zakken met vuurwerkafval en overige troep op. Burgers die mee hebben geholpen aan deze schoonmaakactie maken kans op het winnen van een dvd-speler, een discman of cd's.
- 5 Op de kunstijsbaan aan het Doelenplein kan met het rijden van rondjes geld worden verdiend voor Amnesty International.
- 6 In de landelijke verkiezing 'Taptoe van het Jaar 2003', georganiseerd door Korpsmuziek.nl, is Taptoe Delft met 20,7% van de stemmen op de tweede plaats geëindigd. Het is daarmee de beste openlucht taptoe van Nederland. Van 10 november tot en met 31 december 2003 konden de bezoekers van de website Korpsmuziek.nl via email hun favoriete taptoe aangeven. De eerste prijs ging naar Leeuwarden.
- 7 Kraandrijver Stef van der Hoek van de firma Van der Lee verwijderd met grote precisie de Nieuwe Sint Jansbrug van de Oude Delft. Na anderhalf uur van passen en meten kon de brug overgebracht worden naar zijn nieuwe bestemming in de Delftse Hout, waar hij in afwachting van de nog aan te leggen bruggenhoofden, voorlopig is opgeslagen (zie ook 18 februari).
- 10 De Delftse Korfbalvereniging Fortuna wint de Tempus Europa Cup. In de sporthal De Buitenhof verslaat de ploeg van trainer/coach Hans Heemskerck in de verlenging met een 'golden goal' het Antwerpse AKC.
- 13 Wethouder Rik Grashoff blijkt de bekendste Delftenaar van 2003 te zijn en ontvangt als allereerste de door Loes van der Holst ontworpen 'Hugo'.
- 20 Petranel Bouwmeester wint de door de *Delftsche Courant* uitgeschreven wedstrijd 'Maak uw eigen Vermeer'. Mevrouw Bouwmeester is lid van onze vereniging.
- 23 Meester Rob Beek neemt afscheid als directeur van de Bernadette-Maria-school aan het Aan 't Verlaat, waar hij 37 jaar geleden als stagiair begon.
- 26 Dag van het Nationale Voorleesontbijt: in het kinderdagverblijf De Grote

De winnende foto van Petranel Bouwmeester in de wedstrijd 'Maak uw eigen Vermeer'

Johannes is het muisstil als Loek Hermans, voorzitter van MKB-Nederland, voorleest uit het boek *Sneeuwbergen* van Martin Waddel.

- 31 Tabakszaak 't Mannetje op de hoek van de Van Bossestraat en Van der Brughenstraat sluit voorgoed zijn deuren. Eigenaar Louis Bracco Gartner en zijn vrouw nemen vandaag afscheid van hun klantenkring. De winkel zal worden omgebouwd tot een tabaksmuseum (zie 13 november).
- 31 Een zuidwesterstorm zorgt in Delft voor zeker een half miljoen euro aan schade. Het zwaarst getroffen is de flat aan de Meermanstraat, waarvan een deel van een dak afgewaaid is. Ook het dak van de flat aan de Aletta Jacobsstraat raakte beschadigd.

Februari

- 4 Aan toponderzoeker Cees Dekker van de TU Delft wordt de Spinozapremie 2003, ook wel de Hollandse Nobelprijs genoemd, toegekend.
- 6 Lijstenmaker Ria van Dijk van Van Dijk Doe-het-zelf annex lijstenmakerij aan de Delfgauwseweg wint de Art & Frame Award.
- 7 Tijdens een Open Dag van het Grotius College wordt het startsein gegeven voor het tweetalig onderwijs in Delft. Eva Schierbeek, die zich als eer-

ste inschreef voor het Nederlands-Engels onderwijs wordt hiermee gefeliciteerd door het Tweede Kamerlid mevrouw M. Hamer.

- 9 Kees van Kooten, vroeger bekend van het cabaret-duo Koot en Bie, levert met zijn voorleessessie in de Waalse Kerk zijn bijdrage aan de literaire Valentijnsweek, waarvan de opbrengst ten goede komt aan de Delftse zusterstad Estelí.
- 14 In de Burgerzaal van het stadhuis nemen zo'n honderd mensen deel aan een uitgebreid Valentijnsdiner, waarvan de opbrengst, bruto achtduizend euro, besteed wordt aan de bouw van een bibliotheek in Estelí.
- 13/14 Vele duizenden genieten van het zesde De Koninck Bluesfestival in diverse cafés op vrijdag- en zaterdagavond. Bezoekers konden kiezen uit veertig optredens, waaron dat van de Fat Man Blues Band, met daarin Delftenaar Harry Lander als basgitarist.
- 18 De Nieuwe Sint Jansbrug is uiteindelijk vlakbij het partycentrum Knus in de Delftse Hout geplaatst (zie ook 7 januari). Dit op verzoek van de uitbater Joost Verhoeff.
- 22 De Delftse Wereldwinkel aan de Lange Geer bestaat 30 jaar. Ter gelegenheid hiervan geeft de winkel een speciale 'verjaardagskaart' uit in de vorm van het boekje *Las Pintadas de Estelí* (De rotsschilderingen van Estelí).
- 27 Een dik pak sneeuw zorgt voor winterse taferelen. In de Delftse Hout wordt gelanglauft, kinderen rijden sleetje, bouwen sneeuwpoppen en houden sneeuwbalgevechten.

Maart

- 1 De Openbare Montessorischool Jan Vermeer neemt na 127 jaar afscheid van het gebouw aan de Voldersgracht 21. Niet langer zullen kinderen hun speelkwartier op de Markt doorbrengen. De school verhuist naar een eveneens historisch gebouw aan de Raam 20, dat na een grootscheepse renovatie en gedeeltelijke nieuwbouw, dermate geslaagd is, dat het project is voorgedragen voor de scholenbouwprijs.
- 3 Ter gelegenheid van de ingebruikneming van de nieuwe locatie plant mevrouw Van Oorschot samen met de leerlingen van de Jan Vermeerschool een kastanjeboom. Deze werd geschonken door hoveniersbedrijf Rob Bouman.
- 5 De bisschop van Rotterdam, Adrianus van Luyn, brengt een bezoek aan de Maria van Jessekerk aan de Burgwal, waar hij zich op de hoogte laat stellen van de restauratiewerkzaamheden.

- 6 Vanwege haar grote inzet als coördinator dagbesteding in het Psychiatrisch Ziekenhuis Sint Joris ontvangt Ria den Hartog de Delftse Roos en de hieraan verbonden titel Vrouw van het Jaar in Delft.
- 8 Leon Dias, voorzitter van het Belangenplatform Tanthof, en wethouder J.P. Torenstra plaatsen het eerste bord van de nieuwe bewegwijzering dat duidelijkheid moet brengen in de onoverzichtelijke wirwar van straten en hofjes in het Tanthof.
- 9 Onder leiding van gemeentelijk archeoloog Epko Bult leggen archeologen voor de Nieuwe Kerk graven uit de zeventiende en achttiende eeuw bloot. In verband met de herindeling van de Markt moeten hier bomen geplaatst worden. Het publiek kijkt toe hoe met troffels en kwastjes zand tussen botten wordt weggehaald. Aan het eind van de dag zijn al 35 graven geruimd.
- 12 Op de bouwplaats hoek Martinus Nijhofflaan en Aart van der Leeuwlaan geeft wethouder C.L. Baljé het startsein voor de bouw van een multifunctioneel gebouw met 24 koopappartementen, een gezondheidscentrum en het kantoor van woningcorporatie Deltwonen.
- 17 Openbare presentatie van het plan voor een Vermeercentrum op de plaats van de voormalige Jan Vermeerschool aan de Voldersgracht. Aan de buitenzijde zal het centrum eruitzien als het voormalige Sint-Lucasgildehuis met op de gevel een acht meter brede afbeelding van het schilderij *Gezicht op Delft*.
- 20 Om tien voor zes 's ochtends overlijdt H.K.H. prinses Juliana op 94-jarige leeftijd. Zij was van 1948 tot 1980 koningin van Nederland.

20 t/m 30 maart

De bijzetting van koningin Juliana in de familiegrafkelder in de Nieuwe Kerk zorgde voor veel activiteiten in Delft. Tijdens haar leven bezocht zij Delft vele malen officieel maar ook onofficieel, onder andere:

1948 ter gelegenheid van het Lustrum van het Delfts Studenten Corps;

1954 bezoek aan het Waterloopkundig Laboratorium met keizer Haile Selassi van Ethiopië;

1955 voor een zanghulde op het balkon van het Stadhuis;

1958 bij de herdenking van Willem V en bij de opening van het nieuwe Hoogspannings Research Laboratorium van de Nederlandse Kabelfabriek;

- 1973 opening van het nieuwe gebouw van het Waterloopkundig Laboratorium;
- 1986 bezoek aan het Symposium Handicap en Communicatie aan de TU Delft en een onverwacht bijwonen van een voorstelling van toneelvereniging De Flits.

In het weekend 20/21 maart worden de Markt en de Nieuwe Kerk in gereedheid gebracht voor de bijzetting in het familiegraf van de Oranjes. De archeologische werkzaamheden voor de kerk (zie 9 maart) zijn tijdelijk stopgezet. Ongeveer 200 medewerkers van de gemeente zorgden ervoor dat ongeveer 600 m² straatwerk in orde kwam, 35 ton zand gebruikt werd voor ophogingen, de uitvaartroute met 500 meter hoge en 1.000 meter lagere hekken af te zetten en daarnaast ook nog eens 200 hekken met informatieborden te plaatsen. Twintig medewerkers gaven in het actiecentrum informatie. Er zijn 2.000 telefoontjes beantwoord, 7.000 brieven verstuurd en 3.500 parkeerfolders verspreid. Een speciale website werd 235.000 keer bezocht. Acht scouts deelden 17.000 folders uit aan de bezoekers. Voor dit alles kon het draaiboek gehanteerd worden, dat anderhalf jaar geleden bij de uitvaart van prins Claus gebruikt werd.

Maandag 22 maart maken harde windvlagen het onmogelijk op het stadhuis en aan de Oude Jan vlaggen halfstok te hangen. De door de storm gescheurde zwarte doeken aan de steigers om de kerktoeren

De erwacht op de Oude Delft (Foto: Peter van der Krogt).

van de Nieuwe Kerk moeten worden vervangen.

Zondag 28 maart wordt in de kerk het bloemenarrangement aangebracht en de technische voorbereidingen gemaakt voor de televisie-uitzending met twaalf camera's.

Maandagochtend 29 maart verwijderen veegwagens de paardenvijgen, die getuigen van de geheimgehouden generale repetitie de vorige avond.

De lijkist wordt de Nieuwe Kerk ingedragen (Foto: Han Eken, Talens Foto).

Dinsdag 30 maart, de dag van de uitvaart: Bewoners van huizen langs de route moeten ramen en deuren gesloten houden. Op de Markt ligt een grijze loper, waarover de hoge gasten vanaf het stadhuis naar de Nieuwe Kerk kunnen wandelen. Langs de gehele route staan zo'n 60.000 mensen. Op televisie volgen 2,6 miljoen mensen de rouwstoet.

Ten teken, dat de stoet Delft heeft bereikt begint het indrukwekkende zware gebeier van de Bourdon, die alleen bij koninklijke uitvaarten mag worden geluid.

De kerkdienst staat op verzoek van koningin Juliana onder leiding van de remonstrantse dominee, mevrouw Welmet Hudig-Semeijns de Vries van Doesburgh. Prinses Christine zong *It's a gift to be simple*, referend aan de eenvoud van haar overleden moeder. 3,2 miljoen mensen volgen de dienst op de televisie.

De bloemen in de Nieuwe Kerk (Foto: René van der Krogt).

Op 1 en 2 april bekijken 60.000 mensen de bloemen in de Nieuwe Kerk. Daarna wordt de kerk weer in oude toestand gebracht.

- 20 Anderhalf jaar geleden was ontwerpbureau Mevrouw Verkade en architectenbureau Me.X winnaar van de prijsvraag, die de gemeente uitschreef voor de watertoren. Hun idee was de watertoren om te bouwen tot een klimhal. Thans, zo meldt de *Delftsche Courant* heeft Verkade tot diens spijt, de opdracht terug moeten geven. Het plan bleek financieel niet te verwezenlijken.
- 21 De twaalfjarige Charley van der Sman uit Den Hoorn, leerlinge van het Stanislas College, plaatst zich als 'beste brugklasser van Zuid-Holland' in de Achmea Kennisquiz voor leerlingen uit Zuid-Holland. Bij de landelijke finale op 30 mei valt ze helaas in de eerste ronde af.
- 22 Ondanks alle drukte met de voorbereidingen van een koninklijke begrafenis wordt er toch tijd gevonden om tot grote opluchting van de bewoners, een brug in de Vlamingstraat terug te plaatsen. In januari was de brug voor een opknapbeurt verwijderd.

28 Dr. Bryan Grieg Fry van de Venom Research Unit van de University of Melbourne (Australië) bezoekt Reptielenzoo Serpo. Van een aantal bijzondere slangen wordt gif afgetapt, dat door dr. Fry mee naar Melbourne genomen wordt voor verdere studie.

April

- 1 In Museum Het Prinsenhof neemt wethouder Meine Oosten afscheid. Gedurende zes jaar was hij wethouder van onder meer Financiën, Cultuur en Delft Kennisstad.
- 5 Enkele Delftse politici willen, dat de gemeente serieus probeer het schilderij *Vrouw zittend aan virginaal* van Johannes Vermeer te kopen. Dit schilderij wordt op 8 juli bij Sotheby te Londen onder de hamer komt. Het schilderijtje van 20 bij 25 cm is getaxeerd op 4,5 miljoen euro (zie ook Delfiana).
- 9 Voor de Nieuwe Kerk zijn vier zilveresdoorns geplant. Ze hebben een hoogte van zeven meter en zijn vijftien jaar oud. Om ze goed te laten gedijen is 320 kubieke meter speciale grond gebruikt. Een speciaal drainagestelsel zorgt er voor dat het grondwaterpeil op niveau blijft.
- 10 In Museum Tatar van Elven wordt de handtekening van Adolf le Comte uit 1913 ontdekt onder een portret van Maria Duyst van Voorhout, stichteres van de Fundatie van Renswoude. Dit schilderij wordt gerestaureerd in verband met de te organiseren tentoonstelling *Bij de Gratie van de*

De windroos klaar om in de Markt gelegd te worden (Foto: René van der Krogt).

Fundatie. Le Comte was een collega van Paul Tetar van Elven. Beiden waren gelijktijdig verbonden aan de Polytechnische School.

- 15 Op de Markt onthullen de wethouders H.J. Grashoff en C.L. Baljé drie hardstenen elementen: voor de ingang van het stadhuis het stadswapen, aan de zuidzijde ervan de plattegrond van Delft en in het midden van de Markt een windroos met de spreuk 'Elck wandel in Gods wegen'. Deze spreuk staat al vanaf 1595 in de bestrating van de Markt.
- 15 In Filmhuis Lumen draait de première van *Girl With a Pearl Earring* naar het gelijknamige boek van Scarlet Johanson, die haar verhaal baseerde op een schilderij van Johannes Vermeer.
- 16 Wethouder M.C. Mooiweer opent samen met zijn voorganger M. Oosten de stadshal Bacinol, de verzamelplaats voor kunstenaars, architecten en vormgevers.
- 22 Na ruim drie maanden is de donderdagse weekmarkt terug op de plaats waar hij hoort: de Markt. Hoewel de nieuwe opstelling slechts wordt uitgetoond en de officiële opening een week later zal plaatsvinden, wordt er al volop genoten van de gezellige sfeer.
- 23 Prins Johan Friso trouwt in Delft met Mabel Wisse Smit, die in 1968 in Pijnacker geboren is. In een Rolls Royce met open dak rijdt het paar naar het stadhuis, waar burgemeester Van Oorschoot hen in de echt verbindt. Het kerkelijk huwelijk vindt plaats in de Oude Kerk in een plechtigheid geleid door dominee Carel ter Linden.
- 28 Burgemeester H. van Oorschoot neemt in een speciaal belegde buitengewone raadsvergadering afscheid. Uit handen van loco-burgemeester J. Torenstra ontvangt hij de erepenning van de stad Delft en van de voorzitter van het College van Bestuur, drs. ir. G.J. van Luijk de erepenning van de TU Delft. Vanaf 1 mei is Van Oorschoot voorzitter van het College van Bestuur van de Universiteit Tilburg.
- 29 Voorafgaand aan de uitreikingen van de koninklijke onderscheidingen wordt door de burgemeester het eerste Delftse Jeugd- en Jongerenlintje opgespeld bij de 17-jarige Bernadette Reest, leerlinge van het Stanislas College, vanwege haar grote inzet voor de actie 'Going Global'. Deze nieuwe onderscheiding is bestemd voor jonge Delftaren.
- 29 'Lintjesregen': De volgende Delftaren ontvangen een koninklijke onderscheiding:
Dr.ir. G. de Mik, oud-directeur van de Sector Milieurisico's en Externe Veiligheid bij het RIVM te Bilthoven; J.W.M. Ploegmakers, werkzaam bij Ta-

Prins Joban Friso en Mabel Wisse Smit (Foto: Han Eken, Talens Foto).

lens Foto Ciné, en H.J. Ruijtenbeek, clustermanager aan de Reinier de Graafgroep, worden Ridder in de Orde van Oranje-Nassau.

Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw wordt Prof.dr. J.G. Kuenen, hoogleraar algemene en toegepaste microbiologie bij de faculteit Technische Natuurwetenschappen van de TU Delft.

Tot Lid in de Orde van Oranje Nassau zijn benoemd: L.C. van Doorn, voor zijn inzet voor natuur en milieu en de initiatiefnemer tot de aanleg van het Heempark (1967), A. de Haan, oud-directeur van het Uitvaartbedrijf De Laatste Eer, P. Mulder, oud-werknemer PTT-Post, voor zijn inzet in de dienstcommissie en de ondernemingsraad en voor 45 jaar vrijwilligerswerk voor de Gereformeerde Kerk, en J. M. van de Schans, ruim 50 jaar schoenmaker en daarnaast een getalenteerd amateurfilmer en oprichter van o.a. filmclub De Prinsenstad.

- 29 Met de opening van de expositie van Saskia Serle, bestaande uit achttien portretten van gemeenteraadsleden, verricht burgemeester Van Oorschot zijn laatste actie als burgemeester in functie.

29 Na 38 jaar les te hebben gegeven in de Cornelis Musiusschool neemt meester Wim van Dijk afscheid van zijn leerlingen, die verkleed als figuren uit het boek Harry Potter in lange rijen staan opgesteld.

Mei

- 1 Vijfzeventig jaar geleden heropende Harry Dierendonck aan het Oude Delft 99, het uit 1891 daterende café De Klok. Het interieur, dat gebaseerd is op Harry's voorliefde, de scheepvaart, is sindsdien in stand gehouden. Zo is de bar de brug met daarop originele bak- en stuurboordlichten, de tap een oud kompas. Ook de voorstellingen aan de wanden refereren aan de zee.
- 1 Marco Kalkman wordt dirigent van de Buddy's. Kalkman, geen onbekende in de muzikwereld, is ook artistiek leider van het 'Intorno Ensemble' en maakte met zijn regie de muziektheatervoorstelling 'Liduina' in Schiedam landelijk bekend. Hij schreef meer dan 10 jeugdtheaterwerken waaronder musicals, opera en muziektheater.
- 2 Onder leiding van Marjolijn Poppink maken kinderen door een stadswandeling een 'tijdreis' door de geschiedenis van Delft.
- 4 Dodenherdenking. Na de traditionele herdenkingsdienst in de Nieuwe Kerk gaat een stille stoet naar het monument aan de Nieuwe Plantage waar loco-burgemeester Torenstra namens de gemeente als eerste een krans legt. Eerder op de dag werden op de Algemene Begraafplaats Jaffa de Delftse oorlogsslachtoffers herdacht. Leerlingen van de Vijf Mei Daltonschool droegen daar gedichten voor.
- 13 Zestig ambtenaren van de afdeling voorlichting en communicatie van het Ministerie van Buitenlandse Zaken wilden elkaar wel eens op een andere manier meemaken dan in hun dagelijkse werkomgeving. Met hulp van het Bureau Vrijwilligerswerk renoveerden ze speeltuin Westerhonk aan de Van Bleyswijkstraat.
- 15 Twaalf organisten uit heel Nederland nemen deel aan het tweede Orgelconcours in de Oude Kerk. De winnaars zijn alle drie Delftenaren. De eerste en tweede prijs worden toegekend aan Jan Hoegge en Wim van Balen, beiden leerlingen van Petra Veenswijk, organiste van de Maria van Jessekerk. De derde-prijswinnaar is Arjen de Nooijer, die samen met Wim van Balen de studenten orgelvereniging CSR Franck heeft opgericht.
- 15 De Markt wordt feestelijk heropend met toespraken van de wethouders R. Grashof en C. Baljé. Straatartiesten en optredende bands plus het prachtige weer maken er een mooi feest van, dat onder het thema 'De

Markt als huiskamer van Delft' georganiseerd werd door Evenementenbureau Delft onder leiding van Herman Weyers.

- 15 Gedurende bijna 125 jaar was Banketbakkerij Van Leeuwen een vertrouwd beeld in het huis De beslagen Bijbel aan de Markt. Na vier generaties Van Leeuwen beschikken José en Alex, die de zaak 34 jaar lang leidden, helaas niet over een opvolger.
- 21 Slagerij Jan Valkenburg viert zijn 150-jarig bestaan. Jan was 17 jaar toen hij in de slagerij begon en is nu al weer 26 jaar bezig in dit vak. Hij behoort tot de vijfde generatie in dit familiebedrijf.
- 21/22 Vrijdag en zaterdag breekt tweemaal brand uit bij Combiwerk aan de Buitenwatersloot. Ook bij omliggende panden is de schade groot.
- 22 Met de voorstelling *Mensen zullen wel denken* wint de Jeugdtheaterschool Vrije Akademie de publieksprijs van het Delfts Eenakterfestival. Dolenthousiast nemen de spelers de grote veelkleurige Delftse Koe in ontvangst uit handen van festivalvoorzitter Olga Geerling. Hun regisseur Lizet Huizing wordt uitgeroepen tot de beste regisseur van het festival en krijgt een iets kleinere maar niet minder belangrijke Koe.
- 23 In de Adelbertkerk aan de Minervaweg wordt het gerestaureerde Pelsorgel in gebruik genomen. Speciaal voor deze kerk is dit mechanische pijporgel uit 1965 opgeknapt. De eerste tonen worden gespeeld door Jos Laus van het Koninklijk Conservatorium.
- 24 Mevrouw C.J. van Bruggen-de Groot viert haar 102de verjaardag. De echtgenote van loco-burgemeester J. Torenstra komt haar persoonlijk feliciteren.
- 24 De nieuwe Kolenhavenbrug (het 'Calvébruggetje') wordt geplaatst. De opvallende brug is geconstrueerd door Burgum Staal Bouw (BSB) uit het Friese Burgum naar een ontwerp van ir. J. Smits van Royal Haskoning uit Amsterdam. De vijfdaagse reis van Burgum naar Delft werd gemaakt op een dekschuit van 350. Het Hoogvlietse kranenbedrijf Peinemann zorgde voor vervoer en plaatsing. De val oftewel het brugdek weegt 47 ton, de hameipoort 12 ton en de balans maar liefst 54 ton. De nieuwe brug is drie keer zo breed als de oude en heeft ook een bredere doorvaartopening.
- 26 Studenten Civiele Techniek van de TU Delft vestigen met de bouw van een brug bestaande uit 1300 lege en gevulde bierkragen een wereldrecord. De brug, die door de studenten zelf is ontworpen is 10 meter breed, 7 meter hoog en heeft een doorrijhoogte van 4,2 meter. Over de brug lo-

De Kolenbavenbrug vaart langs de Oostpoort (Foto: Fred Nijs).

pen leek niet raadzaam, daarom is uit veiligheidsoverwegingen de brug weer afgebroken.

- 26 Wethouder H.J. Grashoff onthult aan de Raam een kunstwerk vervaardigd door Hans Kuijper en opent daarmee het nieuwe onderkomen van de Jan Vermeerschool. Met zijn collega J.D. Rensen en bestuurslid Erica Oosten moest hij eerst in een soort hinderniswedstrijd uitvechten wie het kunstwerk mocht onthullen. Op het beeld, een zonnetje met een gat erin, staan kleurige handafdrukken van een aantal leerlingen. Architect H. Wagner heeft het gebouw, dat uit 1875 stamt, herschapen tot een prachtige school, waarin ook oude elementen zijn terug te vinden.

Juni

- 1 In het kader van de Willem van Oranjezingen, die in de Van der Mandelezaal van Het Prinsenhof worden gehouden, bespreekt Amsterdams burgemeester dr. Job Cohen het thema: *Kerk en Staat in een turbulente samenleving*.
- 5 Tussen de Debussyflat en de Lisztflat wordt een nieuwe ontmoetingsplaats onthuld. Het heeft de vorm van een terras met vijf bronzen stoelen en is ontworpen door Gusta Kullberg en Hans van Lunteren. Dit alles in samenwerking met de bewoners, waaronder zowel volwassenen als kinderen.

De bronzen stoelen (Foto: René van der Krogt).

- 8 De heer en mevrouw Van den Berg-Verweij zijn zeventig jaar getrouwd. Loco-burgemeester J. Torenstra komt hen hiermee persoonlijk gelukwensen.
- 10 Vanwege het 35-jarig bestaan wordt in Woonzorgcentrum Abtswoude een fototentoonstelling geopend. De foto's zijn gemaakt door de bewoners en hebben als onderwerp hun leefomgeving. Op 15 juli zijn de winnaars van de fotowedstrijd bekend gemaakt. De eerste tot en met de derde prijs zijn te beurt gevallen aan respectievelijk de dames Brands en Van Rooyen en de heer Schenke. De publieksprijzen gaan naar mevrouw Van der Starre en mevrouw Starink.
- 11 Sam van Dongen, Romano Jagdew en Sarah Omer, die op dezelfde dag als prinses Amalia geboren zijn (7 december 2003) worden (met hun ouders) op het stadhuis uitgenodigd. Sam en Romano ontvangen uit handen van loco-burgemeester J. Torenstra de Amalia-munt. Sarah moet helaas verstek laten gaan.
- 11 Tijdens het vijfde Hans Dorjee Voetbalgala wordt Faisel Aliradja van Oliveo als de beste voetballer en Sander Schoonenberg van Vitesse Delft als de beste keeper van het afgelopen seizoen gekozen. De beste voetbalploeg was DHL.

12/14 Het weekend van de Mooi Weer Spelen. De binnenstad staat bol van diverse optredens. Sprookjesachtige figuren hebben bezit genomen van de Markt, waar Alice uit Alice in Wonderland ligt te slapen.

13 Drie Delftenaren worden in Raamsdonksveer uitgeroepen tot de beste musici in Europa op het gebied van Cajun- en zydecomuziek. Deze muzieksoorten zijn afkomstig uit Louisiana. Pauline Groenendijk is de beste Europese Cajun-violiste, Henk de Kat de beste zydeco-accordeonist en Bas van der Poll wint de prijs in de categorie 'cajun-accordeonisten'.

14 Na een afwezigheid van negen maanden staat een 'herboren' Hugo de Groot weer op zijn sokkel. Weliswaar niet meer midden op de Markt, maar aan de kant van de Nieuwe Kerk voor de Oude Manhuissteeg, waar hij niets en niemand meer in de weg staat. Het negen ton wegend beeld dat een grondige schoonmaakbeurt heeft ondergaan dateert van 1886 en kostte het voor die tijd hoge bedrag van twaalfduizend gulden. De beeldhouwer was F.L. Stracké.

19 Het bovenbouwteam van het Stanislascollège wint het Nederlands kampioenschap schoolschaak.

*'Huug' wordt op zijn voetstuk getakeld
(Foto: René van der Krogt).*

19 Met een zeer geslaagd Beethovenconcert neemt dirigent Carl Brainich na vijf jaar afscheid van het Delfts Symfonie Orkest. Hij wordt opgevolgd door Peter Gaasterland.

19 Op het Doelenplein wordt de eerste Kunst & Kitschmarkt gehouden.

23 Een studententeam van de TU Delft wint de Energy Flasback 2050. De finale speelde zich af tussen de Rijksuniversiteit Groningen en de TU Delft. Op basis van opdrachten moest een strategie worden ontwikkeld voor het ontwikkelen van een duurzame energietoekomst.

- 23 Het stadsgewest Haaglanden stemt in met de aanleg van tramlijn 19, die de Delftse TU-wijk via het station, Ypenburg en Leidschenveen gaat verbinden met ziekenhuis Antoniusshove in Leidschendam-Voorburg. In december 2006 moeten de trams al tot het Delftse station rijden, de aansluiting op de TU-wijk volgt begin 2008.
- 25 Bandoneonspeler Carel Kraayenhof opent op het Vrouwjutteland met zijn orkest Sexteto Canyengue de zeventiende reeks Grachtenconcerten.
- 26 In het kader van de Open Tuinendag zijn diverse 'verborgen' tuinen in de binnenstad, soms voor het eerst, geopend voor het publiek. Er komen bijna 900 bezoekers.
- 30 Na veertig dienstjaren neemt mevrouw Buitenkamp ofwel juffrouw Jolly, zoals de kinderen haar noemden, op feestelijke wijze afscheid van de Openbare Basisschool Vrijenban.

Juli

- 1 Tot 3 oktober vaart de Delft Blue Line, een speciale rondvaartboot, ook wel watertaxi genoemd, van Museum Het Prinsenhof naar de Porceleynse Fles met, indien gewenst, ook nog een tussenstop bij het Legermuseum. En dat voor slechts vijf euro.
- 5 Wethouder C.L. Baljé opent aan de Oude Delft 137 het Meldpunt Toezicht Openbare Ruimte. Hier kan men voortaan terecht met klachten over straatvuil, kapot straatmeubilair, parkeerbonnen e.d.
- 6 Om half acht 's avonds strooit de beiaard van de Nieuwe Kerk zijn klanken over Delft uit. Het eerste zomeravondconcert is van start gegaan. Nog zeven dinsdagavonden zullen de 48 klokken bespeeld worden door de beiaardiers: Gerard de Waardt, Henk Groeneweg, Kees van Erسل, Mar Bruinzeel, Loek Boogert en Marianne Maras.
- 7 Als de Vermeerstichting de totale investering van 2.080.000 euro weet binnen te krijgen, zal de gemeente een half miljoen euro bijdragen voor het op te zetten Vermeercentrum dat gevestigd moet worden in het te herbouwen pand van het Lucasgilde aan de Voldersgracht, aldus maakt wethouder C.L. Baljé bekend.
- 7 Het kleine schilderijtje van Vermeer, *Jonge vrouw zittend aan virginaal*, wordt in Londen geveild. Sotheby's taxeerde het op 4,5 miljoen euro, het wordt echter voor 24,3 miljoen euro verkocht aan een anonieme bieder, waarvan een ding zeker is: hij kwam niet uit Delft.
- 9 Na de watertaxi heeft Delft nu ook een fietstaxi. De Velotaxi is een ini-

De Delftse fietstaxi (Foto: Fred Nijs).

tatief van de twee ondernemers Minze Walvius en Durk Rienstra. Zij beschikken over drie fietstaxi's, waarmee twee personen kunnen worden vervoerd.

- 9 'Een grote opdracht voor de Porceleyne Fles', berichten de media. Maar liefst 7600 Delftsblauwe tegels zullen tezamen het grootste tegeltableau uit haar 350-jarige geschiedenis vormen. Tijdens de World Expo 2005 in het Japanse Aichi zal dit tableau de binnenmuren bekleden van het Holland Paviljoen. Het geheel toont bijzondere zeventiende- en achttiende-eeuwse Amsterdamse grachtenhuizen en is ontworpen door meester-schilder Rinus Krieger.
- 15 Mr. G.A.A. (Bas) Verkerk begint zijn werk als burgemeester van Delft. Verkerk, geboren op 1 juli 1958, was VVD-wethouder in Den Haag.
- 16 Restauranthouder Salvator Daga heeft twee authentieke, elf meter lange Venetiaanse gondels over laten komen, waarmee rond het middaguur een proefvaart wordt gemaakt. De gondels worden gevaren door de eveneens uit Venetië afkomstige gondeliers Giorgio Ferro en Daniele Semenzato. Op 16 augustus zijn de gondels officieel in gebruik genomen.
- 23 Langs de gracht van de Verwersdijk heerst 's avonds een huiselijke sfeer. Fauteuils, sofa's, schemerlampen en tafeltjes - geleverd door de Kringloopwinkel - zorgen ervoor dat het publiek op comfortabele wijze kan

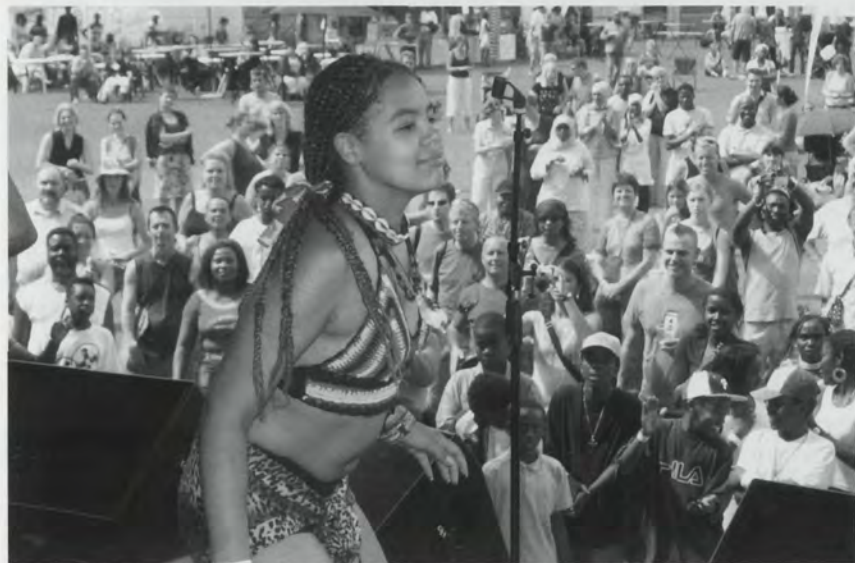
*Het publiek
maakte het zich
gemakkelijk aan
de oever van het
Kanaal (Foto:
René van der
Krogt).*

'Jungle Adventure' (Foto: René van der Krogt).

genieten van het grachtenconcert, dat wordt gegeven door het Osiris Trio, als voorschot op het aanstaande Chamber Music Festival.

30 Het achtste Delft Chamber Music Festival gaat in een uitverkochte Van der Mandelezaal van het Prinsenhof van start. Zo'n dertig musici van hoog internationaal kaliber zullen tot en met 8 augustus optreden.

Het African Festival (Foto: Fred Nijs).

Augustus

- 1 Mooier weer kan het Varend Corso Westland zich niet wensen. Duizenden belangstellenden verzamelen zich langs de route en genoten van de versierde boten. Prijswinnaar is Valstar Holland met *Jungle Adventure*.
- 6/7 Het African Festival Delft in het DHC-stadion aan de Brasserskade trekt 3500 bezoekers.
- 7 Voetbalvereniging Concordia wint voor de derde maal de Stad Delft Bokaal. In de spannende finale verslaat zij DHC met 2-0.
- 10 Aan de Voldersgracht begint de sloop van de voormalige Jan Vermeerschool.
- 13 Wie wil, kan pootjebaden in de stationstunnel. Door de hevige regenbuien van de afgelopen nacht staat het hier volkomen blank. Voetgangers en fietsers zijn genoodzaakt een andere route te nemen.
- 13/14 Vincent de Boer (22 jaar), student maritieme techniek aan de TU Delft, wint voor de tweede achtereenvolgende keer het Wereldkampioenschap Stratego te Antwerpen. Uit zeven verschillende landen deden 86 spelers mee.

- 14 De jaarlijkse Oosterse Markt op het Sint-Agathaplein trekt evenals voorgaande jaren veel publiek. Museum Nusantara heeft haar deuren open gezet en iedereen kan voor één euro de tentoonstellingen bezichtigen.
- 14 Het Legermuseum organiseert een Middeleeuws ridderfeest voor kinderen. Jongens en meisjes, die zich als ridder of jonkvrouw hebben verkleed, mogen gratis naar binnen.
- 19 In het stadhuis wordt tijdens een buitengewone raadsvergadering burgemeester Bas Verkerk officieel geïnstalleerd. Loco-burgemeester J. Torenstra hangt hem de ambtsketen om en spreekt met een geestige speech een welkomstwoord uit.
- 19 Rond half twaalf zorgen rukwinden ervoor dat complete marktkramen worden weggesmeten. Ook elders in de stad veroorzaakt de storm schade door omgewaaide bomen, die op geparkeerde auto's terecht komen.
- 20 Het 20ste Jazz & Bluesfestival Delft gaat van start en op het Vrouwjutenland klinkt het laatste grachtenconcert van dit jaar. De Delftse fluitist Ronald Snijder, samen met Leonore Pameijer (fluit), Robby Faverey (gitaar) en Marcel Worms (piano) sluit met Caribische en Latijns-Amerikaanse kamermuziek de reeks grachtenconcerten af.
- 24 Het eerste officiële felicitatiebezoek van burgemeester Verkerk is aan mevrouw Van Zweden-Bonte, die haar 102de verjaardag viert.
- 25 Theeschenkerij Het Rieten Dak wint de DC Terrassen Trofee 2004. Gedurende drie maanden bezochten lezers en redacteuren van de *Delftsche Courant* plus een vakjury 21 terrassen in en rondom Delft.
- 28 Op de begane grond van de hoge flat aan de Van Lodensteynstraat wordt het nieuwe buurthuis 't Ooievaarsnest geopend. Delftenaren wonende tussen de Tweemolentjeskade en de Oostpoort zijn hier van harte welkom, zowel jong als oud.
- 28/29 De voor de 15de maal gehouden Westerpap trekt een record aantal bezoekers, ca. 16.000.

September

- 1 Officiële start van het Preventieproject Delft. Erfgoedbeheerders, zoals Museum Het Prinsenhof, het Legermuseum en het Gemeentearchief, zullen onder leiding van het Erfgoedhuis Zuid-Holland en het Instituut Collectie Nederland (ICN) overleggen op welke wijze brand, diefstal en andere rampen voorkomen en bestreden kunnen worden.

- 8 Basisschool De Delftsche Schoolvereniging heeft van alle deelnemende scholen in Nederland de meeste oude muntjes ten bate van de NOVIB ingezameld. Bij elkaar leverde dat een bedrag van 2650 euro op.
- 9 De oude portierswoning op Kantoorngracht 85 heet sinds kort Het Visitehuisje en wordt door wethouder Christiaan Mooiweer officieel geopend. Het is in gebruik bij de stichting Op Visite, die als doelstelling heeft kunst toegankelijker te maken.
- 11 Open Monumentendag trekt iets minder bezoekers dan voorgaande jaren. Naast vele activiteiten vindt in het Stedelijk Museum Het Prinsenhof de opening plaats van de kleine tentoonstelling *Delft in de Verdediging*, die door Loet Schledorn van het museum en gemeentearchivaris Gerrit Verhoeven is samengesteld.
- 12 Om half drie geeft wethouder Baljé in het Legermuseum het startsein voor de herdenking van de ontploffing van het Kruithuis op 12 oktober 1754, de 'Delftse Donderslag'. De Delftse rapper Maximum Prime heeft de presentatie in handen. Onder leiding van slagwerker en componist Arend Niks en met medewerking van de slagwerkband Slagerij Van Kampen spelen 150 amateurs de speciaal voor deze dag geschreven compositie *Delfts Kruit*. Van deze uit drie delen bestaande compositie wordt het tweede gedeelte door verschillende groepen gespeeld en het derde door het Delfts Studenten Muziekgezelschap Krashna Musica onder leiding van Daan Admiraal (zie ook 12 oktober).
- 13 Aan de Rotterdamseweg is de sloop van een aan de Schie liggend gedeelte van de Lijm- en Gelatinefabriek begonnen. Het hoofdgebouw, dat onder monumentenzorg valt, en enkele gebouwen erachter zullen blijven staan. Het vrijkomende terrein zal worden gebruikt voor culturele activiteiten.
- 18 In het Bacinol-gebouw aan de Wateringsevest 38 wordt Delft Expo 2004 geopend. Alles wat in de afgelopen twee jaar in de stad is gebeurd, is fotografisch in beeld gebracht, evenals de plannen voor de resterende collegeperiode. Bezoekers kunnen hun goed- of afkeuring over bepaalde beleidsonderdelen kenbaar maken met een groene of rode kaart.
- 19 Op het Doelenplein vindt de eerste Delftse Boekenmarkt plaats. Niet alleen het aantal kramen, maar ook het bezoekersaantal valt een beetje tegen.
- 22 De jongste en de oudste leerling van de Simon Carmiggelschool aan de Fuutlan, Bas Breuer en Bart Lunshof, onthullen een nieuw borstbeeld van Carmiggelt. Vijf jaar geleden werd het oorspronkelijke borstbeeld gesto-

len. De opening van het scholencomplex, waartoe de school behoort, was op 23 september 1979 door Carmiggelt zelf bijgewoond.

- 22 Durk Rienstra en Minze Walvius, initiatiefnemers van de Fietstaxi Delft v.o.f., krijgen de *Delft je wordt steeds leuker-prijs* van de Delftse raadsfractie GroenLinks.
- 23 Directeur Henk van Hassel neemt afscheid van de Bouwsteen, de school die in 1999 ontstond na een fusie tussen de Juliana van Stolbergschool (leer- en opvoedingsmoeilijkheden) en het Kompas (moeilijke lerende kinderen). Van Hassel was 22 jaar verbonden aan deze scholen.
- 27 Mevrouw drs. K.M.H. Peijs, minister van Verkeer en Waterstaat, opent aan de Kluyverweg het Delfts Calamiteitencentrum, waar in een speciale simulatieomgeving via een rampscenario, door verkeersleiders samen met andere hulpdiensten getraind kan worden.
- 28 Op initiatief van Tijn Noordenbos van de uitspanning Uit de Kunst is er voor de dak- en thuislozen een rondvaart georganiseerd ter compensatie van de negatieve reacties bij het zoeken naar een nieuwe locatie van de dagopvang Over de Brug.
- 29 In het gebouw van de roeivereniging DDS, dat door Van Meegeren als bouwkundig student werd ontworpen, presenteert vandaag, bijna honderd jaar later, de auteur Frederik H. Kreuger, de door hem geschreven biografie *Han van Meegeren, meestervervalser*. Kunstkenner Theo Laurentius mag het eerste exemplaar in ontvangst nemen.
- 29 In het Poptahof onthult wethouder J. P. Torenstra een door Jorja de Kool uit zwerfvuil vervaardigd kunstwerk.

Oktober

- 1 Jan Edo Otten is vanaf heden rector van het Grotius College.
- 3 De vijfde en tevens laatste Delftse Keramiekdag. Het organiseren van dit evenement is te arbeidsintensief gebleken.
- 3 In Theater De Veste wordt afscheid genomen van theaterdirecteur Helga van Bommel, die gedurende tien jaar deze functie vervulde. Zij wordt opgevolgd door Jan Bartels.
- 8 Aan molen De Roos wordt een nieuwe, ongeveer 1000 kg wegende, staartbalk gemonteerd. Dat is de balk die verticaal aan de achterzijde van de molenkap hangt en is nodig om de molen op de wind te zetten.

- 9 In het kader van de Landelijk Politiedag bezoeken 3300 personen het Delftse politiebureau.
- 9 In het IHE-instituut vindt een symposium plaats van de Bewonersvereniging Grachtengebied Zuid. Bijna 200 bewoners vullen de zaal, om mee te doen aan de discussie over de toekomstige nieuwbouw op de Gasthuisplaats. Het betreft een hotel met binnentuin of woningen met hofjes.
- 10 In samenwerking met Theater De Veste, de VAK en de Openbare Bibliotheek gaat in het kader van de landelijke kinderboekenweek, de Delftse Boekenbende van start.
- 12 Vandaag is het 350 jaar geleden, dat de ontploffing van het Kruithuis plaatsvond, die later aangeduid zou worden als de Delftse Donderslag. Op diverse manieren wordt deze ramp herdacht. In Museum Het Prinsenhof vraagt Loet Schledorn met een lezing aandacht voor de tentoonstelling *Delft in de Verdediging* over deze ramp (zie ook 12 september).
- 13 Op de hoek van het Toscaninpad en de Chopinlaan onthult wethouder J. Torenstra de Jonge Hugo. Dit beeldje, een wisseltrofee vervaardigd door de kunstenaars Paola en Frederic Steffens, is de beloning voor de Ouverturebuurt, die is uitgeroepen tot de Leukste Straat van Delft 2004.
- 13 Aan de Nassaulaan wordt een gezondheidscentrum 'nieuwe stijl' geopend. Naast huisartsen, een tandarts en het consultatiebureau, zijn hier aanwezig een jeugdgezondheidszorgteam, maatschappelijk werk, een psycholoog en een kinderpsychotherapeut, een diëtist, specialistische verpleegkundigen en belangenorganisaties op het gebied van gehandicaptenbeleid en sociale zaken.
- 14 De drie Delftse sportlieden die aan de Olympische spelen te Athene deelnemen worden in het stadhuis gehuldigd. Het zijn: Gerritjan Eggenkamp, die met zijn team van de Holland Acht zilver won; Simon Vroemen, die de finale van de 3000 meter steeple chase bereikte en op de zesde plaats eindigde; en Joan van den Akker die met drie teamgenoten aan de estafette vrouwen deelnam, maar de finale niet haalde.
- 16 De foto-expositie Delft Expo 2004 van de gemeente Delft, die vandaag is afgesloten, is door 1430 belangstellenden bezocht.
- 18 De faculteit Lucht- en Ruimtevaart van de TU Delft sluit met Boeing Research and Technology Europe een samenwerkingsovereenkomst, waarmee de basis is gelegd voor een structureel studentenuitwisselingsprogramma.

- 20 Ondanks de regen doen ongeveer dertig kinderen mee aan de kompas-
tocht van De Papaver. Dapper zoeken zij hun weg door de Delftse Hout
en de nabij gelegen weilanden.
- 23 Het opgeknapte buurtwinkelcentrum in de Ternatestraat wordt door wet-
houder Baljé geopend.
- 24 Wetenschapsdag. Zo'n 2000 bezoekers steken op diverse terreinen hun
licht op. Speciaal voor deze dag staan de deuren open bij het Techniek
Museum, de DSM, het Reinier de Graaf Gasthuis, de Faculteit Industrieel
Ontwerpen en de Botanische Tuin.
- 27 Het graf van Karl Naundorff in het Kalverbos wordt geopend. Het stoffe-
lijk overschot zal opnieuw via een DNA-test worden onderzocht om te
zien of Naundorff inderdaad een zoon van Lodewijk XVI was.
- 29 Het Holland College MBO-Voeding en Milieu viert haar 20-jarig bestaan
en er wordt herdacht dat honderd jaar geleden de Delftsche Vrouwelijke
Studentenvereniging (DVSV) is opgericht.
- 29 Het Delftse duo Ozzy en Tom wint met het programma Zwart/Wit het
achtste Groninger Studenten Cabaret Festival.
- 30 In het kader van de Landelijke Archiefdag worden in het Gemeentear-
chief acht lezingen gehouden over diverse onderwerpen met betrekking
op Delft. Zo spreekt onder anderen gemeentearchivaris Gerrit Verhoeven
over het Delftse kloosterleven en oud-burgemeester H. van Walsum over
de locatie van St. Maartensrecht. Aan het eind van de middag presenteert
historica Ingrid van der Vlis haar boek over de geschiedenis van de
Delftse Stationsbuurt. Als de spoortunnel er ooit komt zal deze buurt
voor een groot deel verdwijnen (zie ook 25 november).
- 30 In Theater De Veste treedt, ter gelegenheid van het 70-jarig bestaan, het
gemengd koor 'Die Delftsche Sanghers' op. Onder begeleiding van het
Delfts Symphonie Orkest worden delen uit de opera's *Norma* en *Lucia
di Lammermoor* ten gehore gebracht. Dirigent A. van Schevicoven (ook
70 jaar) ontvangt tijdens dit optreden een koninklijke onderscheiding, te
weten Lid in de Orde van Oranje-Nassau.
- 30 De ontmoetingsvereniging de Bijlenbuurt bestaat vijftien jaar. Oud-bewo-
ners uit deze verdwenen buurt uit de omgeving van het Zuideinde ont-
moeten elkaar vanavond tijdens een gezellige feestavond.
- 30/31 De negende Delftse Atelierroute. Vanaf De Sigarenfabriek aan de Bra-

bantse Turfmarkt gaat men te voet, per fiets of met de rondvaartboot naar de verschillende ateliers.

November

1 Na een grondige restauratie worden op de torenspits van de Lutherse Kerk aan het Noordeinde de spitsbekroning en de uit 1830 daterende koperen zwaan teruggeplaatst.

2 De heer en mevrouw E.W. Schoemaker aan de Roland Holstlaan worden door burgemeester Verkerk gefeliciteerd met hun 65-jarig huwelijk.

3 De Marcushof viert haar 35-jarig bestaan. Voor deze feestelijke gelegenheid heeft men een enorm grote taart laten bakken, die door de 102-jarige mevrouw J.M. van Zweden wordt aangesneden.

4 Op initiatief van de Junior Kamer De Delflanden zijn vandaag 10.000, door kinderen ontworpen, ansichtkaarten in omloop gebracht. De opbrengst hiervan gaat naar twee projecten in de Delftse zusterstad Esteli in Nicaragua.

9 Het college van B en W viert in de moskee aan de Martinus Nijhofflaan, met ruim honderd moslims het kadirfeest, een belangrijke dag tijdens de ramadan. Gedurende de gezamenlijke maaltijd wordt gediscussieerd over de spanningen, die ontstaan zijn na de moord op de cineast Theo van Gogh (2 november 2004 in Amsterdam).

11 In het Informatiepunt Ouderen aan de Brabantse Turfmarkt ontvangt mevrouw M.C.M. Bokop-Beek in het bijzijn van wethouder D. Rensen de zesduizendste Delftpas.

De koperen zwaan wordt teruggeplaatst op de toren van de Lutherse kerk (Foto: Fred Nijs).

- 13 Burgemeester Bas Verkerk opent aan de Van Bossestraat 2 het Tabaks Historisch Museum. Dit particuliere museum is tot stand gebracht door Louis Bracco Gartner met zijn eigen verzameling. Alleen al de 12.000 oude pijpen, de oude verpakkingen etc. zijn het bekijken waard.
- 16 Vijf- à zeshonderd ouders en kinderen hebben zich op de Markt verzameld voor de vredesmanifestatie *Samen één*, waarmee ze een teken geven zich te willen inzetten voor een vreedzame toekomst.
- 17 Het aan het Componistenpad gelegen buurthuis De Buitenhaven wordt volledig door brand verwoest.

Opening van de Zuidpoortgarage (Foto: René van der Krogt).

- 19 Met een bulderende racewagen en toespraken van burgemeester B. Verkerk, wethouder R. Grashoff en de voorzitter van de Stichting Parkeervoorzieningen, Paul de Bree, wordt de Zuidpoortgarage officieel geopend.
- 22 Er zijn plannen het zeventiende-eeuwse torenuurwerk van de Lutherse Kerk aan het Noordeinde te laten restaureren. Het uurwerk staat al 170 jaar stil.
- 22 De voorzitter van de Programmaraad Kabeltelevisie en Radio Delft ir. L.J. Pieterse ontvangt uit handen van burgemeester B. Verkerk de gemeentepening.

- 24 Start van de Vermeer Week. De Delftse horeca probeert door middel van verschillende acties geld bijeen te krijgen voor het VermeerDelftCentrum.
- 25 De minister van Verkeer en Waterstaat, mevrouw drs. M.K.H. Peijs, stelt alsnog 344 miljoen euro beschikbaar voor de spoortunnel. Burgemeester en wethouders zijn hierover zo verheugd, dat zij aan het eind van de middag spontaan speculaaspoppen uitdelen aan bus- en treinpassagiers.

December 2004

- 1 Op 93-jarige leeftijd overlijdt Zijne Koninklijke Hoogheid Prins Bernhard.

1 t/m 10 december

De bijzetting van prins Bernhard in de familiegrafkelder in de Nieuwe Kerk zorgde voor de tweede keer dit jaar voor veel activiteiten in Delft.

Delft is vrijwel zeker de eerste gemeente in Nederland die een straat naar de prins genoemd heeft. De Prins Bernhardlaan kreeg zijn naam op 24 september 1936 tijdens de eerste vergadering van de gemeenteraad na de verloving op 8 september.

Net als zijn vrouw bezocht prins Bernhard Delft vele malen officieel en onofficieel. Op twee Delftse bijeenkomsten van Engelandvaarders

De lijkkest op de affuit komt op de Markt (Foto: Han Eken, Talens Foto).

in Delft (1967 en 1979) was de prins aanwezig. Als beschermheer van de Stichting Oude Kunst- en Antiekbeurs bracht hij verscheidene malen een bezoek aan deze beurs die jaarlijks van 1949 tot en met 1992 in Het Prinsenhof gehouden werd. In 1968 opende de prins het TNO-complex aan de Schoemakerstraat en in 1978 de penicilline opwerkingsfabriek van Gist Brocades, in 1980 bij een werkbezoek liet hij zich informeren over de ontwikkeling van de penicillineproductie (deze maand werd bekend gemaakt dat die fabriek gesloten wordt, zie 6 december).

In 1980 opende de prins het TH-symposium *De ruimtevaart*.

Zaterdag 11 december, de dag van de uitvaart. Opvallend verschil met de uitvaarten van prins Claus en koningin Juliana is het grote aantal veteranen in een eigen vak op de Markt. De rouwstoet heeft ook een militair karakter, prins Bernhard was tenslotte hét Nederlandse symbool van strijd en verzet tijdens de Duitse bezetting. De lijkkist is geplaatst op een affuit.

Indrukwekkend is de Missing Man formatie uitgevoerd door drie F-16 jachtvliegtuigen en een Spitfire. De vier vliegtuigen komen in formatie aanvliegen en precies boven de Markt op het moment dat de kist de kerk binnengedragen wordt, maakt de Spitfire zich los

De Missing man formatie (Foto: ir. Henk Houtzager)

van de formatie en draait omhoog, als een symbolisch afscheid. Door de laaghangende bewolking verdwijnt de Spitfire direct uit zicht, iets wat de formatie nog indrukwekkender maakte. De F-16's waren afkomstig van het 322 Squadron van de vliegbasis Leeuwarden. De Spitfire was van de Stichting Koninklijke Luchtmacht Historische Vlucht en kwam van de vliegbasis Gilze-Rijen, gevolgen door generaal-majoor b.d. Berry Macco (61), een van de twee laatste vliegers in Nederland op de laatste Nederlandse Spitfire.

De kerkdienst staat onder leiding van de dominee Carel ter Linden, de huispredikant van de Oranjes. Op speciaal verzoek van prins Bernhard zingt prinses Christina diens Mexicaanse lievelingslied *La Golondrina*.

De trambaan in de Phoenixstraat was parkeerplaats voor de bussen waarmee de militairen voor de erewachter werden aangevoerd (Foto: Peter van der Krogt)

12 december: in de Nieuwe Kerk konden de bloemen bezichtigd worden. Om half elf stond de rij al tot op de Hippolytusbuurt (Foto: René van der Krogt).

Op 12 december bezoeken ondanks de koude zo'n 17.000 mensen de Nieuwe Kerk om de bloemenpracht van dichtbij te bewonderen. Geschat wordt dat er deze zondag 35.000 mensen naar Delft kwamen, de helft daarvan heeft er een wachttijd van soms wel vier uur in de snijende wind voor over.

- 2 In Praag wordt bekendgemaakt dat de faculteit Luchtvaart- en Ruimtevaart-techniek van de TU Delft de Descartesprijs voor wetenschapscommunicatie 2004 heeft gewonnen. Deze prijs wordt jaarlijks uitgereikt door de Europese Commissie.
- 4 In Theater De Veste neemt actrice Annet Nieuwenhuijzen De Delftse Kijker in ontvangst. Het is de zevende keer dat deze publieksprijs wordt uitgereikt.
- 6 Officieel wordt meegedeeld, dat de penicillinefabriek van DSM wordt gesloten, waardoor ca. 225 mensen hun baan zullen verliezen. De productie wordt overgeplaatst naar China en India, waar goedkoper gefabriceerd kan worden.
- 10 Op de Beestenmarkt is de schaatsbaan geopend.
- 14 Op initiatief van de Stichting Vrienden van Vermeer opent wethouder C.L. Baljé in Choorstraat no. 5 een tijdelijke Vermeerwinkel annex informatiecentrum.
- 14 Oud-burgemeester H. van Oorschoot ontvangt op Paleis Noordeinde het Erekruis van de Huisorde van Oranje. Koningin Beatrix heeft hem deze onderscheiding verleend voor zijn bewezen diensten tijdens de bijzettingen van prins Claus en koningin Juliana.
- 14 Nooit eerder trekt Lichtjesavond zoveel mensen naar de Markt om de kerstboom te zien ontsteken en vervolgens samen met het kinderkoor De Robbedoezen onder begeleiding van de Koninklijke Harmoniekapel kerstliederen te zingen. Ook van het diner langs de gracht van het Vrouwjutenland wordt druk gebruik gemaakt. Het bezoekersaantal is geschat op enkele tienduizenden.
- 16 In de Maria van Jessekerk, die voor een groot deel is gerestaureerd, vieren Delftse daklozen en verslaafden met een door vrijwilligers georganiseerde maaltijd hun kerstfeest.
- 16 Na zeven jaar raadslidmaatschap neemt mevrouw J.L.M. Vlekke, fractieleider van de PvdA, afscheid van de gemeenteraad.
- 17 Met 16.000 volle en halfvolle kratten bier bouwen leden van de studievereniging Het Gezelschap Practische Studie van Civiele Techniek op de Markt een krattenboom.
- 19 De Delftse Graziella Idili wint goud op de onderdelen sparren en tuls (stijl) van de Nederlandse Kampioenschappen Taekwon-Do in Houten.

De bierkrattenkerstboom op de Markt (Foto: René van der Krogt).

De 16-jarige Idili is ambassadrice van de gemeente Delft voor het sportjaar 2004.

- 19 Doordat een hoofdgasleiding aan de Wateringse Vest is gesprongen, moeten een aantal huizen worden ontruimd.
- 21 Protest tegen het plan van de eigenaar van de historische Wallertuin om 89 bomen te kappen. Onder de bezwaarmakers bevinden zich de Stichting Zicht op Delft en de Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging, die vrezen dat de ecologische waarde van de tuin wordt aangetast.
- 21 Ter afsluiting van de lunchconcerten is er in de Burgerzaal van het stadhuis een optreden van het Siperkov Ensemble.
- 23 De Kerst Volkszang in de Maria van Jessekerk met medewerking van Pierre van Hauwe, Petra Veenswijk en Pieter Lutz is evenals vorig jaar, een groot succes.

- 23 In het Legermuseum maakt de affuit, die de kist van prins Bernhard vervoerde deel uit van de Memoriam-expositie. De affuit werd in 1906 gebouwd en werd in 1940 gebruikt bij de gevechten op de Grebbeberg. Prins Bernhard was sinds 1963 beschermheer van het Legermuseum.
- 26 Wim van Leeuwen is de bekendste Delftenaar van 2004. Lezers van *Delft op Zondag* konden hun favoriete Delftenaren opgeven. Van Leeuwen kreeg zijn bekendheid vooral door zijn activiteiten voor het Vermeer-Delft Centrum.
- 29 Lange rijen wachtenden bij de schaars geworden verkooppunten van vuurwerk. Diverse winkeliers hebben vanwege de strenge veiligheidsvoorschriften en de daaraan verbonden hoge kosten moeten afhaken. Dat vuurwerk niet altijd feestelijk wordt gebruikt, ondervindt Martin de Vroege van Kapsalon Martin aan de Van Adrichemstraat waar een onverlaat met een vuurwerkbom grote ravage aanricht met een schade van duizenden euro's.

Als de tijd dringt... drukwerk is onze specialiteit!

Van ontwerp tot eindproduct

Wij leveren o.a.: briefpapier, enveloppen, visitekaartjes, brochures, jaarverslagen, periodieken, catalogi, flyers, mailings van zwart-wit tot full color.

Drukkerij Vis Offset
A. Einsteinweg 25a
2408 AP Alphen a/d Rijn
T: 0172-444667
F: 0172-440209
E: info@drukkerij-vis.nl

Topzaken

in de

Choorstraat

**Chocolaterie
Leonidas**
op nr. 18

Openingstijden
ma. t/m za. van
09.00 tot 18.00
en koopavond
op vr. tot 21.00
Tel.: 015-2142598

**Lunchroom
Leonidas**
op nr. 24

Openingstijden
ma. t/m za. van
09.00 tot 18.00
Tel.: 015-2157821

**Georg Jensen
Damask**
op nr. 28

Openingstijden
ma. t/m za. van
09.00 tot 18.00
en koopavond
op vr. tot 21.00
Tel.: 015-2159993

Hoogheemraadschap van Delfland

Het hoogheemraadschap van Delfland werd in 1289 gesticht door graaf Floris V. Het gebied wordt in het westen tussen Hoek van Holland en 's-Gravenhage begrensd door de Noordzee, in het noorden tussen 's-Gravenhage en Zoetermeer door de landscheiding met het hoogheemraadschap van Rijnland en in het oosten resp. zuid-oosten door de landscheiding met het hoogheemraadschap van Schieland en de Schie en in het zuiden door de Nieuwe Waterweg en het Scheur. Vanouds heeft het schap de zorg voor de buitenwaterkering, sinds 1977 ook voor de binnenwaterkeringen en de zorg voor het waterbeheer in de boezem. In het laatste kwart van de 20^e eeuw is aan deze taken nog de waterzuivering toegevoegd.

Archief

Bij het archief van het hoogheemraadschap worden de archieven van het hoogheemraadschap en zijn rechtsvoorgangers, de polders, bewaard. In deze archieven treft u naast informatie over waterstaatswerken ook geografische- en genealogische gegevens aan. Aangezien het hoogheemraadschap tot de overheid behoort, is op deze archieven de archiefwetgeving van toepassing waardoor zij grotendeels openbaar zijn en kosteloos door belangstellenden kunnen worden geraadpleegd. Een bijzonder onderdeel van de archieven vormen de kaarten en tekeningen. Naast 16^e eeuwse kaarten kunt u ook kaarten uit het laatste kwart van de 20^e eeuw raadplegen.

Hoogheemraadschap van Delfland

Bibliotheek en foto's

De bibliotheek bevat circa 7000 titels. Onderwerpen zijn het beheersgebied en de geschiedenis van Delfland en de waterstaat in het algemeen. Naast 17^e eeuwse werken kunt u hier ook recent materiaal aantreffen. De catalogus van de bibliotheek is met behulp van een computer te raadplegen. Tevens beschikt het hoogheemraadschap over een collectie van c. 3000 foto's betreffende onderdelen van de taakuitoefening, uiteenlopend van personen tot gemalen.

Waar en wanneer

De ingang van het hoogheemraadschap is te vinden aan de Phoenixstraat 32. Het archief is geopend van maandag tot en met vrijdag. De openingstijden zijn 9.30 tot 12.15 en van 13.30 tot 16.30 uur. Bezoek bij voorkeur na voorafgaande afspraak. Op diensten, zoals het laten verrichten van onderzoek en het verstrekken van kopieën zijn de geldende tarieven van de Legesverordening van Delfland van toepassing.

Hoogheemraadschap van Delfland

Vroeg of laat ontdek je het...

Logement Stads Koffyhuis

De student die hier vroeger kwam, komt nu een lekker broodje eten met zijn gezin, opa komt pannenkoeken eten met zijn kleinkinderen en een verliefd stel heeft zijn eerste afspraakje...

Iedere eerste dinsdag in de maand wordt er een seniorenochtend gehouden in onze ouderwetse gezellige "opkamer".

De naam Stads Koffyhuis komt van een oud logement dat was gevestigd net achter het oude stadhuis. Maar sinds april 1966 hebben al heel wat gasten ons gezellige Koffyhuis aan de Oude Delft ontdekt, er zijn mensen die uit alle delen van de wereld komen en bij ieder bezoek aan Delft, ook het Stads Koffyhuis niet overslaan.

De gevel van "nu"

Kortom, de deur van Kleyweg's Stadskoffyhuis staat voor iedereen open.

In 1966 aan de stamtafel...

... die er, nog steeds staat

Nog steeds hangt er iedere maand een andere expositie aan de muur, maar er is ook nog steeds die gezellige huiskamer, waar je aan de stamtafel rustig een krantje kunt lezen onder het genot van een heerlijk kopje koffie, cappuccino, koffie verkeerd, delftse leut...

Kleyweg's Stads Koffyhuis

Oude Delft 133

2611 EE Delft

tel. 015-2124625

www.stads-koffyhuis.nl

Gerrit de Hoog (1784-1812), Nederlands eerste gepromoveerde veearts

Guus Matbijsen

'Niet meer dan een voetnoot van de geschiedenis' zegt men in geval van een randverschijnsel bij een groot verhaal. Hier volgt het verhaal over een man, wiens levensbericht inderdaad ontleend is aan een voetnoot. Indien het lot hem gunstiger gezind zou zijn geweest, had hij waarschijnlijk een vooraanstaande rol gespeeld in de Nederlandse veterinaire geschiedenis. Al tijdens zijn studietijd was het oog op hem gevallen om als leraar verbonden te worden aan een eerste Nederlandse veeartsenijschool, waarvan op de oprichting tijdens de regeerperiode van Lodewijk Napoleon van veel zijden werd aangedrongen.

Reeds op twaalfjarige leeftijd had Gerrit de Hoog voor het veterinaire vak gekozen en er zich door studies in binnen- en buitenland op voorbereid. Maar hij leefde in een tijd waarin de aspiraties van een jonge veearts, al was hij gediplomeerd en academisch gevormd, niet zonder meer gevolgd konden worden. In het begin van de negentiende eeuw was er nog geen bedding voor de beroepsuitoefening en de politieke omstandigheden waren dermate wisselend dat plannen om tot een zekere structurering te komen wel opgesteld, maar niet uitgevoerd konden worden. De Hoogs levenslot werd uiteindelijk bezegeld tijdens Napoleons Russische veldtocht, waaraan hij echter ontsnapt zou zijn als hij na zijn afstuderen passend emplot had kunnen vinden in het vak van zijn keuze. Door de bijzondere omgeving waarin zijn opleiding plaatsvond, zijn we in staat dit korte leven met zijn tragische afloop te reconstrueren. Deze levensgeschiedenis zou verborgen zijn gebleven als Alexander Numan (1780-1852), directeur van 's Rijks Veeartsenijschool, deze niet had medegedeeld bij een door De Hoog in 1810 opgesteld rapport, dat pas achttien jaar nadien in het *Veeartsenijkundig Magazijn* werd gepubliceerd.¹

Deze levensbeschrijving wordt in het navolgende gerecapituleerd, gelardeerd met archiefvondsten uit zijn opleidingsperiode en enige autobiografische opmerkingen uit de inleiding van zijn Leidse dissertatie, de eerste die in ons land geschreven is door een officieel gediplomeerd veearts, en gewijd aan de betekenis en het nut van de diergeneeskunde, een zaak die toen nog verdedigd moest worden.

Jeugd en opvoeding

Gerrit de Hoog werd op 13 juni 1784 gedoopt in de Nieuwe Kerk te Delft. Zijn ouders waren Corstiaan en Trijntje de Hoog. Op tienjarige leeftijd werd

hij wees en op 9 augustus 1794 opgenomen in het 'Weeshuis der Gereformeerden binnen Delft'.² Hier is hij twee jaar geweest. Zijn schoolvorderingen waren dusdanig dat hij met vijf anderen werd voorgedragen voor opname in de Fundatie van Renswoude te Delft, waar voortgezette studiemogelijkheden werden geboden. Daartoe dienden de zes zich door drie aan de Fundatie verbonden docenten te laten examineren. De beoordelingen werden anoniem onder nummer gegeven. De uitslag werd in de regentenvergadering van 14 april 1796 onder voorzitterschap van dr. med. Abraham van Stipriaan Luis-cius³ bekend gemaakt. Slechts twee kandidaten, waarvan Gerrit er een was, werden toegelaten. Zij kregen de boodschap 'dat zij schoon in het weeshuis eetende en slapende, echter dagelijks in hunne weesklederen in dese Fundatie ter onderwijs van voorgesegde instructeurs en schoolmeester zouden koomen'. En een maand later moesten de twee geselecteerde knapen weer in de regentenvergadering verschijnen waar ook de (testamenteaire) executeur, die over de financiën van de Fundatie waakte, aanwezig was. Nadat de heren ingestemd hadden met de opname van de nieuwe pupillen werden 'de heeren commissarissen op de huishouding verzocht de uniformen deeser Fundatie voor hun, zo dra mogelijk in gereedheid te doen brengen, gelijk ook de Vrouwen Regentessen sullen worden verzocht het voor dezelve benodigde wollen en linnen mede so spoedig mogelijk te doen vervaardigen'.⁴ Op 18 augustus 1796 blijken deze voorbereidingen te zijn afgerond en vindt de overgang naar het Fundatiehuis plaats. Gedurende de volgende veertien jaar zou Gerrit de status van kwekeling behouden en voor zijn doen en laten afhankelijk zijn van de goedkeuring der regenten.

De Fundatie van Renswoude

Deze had haar ontstaan te danken aan het testament van een schatrijke, enigszins excentrieke dame met originele opvattingen. Haar naam was Maria Duyst van Voorhout (1662-1754), dochter uit een Delfts regentengeslacht. Na een eerste huwelijk met de Leidse regent Dirk van Hoogeveen, dat ten gevolge van het overlijden van laatste slechts twee jaar duurde, huwde zij in 1685 met Frederik Adriaan baron van Reede van Renswoude (1659-1738). Maria overleefde al haar familieleden en kwam zo in het bezit van een van de grootste vermogens in het land (in geldswaarde van die tijd minstens twee miljoen gulden). Drie kwart hiervan werd bestemd voor de oprichting van drie inrichtingen waar weesjongens die 'verstandig, schrandere en bekwaam' waren, konden worden opgeleid tot voor het vaderland nuttige beroepen als landmeter, waterbouwkundige, bouwmeester, vestingbouwer of chirurgijn. De achttiende-eeuwse universiteiten voorzagen niet in dergelijke opleidingen. De instellingen moesten worden gevestigd in Delft, Utrecht en Den Haag, alle plaatsen waarmee de erfstaatster nauwe banden had.⁵ Zij kwamen respectievelijk in 1756 (Den Haag en Delft) en 1761 (Utrecht) tot stand.⁶ In de jaren dat De Hoog er verbleef, was de Fundatie gevestigd op Oude Delft, nu nummer 49.⁷ Er was door de executeurs-testamenteair wel een gemeenschappelijk regle-

Portret van Maria Duyst van Voorhout, vrijvrouw van Renswoude. Thans in Museum Paul Teta van Elven te Delft (Foto: Gemeentearchief Delft).

ment opgesteld, maar elke fundatie had de vrijheid binnen de doelstellingen huishouding en onderwijs naar eigen inzicht en plaatselijke omstandigheden in te richten. Elke fundatie had zijn pupillen uit een bepaald, in het testament aangewezen weeshuis te rekruteren. In Delft was dat het Gereformeerde Weeshuis. Bij de selectie werd hier gelet op aanleg en niet op afkomst (burgerlijk of niet-burgerlijk). Op voordracht van de onderwijzer van het weeshuis werden gedurende enige maanden de lessen gevolgd bij de docenten van de Fundatie. Deze rapporteerden aan de regenten, die over toelating beslisten. In de dagen van De Hoog waren als docenten op de Delftse Fundatie werkzaam: de mathematicus dr. Abraham van Bemmelen (1763-1822), zelf oud-pupil, die na studies in Leiden, Franeker en Amsterdam in 1787 was gepromoveerd, de oud-artillerieofficier J.H. Riedel (1756-1810) voor tekenen, landmeten en bouwkunde, en de binnenvader Jan Dijkman (1780-1819), die les gaf in schrijven, rekenen en Frans, en ook te oordelen had over het karakter van de kandidaten. Het aantal pupillen was meestal niet groter dan twaalf tot vijftien, zodat een intensieve begeleiding kon worden gegeven en de lessen konden worden afgestemd op de individuele capaciteiten en interesses.

Dat De Hoog een uitstekend leerling was, bewijzen de verschillende prijzen die hij aan het eind van het schooljaar in de wacht sleepte. Na gedurende zes jaar lessen gevolgd te hebben, gaf De Hoog te kennen 'sich tot de Vee-Artsenijkunde te willen bekwamen'. Het was een opmerkelijke keuze die noch eerder, noch later door een der Delftse pupillen gedaan was. Wel was in het begin van de negentiende eeuw door drie het beroep van chirurgijn en door een dat van apotheker gekozen. Het voorstel werd De Hoog gedaan door zijn leraar Abraham van Bemmelen in het besef dat het de vee-rijke Republiek schortte aan mensen met een behoorlijke theoretische en praktische kundigheid op dit gebied.⁸ In het voorwoord tot zijn proefschrift zou De Hoog echter een ander motief aangeven wat hem tot die keuze gebracht had. Hij vermeldde daar: 'variarum eruditorum societatum quaestionibus exhortatus', dit wil zeggen geprikkeld door de vragen die ter beantwoording door de verschillende geleerde genootschappen werden uitgeschreven.⁹ Waarschijnlijk zullen gesprekken met Van Stipriaan Luiscius, door Numan aangeduid als de 'hoofdbestuurder der studiën van de Hoog', die zelf verschillende be kroonde prijsverhandelingen had geschreven, hier ook een rol gespeeld hebben. Zowel de genootschappen als het instituut waar hij verbleef, waren erop gericht bijdragen te leveren die het vaderland, dat in de achtentiende eeuw veel van zijn oude glorie was kwijtgeraakt, tot nut te zijn. De

Tekening van het Fundatiehuis, Oude Delft 49, gemaakt in 1762 door H. Thier die in de beginperiode tekenles gaf aan de pupillen (Foto: Gemeentearchief Delft).

Hoogs studiekeuze zal, in de geest van de tijd, primair door dit nutsdenken bepaald zijn geweest.

Student te Leiden

Van Stipriaan deelde de studiekeuze van De Hoog in de regentenvergadering van 6 oktober 1802 mee, en hij vertelde tevens dat hij samen met De Hoog een onderhoud had gehad met prof. Brugmans, hoogleraar aan de Medische Faculteit in Leiden, waarbij zij 'de inrichting [van de studie] provisioneel hadden geaplaneerd' en dat de medicus Brugmans het toezicht over De Hoog op zich had genomen. Inmiddels was De Hoog op 22 september in het *Album Studiosorum* ingeschreven en had hij twee kamers gehuurd bij Albertus van der Waay in de Houtstraat.¹⁰ Mede op advies van de medicus en M.J. Macquelyn¹¹, regent van 1798-1824, en samen met Van Stipriaan, redacteur van *Geneeskundig Magazijn*, was besloten dat te zijnen behoeve in Duitsland besteld zou worden 'het groot anatomisch werk van Loder'.¹² De maand daarop werden zijn financiën geregeld. Voorlopig zou De Hoog 'ter goeder rekening' [=krediet] 150 gulden worden gefourneerd. Van al zijn uitgaven diende hij kwitanties te overleggen die aan de rentmeester ter verificatie zouden worden voorgelegd. Zijn wekelijks zakgeld zou 30 stuivers worden. Over de maanden september t/m december 1802 had hij 186 gulden en 4 stuivers uitgegeven.¹³ In maandelijkse brieven, vaak vergezeld van een tekening, deed hij aan regenten verslag van de studievoortgang. Zo schreef hij aan het begin van zijn tweede jaar:

'Ik houd mij thans voornamelijk bezig met de anatomie der paarden, welke mij veel gemakkelijker dan die der menschen zoude vallen, dewijl ik daaglijks van de nuttige en leerzame lessen van de H^c. Prof. Brugmans profiteere, waare het niet, dat de beste boeken, die over de dierlijke anatomie handelen, zo onvolkoomen waren. Intusschen schijnt de H^c. Brugmans vrij wèl voldaan over mijn werk van de verlopen winter, zo dat Zijn Ed. het gansch onnoodig oordeelt om dit jaar college in de osteologie the houden [=te lopen], integendeel heeft Professor mij aangeraden in plaats van osteologie physiologie & *methodus siccandi* te houden'.¹⁴

Op 6 juli 1803 werd hem toegestaan tijdens de vakantie in Leiden te blijven om onder leiding van Brugmans extra vakken te doen waarvoor hij anders geen tijd zou hebben. Tevens mocht hij zich een nieuwe hoed en een halve anker wijn aanschaffen. Naar aanleiding van zijn herhaalde verzoeken geld te mogen ontvangen, zou Van Stipriaan hem een brief schrijven met het verzoek 'deszelfs uitgaven zo veel mogelijk te menageeren'. En op 14 maart 1804 werd hem toegestaan om in plaats van het geld dat uitgetrokken was voor Franse en Engelse lessen boeken over veterinaire anatomie te kopen, waarbij werd opgemerkt dat regenten hem zoveel boeken zullen verschaffen als hij dacht nodig te hebben. Ook mocht hij zich een broek en vest laten maken en zijn jas laten keren. In de zomer van 1804 bleef hij in Leiden om drie maal per week Griekse les te nemen. In het najaar mocht hij op een veiling enige boeken kopen, en ook een doos met instrumenten omdat hij na de wintervakan-

Detailfoto van cartouche met lofdicht, bekroond door het wapen van de Vrijvrouwe (Foto: René van der Krogt)

De tekst luidt:

*Hier leeft MARIA DUYST onsterfelyk door haer sterven.
 Deez' Stichting was haer wil. Zy heeft een schat doen erven,
 Waer uit de nyvre WEES, om vlug verstand geëerd,
 Hier afgezonderd leeft, en VRYE KUNSTEN leert.
 Dus doet zy langs het spoor der Wiskunst de armoë streven
 Naer het merg der wetenschap, om tot 's Lands nut te leven.*

tie bij de jonge professor Sandifort¹⁵ prepareercolleges anatomie wilde volgen. Na drie jaar voorbereidende medische studie diende beslist te worden waar het beste een veterinaire vervolgstudie plaats kon vinden. Brugmans beval hiertoe Berlijn aan, en wel in het bijzonder prof. Georg Friedrich Sick. Het is opmerkelijk dat Brugmans de voorkeur aan Berlijn gaf boven Alfort, waar in de Franse tijd bijna alle studenten voor hun veeartsenijkundige opleiding heengingen. Een door Brugmans geschreven aanbevelingsbrief werd door Van Stipriaan naar Sick doorgezonden, met daarbij het verzoek De Hoog te willen aannemen en vragen omtrent de kosten en de vermoedelijke duur van de opleiding. De Hoog werd van dit plan op de hoogte gesteld in de bijeenkomst van regenten en executeurs van 5 juni 1805. Hij werd daaraan voorafgaand door Van Stipriaan geëxamineerd, waarna hij een korte voordracht hield over 'De noodzakelijkheid der kennis van de geneeskunde des menschelijken lighaams voor de vee-artsenijkunde; en over het belang van de laatste voor eene maatschappij'. De heren spraken hun genoegen hierover uit en verordonneerden dat hij zich in afwachting van zijn vertrek naar Berlijn weer in het fundatiehuis diende op te houden en zich deze tijd ten nutte moest maken door 'de op de Leydse Academie genotene lessen te herhalen'.

Vier maanden later werd een extra vergadering belegd tijdens welke de regenten de antwoordbrief van prof. Sick d.d. 26 augustus vanuit Warschau bespraken. Sick was bereid De Hoog onderwijs te geven, maar schreef hem niet te kunnen huisvesten. Hij hoopte eind van het jaar in Berlijn terug te zijn. De door hem opgegeven kosten waren: 63 ecu's om gedurende drie jaar de lessen te mogen volgen, 4-5 ecu's maandhuur voor een gestoffeerde kamer en 20 ecu's per maand voor levensonderhoud. Uitgaven voor instrumenten, boeken en kleren kon hij moeilijk bepalen omdat deze zouden afhangen van de persoon in kwestie. Besloten werd om De Hoog zo spoedig mogelijk zijn reis naar Berlijn te laten beginnen. Een van de regenten zou voor een paspoort zorgen en hem aanbevelen bij de ambassadeur van de Republiek bij het Pruisische Hof, de heer Van Dedem tot de Gelders. Van Stipriaan had een jaarberging voor de uitgaven opgesteld, die behalve de reiskosten à f 100,- de volgende posten te zien gaven:

Voor woning	f 100,-
Voor eten en drinken	f 400,-
Voor zakgeld	f 78,-
Voor brandstof	f 30,-
Voor licht	f 50,-
Voor kleding	f 50,-
Voor schoenen	f 25,-
Voor papier, pennen enz.	f 25,-
Voor correspondentie	f 12,-
Voor tekenen	f 36,-
Voor wassen en naaien	f 26,-
Voor boeken	f 100,-

Dit kwam neer op 76 gulden per maand, die maandelijks ter beschikking gesteld zouden worden. Voor alle uitgaven dienden kwitanties te worden opgestuurd en aangekochte goederen dienden ter verificatie mee terug gebracht te worden. Daags voor zijn vertrek heeft De Hoog 'ter kamere van regenten binnenge-roepen, afscheid genomen, bedankende voor al het genootene en bevelende zich verder aan in de gunst en de protectie'. De regent Macquelyn sprak een afscheidswaard en spoorde aan tot ordentelijk gedrag. De reisroute werd bepaald, het paspoort en een brief van aanbeveling voor de ambassadeur werden uitgereikt en het reisgeld plus 152 gulden voor de eerste twee maanden ter hand gesteld.

Student te Berlijn

Op 16 oktober 1805 (dus na dertien dagen reizen) is De Hoog in Berlijn gearriveerd en hij heeft zijn intrek genomen in het Logement 'Den Golden Engel', Heilige Geiststrasse 18. De reis had 151 gulden en 11 stuivers gekost. Het verschil met de begrote 100 gulden werd door de regenten bijgepast. Voor het bijwonen der lessen was hij 62 Thaler (d.i. 3 Hollandse guldens en 12 stuivers) verschuldigd geweest.

Het is jammer dat de studieverlagen, die hij regelmatig inzonder, niet bewaard gebleven zijn. Ook een zoekaanvraag, gericht aan het archief van de Humboldt-Universiteit, bracht geen gegevens over De Hoogs verblijf. Wel deelde men mee dat zich juist in de tijd waarin De Hoog in Berlijn verbleef, enige belangrijke veranderingen voltrokken. Graaf Lindenau, die door koning Friedrich Wilhelm II met het bestuur van de in 1790 opgerichte *Tierarzneischule* belast was, trok zich in 1806 terug. Hij werd opgevolgd door Oberstallmeister von Jagow wat nadelig voor de jonge instelling uitpakte.¹⁶

Martin F. Brumme, die tot 1 januari 1999 in Berlijn de geschiedenis der diergeneeskunde beoefende, schreef: 'Der Zeitraum 1805-7 ist recht interessant, weil Sick 1806 entlassen wurde. Man munkelte von Betrügereien. De Hoog kann demnach weiter mit ihm zu Seuchenausbrüchen gereist sein, weil Sick in dieser Beziehung der einzige kompetente Mann war, den die Schule aufwies. Dementsprechend gesucht war er. (...) Das Archiv und die Unterlagen der Tierarzneischule sind recht vollständig erhalten; wenn er also Spuren hinterliess, könnte auch etwas da sein. Jedoch war De Hoog vermutlich weder ein Militär- noch ein königlicher Eleve, sondern ausserhalb des normalen Aufnahme- und Ausbildungsganges dort "eingeschrieben" (wenn er das tatsächlich war und nicht einfach "hospitierte")'.¹⁷

Volgens G.W. Schrader zouden onaangenaamheden met zijn collega Johann Georg Naumann, tot het aftreden van Sick hebben geleid.¹⁸ Sick, die leefde van circa 1760 tot 1829, was tezamen met Naumann in 1790 als leraar benoemd. Zij wisselden elkaar jaarlijks af als hoofd van de kliniek, een regeling die zelden lang stand houdt. Sick doceerde over alle huisdieren, m.u.v. het paard, dat Naumanns specialiteit was. 'Seine Fähigkeiten als praktischer Tierarzt wurden allgemein anerkannt', schrijft Schrader. Zijn leeropdracht was, zoals overall elders, zeer veelomvattend: anatomie, chirurgie, voedingsleer, algemene en bijzondere ziektekunde, en besmettelijke ziekten. Vooral op het laatste gebied was hij dé autoriteit. De regering bleef, ook na zijn aftreden, in dezen een beroep op hem doen. Ook zijn talrijke publicaties liggen op dit terrein.

Dat De Hoog van zijn verblijf in Berlijn geproefteerd heeft, klinkt door in de passage in de inleiding tot zijn proefschrift, waar hij schreef:

'Postea in *schola veterinaria Berolinensi per biennium* rursus omnes lectiones tum publicas in variis medicinae animalium doctrinis, cum privatas *artis veterinariae* p.o. SICKII, VIRI DOCTISSIMI ET AMICI MEI SUAVISSIMI, *de agricultura rationali*, praesertim & *de epizootiis & enzootiis aliisque animalium morbis* frequentavi, monita mente revolvi assidua, & interim haud raro ad varia Germaniae regiones, in quibus morbos pestisintiales aliosque inter animalia grassari audiebam, profectus sum, ut eas lues, pecori inimicas, in loco obswervarem, & ita earum indolem & naturam facilius perspicerem'.¹⁹ [Naderhand (d.i. na Leiden) heb ik in de veterinaire school van Berlijn opnieuw gedurende twee jaar alle lessen bijgewoond, zowel de openbare over de verschillende doctrines inzake dierziekten, als de private over de uitoefenende veeartsenijkunde, over de rationele landbouw en vooral die over de epizoötische, enzoötische en andere dierziekten van de zeergeleerde heer en mijn

Fysionotrace van S.J. Brugmans.

zeer dierbare vriend, p.o. Sick; zijn onafgebroken raadgevingen heb ik in mijn geest geprent en onderwijl ben ik doorgedrongen tot verschillende streken van Duitsland, waarvan ik alleen van horen zeggen wist dat er besmettelijke en ook andere ziekten onder het vee woedden, zodat ik die veevijandige besmettelijke ziekten ter plekke kon waarnemen en zo hun aard en wezen gemakkelijker kon doorzien].

De Hoog leek dus tevreden over zijn verblijf bij Sick. Toch schreef hij in januari 1807 dat hij in de tegenwoordige omstandigheden (daarbij waarschijnlijk doelend op de moeilijkheden die Sick had) niet veel kundigheden meer zou kunnen opdoen. Van Stipriaan ging daarop weer naar Brugmans met de vraag of De Hoog inmiddels voldoende opgeleid zou zijn om als veearts te kunnen worden geplaatst, of dat het zinvol zou zijn om hem voor een aanvullende opleiding in de chirurgie nog een poos naar professor Charles Gaspard Siebold in Würzburg te sturen, waar een tot chirurgijn opgeleide medeleerling ook had gewerkt. Maar aan deze suggestie is geen gevolg gegeven.

De rol van Brugmans

Niet alleen in de biografie van De Hoog duikt de naam van Brugmans regelmatig op. In velerlei context zoals die van de Leidse universiteit, de militaire-geneeskundige dienst, de commissie tot opstelling van de Pharmacopoea Ba-

tava, de commissie voor het houden van een veeartsenijkundig examen, het bestuur van de Leidse Hortus Botanicus, en als verzamelaar op het gebied van de natuurlijke historie speelde hij een toonaangevende rol. En dat ook nog eens in de elkaar snel opeenvolgende periodes van Bataafse Republiek, Koninkrijk Holland, deel van het Franse Keizerrijk en onder koning Willem I. Het was kennelijk een man met zulke capaciteiten waar men niet omheen kon. Het leven van Sebald Justinus Brugmans was betrekkelijk kort (Franeker 1763 - Leiden 1819) maar zijn ambtelijke loopbaan begon al op zijn tweeëntwintigste toen hij zijn eerste hoogleraarschap in Franeker aanvaardde.²⁰

In verband met De Hoog kwamen we hem tegen als studieadviseur; nu werd zijn hulp en bemiddeling gevraagd om een geschikte functie voor hem te vinden. Hij antwoordde nog even geduld te hebben. Hij was in opdracht van Lodewijk Napoleon, die hem tot Staatsraad had benoemd, bezig met de opstelling van een organisatieplan voor het leger waarin ook paardenartsen voorzien waren. Als De Hoog medio 1807 uit Berlijn terug zou zijn, zou hij hem examineren en hem eventueel voordragen voor een plaats in het leger. Tot het zover zou zijn, kon De Hoog de lessen praktische chirurgie gaan bijwonen in het Militair Hospitaal in Leiden. Dit hospitaal was door Brugmans bestemd tot instructiehospitaal waardoor een geregelde opleiding voor militaire geneeskundigen verwerkelijkt werd. Er waren vier leraren en zes subalterne officieren van gezondheid aan verbonden.²¹ Hier zal De Hoog hebben gewerkt totdat dit hospitaal in 1810 naar Den Haag werd overgeplaatst. Intussen heeft hij de gelegenheid gehad zich als een van de eersten in het land als veearts te laten examineren. Bij besluit van 17 september 1808 had Lodewijk Napoleon een commissie voor het houden van een veeartsenijkundig examen ingesteld met als leden: staatsraad S.J. Brugmans, professor aan de Koninklijke Universiteit te Leiden, P.J. van Maanen, commissaris van het Geneeskundige (officieel: commissaris-generaal tot de zaken der geneeskunde), J.A. Bennet, lid van het Koninklijk Instituut en D. Heilbron, chef de bureau bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken.

De examens dienden voor 1 mei 1809 te worden afgenomen. Er waren negentien kandidaten. Drie ervan (F.D. Heinecke, G. de Hoog en J. van der Kluin) 'wier examen buitengewone voldoening gegeven heeft', werden toegelaten als Veeartsen der eerste klasse, negen anderen, die theoretisch minder geschoold waren, als Veeartsen der tweede klasse, en zeven werden er afgewezen.²² Volgens Numan zijn deze examens in 1808 afgenomen. Het zou toen de bedoeling zijn geweest De Hoog met het geven van onderwijs aan een op te richten veeartsenijkschool te belasten.²³ Zelf schreef hij hierover in de inleiding tot zijn proefschrift: 'schola veterinaria in nostra patria erigenda, cui jam praeceptor adscriptus eram, improvisae circumstantiae publicae spem meam dejiciebant & vel penitus extinguebant' [de op te richten veeartsenijkundige school in ons vaderland, waaraan ik al als leraar benoemd was, (maar) de onvoorziene algemene omstandigheden op staatkundig gebied hebben de bodem ingeslagen van mijn hoop en deze zelfs geheel uitgedoofd].²⁴ Er waren,

inderdaad, juist toen velerlei voorstellen om een of meer veeartsenijscholen op te richten, maar het blijft vooralsnog duister welke instelling hier bedoeld zou kunnen zijn. Waarschijnlijk de *Rij- en Veeartsenijschool* te Leiden, waarvan H.M. Kroon²⁵, hoogleraar aan de Veeartsenijkundige Hoogeschool en in 1921 Rector Magnificus, melding maakt en waar Brugmans mee van doen gehad zal hebben omdat zij primair ten dienste van het leger zou moeten staan. Dit lijkt meer voor de hand te liggen dan dat men Zutphen op het oog had, waar C.A. Schultze in 1808 benoemd werd.

De Hoog als veearts aan het werk

Zijn eerste aanstelling is als 'artiste vétérinaire' bij het regiment *Guardes te Paard* te Leiden. Op welke dag hij hier is aangetreden is niet bekend. Wel is uit de notulen van de regenten van de Fundatie van Renswoude op te maken dat dit dienstverband maar van korte duur geweest is, want in de vergaderingen van 7 maart en 4 april 1810 werd zijn klacht behandeld dat zijn geringe tractement van één ducaton per dag niet werd uitbetaald. Hij moest weer geldelijke ondersteuning vragen (en ook een nieuwe pantalon). De notulen van 2 mei 1810 vermelden dat hij de achterstallige soldij van 315 gulden toch ontvangen heeft en dat hij inmiddels een onderzoeksopdracht heeft aangenomen van de president van de Departementale Commissie van Geneeskundig Onderzoek en Toevoorzicht in Zuid-Holland, Joachim Bodel (1767-1831), medicus practicus te Dordrecht. Er waren op 31 januari 1809 dijkdoorbraken en overstromingen geweest in de Alblasserwaard en de Vijf-Heren-Landen waar het vee door voedselgebrek zeer onder geleden had, omdat sindsdien water op het land was blijven staan.²⁶ De boeren hadden hun vee niet meer kunnen verzorgen en de dieren waren ziek geworden. De Hoog, die zich 'de 6^e van de Grasmaand 1810 naar het gebied begaf' omschrijft het ziektebeeld als 'algemene verzwakking, daaropvolgende uiterings-koorts met algemene of plaatselijke waterzucht van verschillende aard, en somtijds, op het einde der ziekte, met plaatselijke, valsche ontstekingen van het een of ander ingewand vermengd'. De boeren noemen deze toestand het *ongans*.

Op de beschrijving van de symptomen volgt een globaal verslag van de verichte secties. Borst- en buikholte waren gevuld met gele, onaangenaam riekende vloeistof. De longen waren murw, de boekmaag verstoppt. Bij de runderen werden veel leverbotten en bij de paarden veel spoelwormen en *trichyrides* (oude benaming voor strongylden?) gevonden. De nieren waren enigszins waterachtig en zachter dan gewoonlijk. In de maag en darmen werden 'brand-of doodvlekken' gezien. Veel dieren, zowel paarden als runderen, hadden hun jongen verworpen.

[Voor een hedendaags patholoog passen de beelden uit De Hoogs beschrijving bij cachexie ten gevolge van parasitaire aandoeningen. Bij de runderen voornamelijk distomatose en bij de paarden strongylose. De 'brand-of doodvlekken' zijn waarschijnlijk veroorzaakt door Strongylden: *baemomelasma ilei*. Door hydrothorax is atelectase ontstaan. De aanwezige *hydrops ascites*

verklaart niet de onaangename geur. Wellicht was er bij de runderen ook sprake van hydronefroze].^b

In het gehele gebied waren 4200 paarden en runderen noodlijdend. De schapen hadden het er relatief beter afgebracht. Hierbij trof hij nauwelijks zieken aan.

De Hoog nam twee maatregelen: allereerst diende goed hooi te worden aangevoerd. De benodigde geldmiddelen hiervoor (8000 gulden) werden van het Landdrostambt en het Ministerie van Binnenlandse Zaken verkregen. Aan alle gemeentebesturen, 34 in getal, zond hij een schrijven met instructies hoe door de veebezitters gehandeld moest worden om het overgebleven vee te redden. Hij schreef een eenvoudige geneeskundige behandeling voor met middelen die de boeren zelf konden samenstellen. Bijvoorbeeld kalmoeswortels, geraspt onder het hooi (drie maal daags twee lood) of ingegoten een halve liter aftreksel ervan tezamen met een half lood wilgenbast, eveneens drie maal daags ofwel een halve fles bruin bier gemengd met een theekopje brandewijn en een lood poeder van witte wilgenbast. Ook konden klisteren van een aftreksel van vier lood gekneusd lijnzaad tezamen met twee lood keukenzout en drie lepels lijnolie helpen. Als de mest daarentegen te dun was, werd een aftreksel van kamillebloemen en wilgenbast aanbevolen. De dosering voor de paarden moest de helft meer zijn dan voor het rund. Als hygiënische maatregelen werden aanwijzingen gegeven welke schadelijke planten vermeden dienden te worden en vooral werd erop aangedrongen dat de dieren van de dikke korsten die hun lichamen bedekten, bevrijd moesten worden. Bij afkalven en afveulen diende men zachtvaardig te werk te gaan. Aderlatingen en zogenaamde bloedzuiverende of purgeermiddelen werden ten sterkste ontraden. Omdat het geen besmettelijke ziekte betrof, mochten de huiden van gestorven dieren worden benut, maar kadavers dienden vier voeten diep en zes tot acht voeten verwijderd van sloten te worden begraven, omdat de 'rotte lucht' gevaarlijk zou kunnen worden voor mens en dier. Mede begunstigd door het goede voorjaarsweer kon hij na twee tot drie weken overal verbetering van de toestand constateren. 'De neergeslagene landlieden kregen hunnen vorigen moed weder, de hoop maakten hen weder arbeidzaam, en zij pasten hunne zieke beesten, volgens het voorschrift, beter op'.²⁷

Tenslotte werd ingegaan op de economische verliezen die de watersnood had veroorzaakt. Over het geheel genomen is de veestand tot de helft, in sommige gebieden zelfs tot eenderde teruggebracht. Omgekomen zijn 152 paarden, 1649 runderen en 177 schapen. Ook heeft zowel het gras- als het bouwland doordat het meer dan een jaar onder water stond, sterk geleden. De Hoog sloot af met een pleidooi voor steunmaatregelen door 'de weldadige en wijze Lands Regering'.

De academische promotie

Op 17 september 1810 liet De Hoog zich voor de tweede keer bij de Leidse universiteit inschrijven omdat hij zijn studie met een promotie wilde afron-

den. Twee dagen nadien deed hij het examen dat hem toegang tot de promotie zou verschaffen. In het examenboek van de Medische Faculteit is de uitslag als volgt vermeld:

'19 September 1810. Gerardus de Hoog Delphinus Batavus post solitum declarationem in tentamine, examine et explicatione atque defensione Hipp[ocrates] S[ectionis] 2, A[phorismes] 18 et 19 ita satisfacit Facultati ut ei promotionem publicam concessit'.²⁸ [Gerardus de Hoog heeft op 19 september 1810 na het gewone [d.i. het klinische deel] en na de verklaring bij het tentamen en examen en door de uitleg en de verdediging van aforismen 18 en 19 uit de tweede sectie van [de Aphorismen] van Hippocrates aan de Faculteit voldaan, zodat deze hem de openbare promotie toestaat].²⁹

Daags voor Kerstmis 1810 werd De Hoog uitgenodigd in de vergadering van de regenten van de Fundatie van Renswoude te verschijnen. Hij is in dat jaar 26 jaar geworden en hij zal 'gedemitteerd' worden. Besloten was om hem een 'uitzet'-premie van 300 gulden toe te kennen. En ook de kosten van de naderende promotie zouden ten laste komen van de Fundatie. Gezien de moeilijke financiële situatie waarin de Fundatie ten gevolge van de tijdsomstandigheden was komen te verkeren³⁰, werd wel aangedrongen om bij de promotie zuinigheid te betrachten. De Hoog bracht vervolgens zijn dank uit voor alle ondervonden weldaden en hij beval zich in de blijvende gunst van de regenten aan.

Op 11 mei 1811 vond de promotie plaats op een proefschrift waarvan de titel in Nederlandse vertaling luidde:

*Medisch proefschrift over overeenkomst, verband en nuttigheid om de kennis van de geneeskunde van de mens en van de landbouwhuisdieren over en weer toe te passen, of wat van de diergeneeskunst niet over het hoofd gezien mag worden.*³¹

Eenzelfde thema dat zes jaar eerder onderwerp was van zijn korte voordracht verscheen nu in uitgewerkte vorm. Het voorwoord, met daarin opgenomen de inhoudsopgave, is in Nederlandse vertaling als bijlage aan dit artikel toegevoegd vanwege de autobiografische elementen, maar vooral ook vanwege de voor die dagen typische retorische, ietwat bombastische stijl, waardoor het een kostbaar tijdsdocument representeert. Dat de traditionele dankbetuigingen in dissertaties tijdgebonden zijn, wordt hier fraai geïllustreerd. De stijlfiguur van de herhaling en het veelvuldig gebruik van superlatieven zijn in het verzakelijingsproces van de universiteit verdwenen, maar bepaalde elementen, zoals aanspreektitels als 'hooggeschatte promotor' enzovoort treft men heden nog steeds aan. En de hier geëtaleerde dankbetuigingen voor materiële bijstand, toen nog geheel liggend in de sfeer van gunstverlening, zijn nu gereduceerd tot de opsomming van de fondsen waarmee het onderzoek en de drukkosten zijn gefinancierd. Maar het zal in de dagen, waarin een universitaire studie alleen voor een elite mogelijk was, ook wel uitzonderlijk zijn

Königliche Thierarzneischule Berlin.

geweest dat een onvermogene wees promoveerde. Het was niet alleen uitzonderlijk voor de persoon in kwestie, maar ook voor de 'allerweldadigste instelling', de Fundatie van Renswoude, die hiermee een niet geringe eer inlegde.

Het proefschrift is kennelijk onder een zekere tijdsdruk tot stand gekomen, die voornamelijk veroorzaakt zal zijn door de noodzaak om in het eigen onderhoud te moeten gaan voorzien. De promovendus zelf lijkt er niet helemaal tevreden over te zijn. Hij zou althans het onderwerp breedvoeriger hebben willen behandelen. Nederig zegt hij dat het slechts 'annotationes' zijn (maar dat kan onderdeel zijn van de toen gangbare retoriek, die tevens de tactiek in zich bergt om zich tegenover examinatoren in te dekken). Het is inderdaad een uitvoerig referaat, meer essayistisch dan systematisch-analytisch, van 119 pagina's, waaraan 22 stellingen zijn toegevoegd. Omdat hij Brugmans' bibliotheek uitdrukkelijk noemt zullen de talrijke bronnen die eraan ten grondslag lagen, daar gevonden zijn. Het is op zichzelf interessant om na te gaan uit welke geschriften de toenmalige veterinaire kennis kon worden bijeengelezen. Enige persoonlijke waarnemingen, gedaan in de Alblasserwaard en tijdens zijn tochten met Sick, ontbreken echter niet.

Numans oordeel over de dissertatie was: 'Deze, zeer goed bewerkte, verhandeling toont genoegzaam de grondige kennis aan, welke DE HOOG, zoo in de

geneeskunde als vee-artsenijkunde, had verworven'.³²

De Hoogs proefschrift is te beschouwen als de bijdrage van Nederlandse zijde die past in een reeks geschriften uit het eind van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw waarin de apologie voor het bestaansrecht van het vak werd gevoerd. Als oudste representant van het genre geldt een geschrift van de Siciliaanse protomedicus Giovanni Filippo Ingrassia uit 1569, waarvan de titel dan ook door De Hoog als motto is gebruikt: 'Veterinaria medicina formaliter una eadumque cum nobiliori hominis medicinae est, materia dumtaxat nobilitate differens'. [De diergeneeskunde is in formeel opzicht een en dezelfde als de meer edele geneeskunde van de mens, zij verschilt van deze slechts in de adel van haar object].³³

Via Vianen naar Rusland

De werkzaamheden van de Provinciale Commissies (zowel van Geneeskunde als Landbouw) waren sinds de annexatie door Frankrijk stil gevallen zodat subsidies voor beginnende veeartsen niet meer werden uitgekeerd. De omstandigheden om zich te vestigen, waren op het moment dat De Hoog er klaar voor was, beroerder dan ooit. Maar hij was tevens medicus en zijn bedoeling zal misschien geweest zijn om zich op beide gebieden te begeven. Waarom de keuze op Vianen viel, is vooralsnog onbekend. Er was daar geen vacature voor een medicus. De laatste vermelding in het notulenboek van de regenten van de Fundatie van Renswoude in Delft betreffende De Hoog is van 14 augustus 1811, en zij luidt: 'de élève De Hoog is gisteren naar Vianen vertrokken om zich als Doctor Med. en chirurgijn te etabliseren. Hiervan wordt met veel genoegen kennis genomen'. Van een veterinaire praktijk wordt niet gesproken. Op 11 september wordt hem 100 gulden toegekend omdat hij nog geen inkomsten heeft.

In het archief van Vianen is een mededeling in het notulenboek van het stadsbestuur het enige aangetroffen spoor van zijn verblijf aldaar. Bij de ingekomen stukken wordt melding gemaakt van een 'Missive van 23 April (...) houdende de benoeming van Dr. G. de Hoog tot doctor bij de Groote Armee'.³⁴ Hij is dan dus acht maanden in Vianen geweest.

Wel kon achterhaald worden wat tot deze benoeming had geleid. In de historische archieven van het Franse leger te Vincennes worden onder meer de gegevens bewaard betreffende de officieren van Nederlandse herkomst in de periode 1795-1813. Het dossier De Hoog bevat behalve een uittrekstel uit het stamboek, twee minuten. De eerste van een rapport, gedateerd 16 Avril 1812 en de tweede van een brief van 23 Avril 1812.³⁵ En daaruit blijkt dat het wederom Brugmans is geweest die een bepalende invloed gehad heeft op de laatste fase van De Hoogs leven. De tekst van het niet ondertekende rapport is:

'On propose à Son Excel. 1° d'annuler la nomination du S[ieur] Scazzola comme médecin adjoint du 2e Corps de l'Elbe; 2° de le remplacer au dit Corps par le S[ieur] Dehoog (Gerard) médecin domicilié à Vianen.

Motif

Par décision du 12 Janvier dernier Son Exc. a nommé le S[ieur] Scazolla (Jean Dominique) pour être attaché en qualité de Médecin adjoint au 2e Corps d'Observation de l'Elbe. Sa lettre de servive fut adressé au Maire de Turin, avec invitation de la lui remettre. Le S[ieur] Scazolla vient de renvoyer cette lettre; il annonce que sa santé est trop affaiblie pour qu'il puisse suivre la destination qui lui a été assigné.

Vu le refus de Sr. Scazolla, sa nomination doit être annullée. Il pourrait être remplacé comme médecin du 2e Corps de l'Elbe par le Sr. Dehoog (Gerard), que Mr. L'Inspecteur général Brugmans a jugé susceptible d'être employé en cette qualité.'

Daags erna vond de benoeming plaats en zes dagen later gingen brieven uit naar drie legeronderdelen waarin de vervanging van de Turijnse Scazolla door De Hoog werd gemeld. Volgens het uittreksel uit het stamboek is De Hoog op 9 juni 1812 in dienst van de 'Grande Armée' getreden, de rampzalige tocht naar Rusland tegemoet, waaruit hij niet zou terugkeren.

Moeten we aannemen dat het met de praktijk in Vianen niet wilde vloten en dat De Hoog, in samenspraak met Brugmans, toen maar voor het leger gekozen heeft? Of viel hij onder de algemene conscriptie en heeft hij toen de hulp van Brugmans ingeroepen? Die daarop arrangeerde 'dat hij in die betrekking, op eene, voor zijn vak, niet onvoordeelige wijze, werd geplaatst' (Numan). Aangezien van Brugmans geen archief bewaard gebleven is, zal een definitief antwoord wel moeten uitblijven.

Numan had bij Van Stipriaan Luiscius navraag gedaan naar De Hoogs lot en te horen gekregen dat hij 'in de veldtocht naar Rusland zijnen dood gevonden heeft, zonder dat men ooit heeft kunnen te weten komen, waar zijn sterfbed geweest is. Waarschijnlijk is hij gebleven in de woestijnen van Polen of Rusland, zijnde de laatste berigten omtrent hem geweest, dat hij Maagdenburg met het leger was doorgetrokken'.³⁶

Tijdens de verschrikkingen van een tot niets leidend megalomaan avontuur, zo beeldend door Presser beschreven³⁷, werd de levensdraad afgesneden van een man, die een belofte inhield voor de toekomst van het door hem gekozen vak.

Bijlage

Vertaling van het voorwoord van de dissertatie van Gerrit de Hoog (1811)^a

Deze dissertatie en zijn eigen persoon heeft hij, Gerhardus de Hoog opgedragen aan de regenten van de Delftse Fundatie van Renswoude en aan de hoogleraren van de Medische Faculteit te Leiden.

Aan U, ALLERVOORTREFFELIJKSTE WELDOENERS, wijd ik, als een teken, deze eerste, zij het geringe vruchten van mijn studie. Ik doe zulks met een niet te temperen vreugde en met een permanent besef van aan U verschuldigde dank, die tot de laatste ademtocht als iets heel kostbaars gekoesterd dient te worden. Ik denk met de grootste erkentelijkheid terug aan Uw goedgunstigheid jegens mij betoond en aan de waarlijk vaderlijke zorgen die U met de grootste liefde aan mij hebt besteed toen ik nog zeer jong was en aan alles behoefte had, en vervolgens tijdens mijn jongelingsjaren, omdat ik mijn geliefde ouders door een voortijdige dood verloren had. En ik breng mij weer voor de geest hoe toegewijd U was om volgens de hoogste maatstaven leiding te geven aan mijn leven en studie, met alle tegemoetkomendheid en ook tegen hoge kosten.

Nadat ik onder Uw toezicht in de Fundatie van Renswoude, de maatschappelijke inrichting die vooral voor hen allerweldadigst is die van hun ouders zijn beroofd, onderwezen was in de wiskunde, natuurkunde en andere taalkundige humanioravakken, vroeg ik op 17-jarige leeftijd toelating tot de zeer beoemde academie in Leiden. Daar legde ik mij toe op de beginselen van de menselijke geneeskunde zodat ik vervolgens deze gezonde principes, toegepast op veterinaire aangelegenheden, vergelijkenderwijs in praktijk zou kunnen brengen. Ik was tot de beoefening van de veeartsenijkunde aangespoord door de vragen die opgesteld werden door de geleerde genootschappen en ook door U, die mij met de grootste bereidwilligheid hiervoor toestemming hebt gegeven vanwege de noodzakelijkheid van dit vak in ons veerrijk vaderland, zodat ik dit eens op mij zal kunnen nemen.

Daarom volgde ik gedurende drie jaar in Leiden met het grootste plezier bij de hoogleraren wier faam zeer groot is, de voortreffelijkste openbare demonstraties in alle onderdelen van de geneeskunde, en ik zoog er begerig hun zeer scherpzinnige voorschriften op.

Aan U dan, DIERBARE EN HOOGGESCHATTE LEERMEESTERS, betuig ik met alles wat in mij is openlijk mijn verschuldigde dank voor Uw zeer betrouwbare raadgevingen.

Aan U in de eerste plaats, DOORLUCHTIGE HEER! BRUGMANS, ALLERWELWILLENDSTE BESCHERMER EN MEEST GEZOCHTE PROMOTOR! die het pad van mijn studie wilde leiden, zelfs toen ik me nog buiten het gebied van de universiteit bevond. Noch uw zorgen, noch Uw talloze gunsten zal ik ooit in staat zijn met de dank die U toekomt te vergelden, zo beken ik gaarne. Uw zeer uitgelezen bibliotheek en Uw schatkamer met de meest kostbare en kunstig vervaardigde voorwerpen op het gebied van de vergelijkende anatomie en pathologie, waar ik altijd toegang toe had, hebben mijn studiën, ondersteund door Uw mondelinge uiteenzettingen, gemakkelijker gemaakt. Zowel door Uw weldaden als door Uw gunst, die ik steeds weer met bezwaard gemoed aan U vroeg, heb ik in Leiden een in alle opzichten aangename en tegelijk nuttige tijd doorgebracht. Naderhand heb ik in de veterinaire school van Berlijn opnieuw gedurende twee jaren alle lessen bijgewoond, zowel de openbare over de verschillende

doctrines inzake dierziekten als de private over de uitoefenende veeartsenijkunde, over de rationele landbouw en vooral die over de epizoötische, enzootische en andere dierziekten van de ZEERGELEERDE HEER EN MIJN ZEER DIERBARE VRIEND, p.o.³⁸ SICK. Zijn onafgebroken raadgevingen heb ik in mijn geest geprent en onderwijl ben ik doorgedrongen tot verschillende gebieden van Duitsland, waarvan ik alleen van horen zeggen wist dat er besmettelijke en ook andere veeziekten woedden, zodat ik die veevijandige besmettelijke ziekten ter plaatse kon waarnemen en zo hun aard en wezen gemakkelijker kon doorzien.

Na verloop van enige tijd werd ik door U, ZEER GEWAARDEERDE WELDOENERS! teruggedroegen, en vurig hopen om op een of andere manier voor de maatschappij en het geliefde vaderland van nut te kunnen zijn, ben ik teruggekeerd. Maar toen ik mij verheugde dat een gewenst doel, namelijk om een veeartsenijsschool in ons land op te richten, waaraan ik al als leraar was ingeschreven, sloegen onvoorziene omstandigheden op staatkundig gebied mijn hoop de bodem in en blusten deze zelfs geheel en al uit. Want het is tot vandaag vrij twijfelachtig of er nog ooit hoop gloort dat er, in de buurt althans, een school gesticht zal worden waar de diergeeneeskunde in de Nederlandse taal onderwezen zal worden.³⁹ Ten gevolge daarvan was ik dus gedwongen, tegen mijn eigen wil in, mij op een andere taak te werpen en wel zo snel mogelijk een doctorsgraad in de medicijnen te verwerven.

Om te voldoen aan het loffelijk academisch gebruik, dat bijna kracht van wet gekregen heeft, en dat voorschrijft een waardevolle proeve van zijn vorderingen aan de Academie het licht te doen zien, was het voor mij een zeer begerlijk werk dit proefschrift naar beste kunnen te schrijven.

Maar gij weet, GROOTMOEDIGE BEGUNSTIGERS, hoe lastig het is om een onderwerp voor een proefschrift te kiezen dat niet al op de een of andere manier door deze of gene bewerkt is, zodat de gekozen materie bij het bewerken niet tot zijn recht kan komen door allerlei moeilijkheden ten gevolge van verschil van mening tussen de kopstukken of door onenigheden tussen scholen, om welke reden ik zeer lang gearzeld heb.

Uiteindelijk heb ik dus besloten om, zo goed als mijn zwakke krachten het toelaten, vergelijkenderwijs te handelen *over de overeenkomst, het verband en het nut van de aanwending over en weer van kennis van geneeskunde van de mens en van de landbouwhuisdieren*. Als ik me niet vergis, is dit thema vrij nieuw en leek het mij bij de tijd, geschikt en het beste, omdat mijn studies, dankzij Uw tegemoetkomendheid, zich gelijkelijk uitstrekten over de geneeskunde van de mens en van de huisdieren.

Om de inhoud van deze bladzijden in de juiste volgorde de revu te laten passeren, heb ik het werkje in vier hoofdstukken verdeeld. Het eerste zal de geschiedenis van de vergelijkende geneeskunde bevatten, het volgende de vergelijkende fysiologie van mens en huisdieren, het derde de pathologie en het vierde tenslotte enkele algemeenheden over het gebruik van geneesmiddelen en hun uitwerking zoals die bij verschillende huisdieren naar hun eigen aard waargenomen kunnen worden.

Hoezeer ik ook gewild zou hebben om een en ander toe te voegen over de verschillende soorten van veeziekten in het bijzonder en ook over dezulke die meer in het algemeen voorkomen in vergelijking met overeenkomstige ziekten bij de mens, wat ongetwijfeld onze stellingname nog duidelijker had doen uitkomen, persoonlijke redenen, waaraan ik gevolg moet geven, lieten mij echter geen tijd meer en deden mij de voorkeur geven aan een meer beperkte verhandeling dan ik eerst had opgesteld. Verwacht daarom van de jongeling die Minerva tenminste vanaf de grens begroet heeft⁴⁰ geen op alle punten volmaakt werkstuk. Het is voor een jongeling als ik geen schande om publiekelijk te bekennen dat hij zegt dat dit wel zeer brede terrein om over te spreken geenszins uitputtend behandeld is, en ook niet overeenkomstig de waarde die het onderwerp toekomt. Vanwege de opgegeven redenen bevat deze verhandeling slechts meer algemene aantekeningen; ik zal waarlijk in het vervolg de gelegenheid hebben met meer succes hen krachtig uit te pluizen, als mijn geestkracht, op een wenk van het Opperwezen, toegenomen zal zijn.

HOGHE HEREN! Gelieve dit weinige intussen met de gebruikelijke welwillendheid te aanvaarden en te beoordelen in verhouding tot de vermogens van een jong brein, bid ik U met aandrang. Indien de te bewerken stof U althans de overtuiging zou geven van mijn goede wil in dezen, of dat deze hier of daar slechts een vonkje licht zou brengen, zou dit voor mij voldoende reden zijn om mij in stil vertrouwen te verblijden.

Maar, BESTE WELDOENERS, de woorden ontbreken mij om mijn dankbaar hart te luchten voor zoveel en zo grote weldaden en uiterst vriendelijke zorgen, waarvoor ik mij gedurende mijn gehele leven⁴¹ onafgebroken verplicht gevoel, waarvan ik zelfs niet één ding kan vergoeden.

Moge daarom de Almachtige God deze aan U vergelden met het grootste levensgeluk, moge Hij *U en de Uwen* beschermen en ook de vermaarde instelling, ofschoon door het staatsgezag zwaar onderdrukt⁴² waaraan haar beschermer de oude luister welwillend moge teruggeven, zo smee ik in mijn vurigste gebeden en met de grootste eerbied.

Delft, 16 april 1811

a Met dank aan dr. L. Berk (Bilthoven) voor aanwijzingen en correcties.

b Met dank aan dr. Th. Elsinghorst (mondellinge mededeling).

Noten

1. G. de Hoog, 'Verslag van den staat der zieke paarden, runderen en schapen, in den Alblasserwaard en de Vijf-Heeren-Landen (...) ten gevolge eener plaats gehad hebbende overstroming (...) in het jaar 1809,' *Veeartsenijkundig Magazijn*, 1 (2) (1828): 177-211. De voetnoot van Alexander Numan loopt van p. 177-181. De biografie van De Hoog door W.C. Schimmel in *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* 1, k.1150-51 (1910) is hierop gebaseerd.

2. GA Delft, inv. nr. 59: 'Kinderboek' van het Weeshuis der Gereformeerden binnen Delft, fol. 223.
3. Over Abraham van Stipriaan Luicius (1753-1829), zie: G.A. Lindeboom, *Dutch medical biography 1475-1975* (Amsterdam: Rodopi, 1984), k. 1238-1240. Naast zijn medische praktijk was hij actief in besturen en genootschappen. Zijn publicaties betroffen vnl. chemische onderwerpen (o.a. over een vergelijking van de eigenschappen van de melk van verschillende diersoorten, over waterzuivering en luchtzuivering).
4. GA Delft, Archief nr. 263, J. Veldman Boer, *Inventaris van het archief van de Fundatie van de Vrijvrouwe van Renswoude te Delft* (Delft, 1965), inv. nr. 4, Notulen en resoluties 1790-1796, f. 219v-220v.
5. M. Langenbach, 'Een eigenzinnige dame, Maria Duijst van Voorhout, vrijvrouwe van Renswoude.' *Jaarboek Oud-Utrecht 1994* (1994): 85-112.
6. E.P. Booy en J. Engel, *Van erfenis tot studiebeurs. De Fundatie van de Vrijvrouwe van Renswoude te Delft. Opleiding van wezen tot de 'vrije kunsten' in de 18^e en 19^e eeuw. De fundatiehuizen. Bursalen in deze eeuw* (Delft: Fundatie van Renswoude, 1985). Over De Hoog, p. 142. C. Gaemers, '...Eenige van de verstandigste, schranderste en bequaamste jongens'. *Beroepsopleidingen binnen de Fundatie van Renswoude te Delft, 1775-1810* (Rotterdam: Erasmus Universiteit, 1993) (Scriptie Vakgroep Geschiedenis van Agrarische Samenlevingen). Over De Hoog, p. 208-211.
7. Van 1803-1810 had de instelling een grotere behuizing in Oude Delft, nu nr. 95, als woonhuis gebouwd en volgens P. Caljé (*GeWiNa*, 24, 2 (2001), 62) 'een onmogelijk pand', dat na verschillende tussentijdse bestemmingen in 1842 de zetel werd van de Koninklijke Akademie tot opleiding van burgerlijke ingenieurs (voorloper van de Polytechnische School). In 1810 verhuisde de Fundatie naar Oude Delft, nu nr. 51 en in 1843 keerde zij weer naar het oorspronkelijke adres op nr. 49 terug. Zie Booy en Engel, *op.cit.*, p. 168-216.
8. Over de docenten, zie Booy en Engel, *op.cit.*, hfdst. 5 en over de studiekeuze, hfdst. 8. Over het advies van Van Bemmelen, zie: Gaemers, *op.cit.* (noot 6), p. 208.
9. G. de Hoog, *Dissertatio medica inauguralis de analogia, nexu et reciprocae applicationis utilitate medicinae humanae et animalium rustico-domesticorum, sive veterinariae artis non neganda* (Lugdunum Batavorum, 1811), p. viii.
10. Veldman Boer, *op.cit.* (noot 4), inv. nr. 4 (notulen 1798-1808), f. 117v. (de mededelingen uit de regentenvergadering die in het vervolg voorkomen, zijn alle aan de notulenboeken ontleend).
11. Over Michiel Jacob Macquelyn (1771-1852), zie : G.A. Lindeboom, *op.cit.*, k. 1257-1258. Macquelyn was vanaf 1795 tot aan zijn benoeming tot hoogleraar geneeskunde te Leiden in 1824 medicus practicus te Delft.
12. Waarschijnlijk bedoeld: *Tabulae anatomicae quas ad illustandam humani corporis fabricam/ collegit et curavit Justus Christianus Loder* (Weimar, 1794-1803), 4 dln.
13. Veldman Boer, *op.cit.* (noot 4), inv. nr. 71. Onder nr. 49 (G. de Hoog) worden talrijke rekeningen en kwitanties bewaard.
14. *Ibid.* inv. nr. 37, brief van 7 september 1803.
15. Gerard Sandifort (1779-1848), zoon van Eduard Sandifort (1742-1814).
16. Zie: T. Koch in: *Veterinärmedizin in Berlin 1790-1965* (Berlin, 1965), p. 9-52.
17. Brief van M.F. Brumme, Berlin, 9 januari 1999.
18. G.W. Schrader, *Biographisch-literarisches Lexicon der Thierärzte aller Zeiten und Länder*, hrsg. v. Eduard Hering (Stuttgart, 1863), p. 397-398. Zie over hem ook: W. Rieck, 'Taten und Pläne des Professors Sick', *Berliner tierärztliche Wochenschrift* 35, 6 (1934): 90-92. Rieck geeft een opsomming van de beschuldigingen die Graaf von Lin-

denau tegen hem inbracht en die per 1 maart 1806 tot zijn ontslag (zonder pensioenrecht) leidden. Hij kon zijn buitenschoolse activiteiten kennelijk slecht in overeenstemming brengen met 'ordnungsgemäss' de disciplinaire regels te volgen waaraan de leraren onderworpen waren. Buiten de school vonden zijn verdiensten echter volop erkenning. Het merendeel van zijn publicaties kwam tot stand na zijn ontslag; zij handelden vnl. over de veepest (1807, 1813, 1815, 1822), waaronder een *Sendschrift an die Regierungen von Deutschland, Dänemarken. und, Holland über die Gefahr der Rinderpest und die Mittel den Verbeerungen vorzubeugen* (1815), over 'Anthraxkrankheiten' (1813). Zijn *Unterricht für den Landwirth so wie für jeden Pferde- und Viehbesitzer zur Abwendung und Heilung der in Kriegszeiten eben so gewöhnlich als häufig vorkommende Vieh-Krankheiten und ansteckenden Vieh-Seuchen* (1807) kreeg in 1990 nog een reprint bij het Zentralantiquariat der DDR. In een 'Nachbemerkung' vat Dieter Lötsch de biografie door Schrader en het artikel van Rieck nog eens samen.

19. De Hoog, *Dissertatio*, p. x.

20. Over Brugmans, zie: *Het vergeten fenomeen Sebald J. Brugmans (1763-1819), verzamelaar tussen koning, keizer en universiteit* (Leiden: Museum Boerhaave, 2001), publicatie gemaakt bij de tentoonstelling.

21. D. Spoelstra, *Dr. Antonius Matbijsen, uitvinder van het gipsverband (1805-1878): Leven en werken van een Nederlandse Officier van Gezondheid met als achtergrond de Militair Geneeskundige Dienst in zijn tijd* (Assen: Van Gorcum, 1970), p. 261.

22. E.C. Hekmeyer, 'Bijdragen tot de geschiedenis der veeartsenijkunde, vooral in Nederland.' *Tijdschrift voor Veeartsenijkunde en Veeteelt* 1 (1863): 222-248 (de namen der geslaagden op p. 246-247); H.M. Kroon, 'De voorbereiding en oprichting van 's Rijks-Veeartsenijschool', in *Een eeuw veeartsenijkundig onderwijs* (Utrecht: Senaat der V.H., 1921), p. 25-75 (het K.B. op p. 43); C. Offringa, *Van Gildestein naar Uithof*, dl. 1 (Utrecht: Faculteit der Diergeneeskunde, 1981), p. 29.

23. De Hoog, 'Verslag ...', p. 179.

24. De Hoog, *Dissertatio*, p. xi.

25. Kroon, *op.cit.*, (noot 22), p. 38-39.

26. De Hoog, 'Verslag ...', passim.

27. *Ibid.*, p. 204.

28. UBL, Universiteitsarchief. Examens en promoties Medische Faculteit, 1779-1812. H. Hardenberg, *Het archief van curatoren der Leidsche universiteit*. 1ste ged. (1574-1815), nr. 419.

29. Vgl. de aan de Groningse universiteit gebruikte tekst, *Argos* 24 (2001), p. 161.

30. Het kapitaal was voor het grootste deel belegd in staatsleningen. Vanaf 1808 werden de rentes niet meer betaald en door de tiërcering van de staatsschuld in 1810, ontving men vanaf dat jaar, met terugwerkende kracht tot 1808, in plaats van ca 15000 gulden slechts ca 5000 gulden, waarmee huishouding, opleidingen, salarissen etc. betaald moesten worden (Booy en Engel, *op.cit.*, p. 31).

31. De oorspronkelijke Latijnse titel in noot 9. Er konden slechts twee exemplaren in Nederland worden gelokaliseerd: in de UB Amsterdam en de UB Nijmegen.

32. De Hoog, 'Verslag ...', p. 180.

33. Zie hierover: J. Schäffer en M.F. Brumme, 'Die Entwicklung der Veterinär-medizin-historiographie in Deutschland' *Argos* 8 (1993): 217-225. Titels van de bedoelde geschriften bij R. Froehner, *Kulturgeschichte der Tierheilkunde*, Bd. 1 (Konstanz, 1952), p. 6-9.

34. GA Vianen. Inv. 2 (Notulen stadsbestuur 1812, april).

35. Vincennes, Service historique de l'armée de terre, cote 3Y 8 254.

36. De Hoog, 'Verslag ...', p. 181.

37. J. Presser, *Napoleon. Historie en legende* (Amsterdam, 1946), p. 564-615.

38. p.o.= pater optime (door Numan aangezien voor de initialen van Sick!).

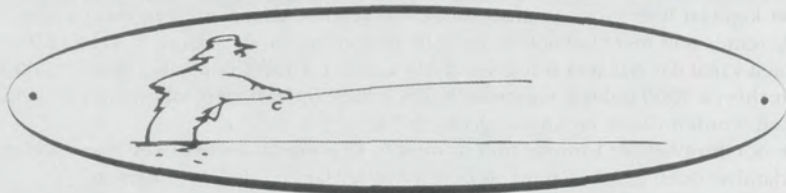
39. Het zag er toen nl. naar uit dat Nederlanders in Alfort zouden worden opgeleid. Pas in 1813 kwam het decreet van Napoleon dat Nederland een eigen veterinaire school zou krijgen (en wel in Zutphen).

40. d.i. die zich in de wetenschap nog maar matig verdiept heeft.

41. letterlijk staat er: van geboorte tot verrassing, dus 'van de wieg tot het graf'.

42. d.i. de Leidse universiteit die na 1810 ondergeschikt werd gemaakt aan de Sorbonne.

Rien Rothfusz

Hengelsport

VAN LODENSTEYNSTRAAT 114, 2612 SK DELFT, TEL. 015 - 212 58 98

Uw adviseur bij uitstek voor :

- Advies / bemiddeling aan- / verkoop registergoed
- Taxaties registergoed
- Beheer Verenigingen van Eigenaren
- Advies / bemiddeling hypotheek & verzekeringen

Lagendijk Vastgoed

SCVM

STICHTING
CERTIFICERING
VBO MAKELAARS

Zoekowlaan 51
2625 PK DELFT

Telefoon / fax 015 - 257 02 47

E-mail : info@lagendijk-vastgoed.nl

Internet : www.lagendijk-vastgoed.nl

GRAFMONUMENTEN

Laan van Overvest 64-70, 2613 DN Delft
Tel.: 015 - 212 28 81, Fax: 015 - 214 47 44

VAN DER LEEUW

BRILLEN

CONTACTLENZEN

ZONNEBRILLEN

Oude Langendijk 1, hoek Koornmarkt
Postbus 2806, 2601 CV Delft
www.vdleeuwoptiek.nl
info@vdleeuwoptiek.nl

KOOS ROZENBURG ANTIQUITEITEN

*spec. tegels en delfts blauw
uit de 17e en 18e eeuw*

*ook: vroeg ijzer,
meten en wegen
oude schaatsen*

DELFT
MARKT 2
2611 GT
015 2147828

De Sint-Hippolytuskerk 1836-1886 in beeld

Ab Warffemius

Inleiding

Aan de westzijde van de Voorstraat, op de hoek van de Baljuwsteeg, waar thans de huizen Voorstraat 45, 47 en 49 staan, stond tussen 1836 en 1886 een neoclassicistische kerk (afb. 1 en 2). Dit gebouw wordt ook wel een 'Waterstaatskerk' genoemd vanwege de bemoeienis van het Departement van Waterstaat om de ontworpen kerkgebouwen op deugdelijkheid te toetsen. In 1886 werd deze waterstaatskerk vervangen door de neogotische kerk aan de overzijde van de Voorstraat. Zij werd in 1887 reeds gesloopt.

Van het te bespreken kerkgebouw waren tot voor kort slechts drie afbeeldingen bekend (afb. 2, 3 en 4). Tijdens onderzoek naar ontwerptekeningen van de Rotterdamse architect P. Adams voor de uitbreiding van de St.-Jozefkerk aan de Oude Langendijk, bleken er in het archief van de St.-Jozefpa-

Afb. 1. De huizen aan de Voorstraat 45, 47 en 49, hoek Baljuwsteeg, op de plek waar tussen 1836 en 1886 de Waterstaatskerk heeft gestaan (Foto: G.J. Dukker, Rijksdienst voor de Monumentenzorg, 1964).

Afb. 2. De waterstaatskerk van St.-Hippolytus aan de westzijde van de Voorstraat, afgebroken in 1886-1887 (Foto: Gemeentearchief Delft).

rochie een tweetal tekeningen voor een andere kerk te rusten.¹ Aanvankelijk werd aangenomen dat deze tekeningen ontwerpen waren voor een nooit uitgevoerde St.-Jozefkerk. Bij nader speurwerk in de Archieven van de Departementen betreffende de Rooms-Katholieke Erediensten 1815-1870 in het Nationaal Archief te Den Haag, bleek dat deze beide tekeningen reproducties zijn die behoren bij een serie van acht potloodtekeningen met een bijbehorend handgeschreven bestek.² Het zijn ontwerp tekeningen en een bestek die vervaardigd zijn door G.N. Itz, stadsarchitect van Dordrecht, voor een kerk aan de Voorstraat. Hoe beide afbeeldingen in het archief van de St.-Jozefparochie gekomen zijn, is een raadsel.

Omdat de gevonden potloodtekeningen nauwelijks reproduceerbaar zijn, heeft de auteur de tekeningen die voor dit artikel in aanmerking kwamen, bewerkt.

De bouw en de inrichting van de kerk

De bouw

De kerk van de rooms-katholieke statie van St.-Hippolytus was sinds haar oprichting in 1796 gevestigd in het huis 'Het Nieuwe Ossenhoofd' aan de Pontemarkt, thans Brabantse Turfmarkt 78 en werd bediend door wereldheren. Door de slechte staat van het kerkje en de groei van het aantal gemeenteleden tot circa 1100, was het bestuur van de statie in 1829 genoodzaakt uit te

Afb. 3. Het interieur van de St.-Hippolytuskerk, gewassen tekening, 22 februari 1855 bij gelegenheid van het 25-jarig priesterfeest van pastoor-deken J.F. van Brussel (Foto: Gemeentearchief Delft).

zien naar een nieuw en doelmatig kerkgebouw. Dit zou dan bovendien gunstiger gelegen moeten zijn dan de bestaande kerk, die op zeer korte afstand van de door de franciscanen bediende statie van St.-Jozef in de Molenpoort stond.

Op 21 oktober 1829 ging er vanuit het bestuur een rekest naar het Departement van de R.C. Eredienst om tot nieuwbouw over te mogen gaan. Dit werd begeleid met een schrijven van P.Adams, stadsarchitect van Rotterdam. Deze schreef op 30 september 1829 dat het zeer wel nodig was een nieuwe kerk te bouwen omdat de bestaande sterk in verval raakte. Op het departement was men hiervan nog niet overtuigd. Daar vond men het aantal gemeenteleden -1100- te klein ten opzichte van dat van de paters in de Molenpoort dat circa 4500 bedroeg. Op 22 januari 1830 schreef men dat bij 'eene eventuele organisatie niet meer dan ééne kerk te Delft zal blijven bestaan'. Dat zou tevens van belang zijn voor 's Lands Kas'.

Toch zette men door en al spoedig werd een geschikte lokatie gevonden, een terrein dat zich uitstrekte tussen de Oude Delft en de Voorstraat aan de noordzijde van de Baljuwsteeg. Voor een bedrag van f 11.000,- kocht men

Afb. 4. Het interieur van de St.-Hippolytuskerk in augustus 1875. Aan de wanden de sinds 1965 verdwenen geschilderde kruiswegstaties en in het priesterkoor de in de jaren zeventig verkochte zilveren kandelaars (Foto: Gemeentearchief Delft).

van Dirk Apon te Amsterdam 'een huis met koetshuis, stal en erven staande en gelegen nevens en achter elkanderen aan de oostzijde van het Oude Delft' en voor f 4.000,- kreeg de statie van Johanna Kool, weduwe van Daniel Fronchet, twee huizen aan de Voorstraat in bezit.

Het huis aan de Oude Delft werd als pastorie in gebruik genomen en aan de Voorstraat zou het nieuwe kerkgebouw verrijzen.

Op 19 april 1831 werd er weer contact opgenomen met P.Adams. Hij of het kerkbestuur moeten echter van verdere contacten hebben afgezien.³

Intussen was er wel in november 1831 f 20.000,- subsidie aangevraagd bij de Generale Directie voor de zaken van de R.C. Eeredienst voor een kerkgebouw dat ongeveer f 40.000,- zou gaan kosten. Tegelijkertijd deed men ook een beroep op de provincie Zuid-Holland. Op 14 november 1832 kon worden gemeld dat het Rijk f 13.000,- had toegezegd, een tegenvaller dus. Hierdoor kreeg het kerkbestuur in het voorjaar van 1832 'bezwaarnisse in het bouwen eener nieuwe kerk'. Het bericht van Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland in december van dat jaar dat men op f 3.000,- van de provincie kon rekenen, gaf de burger weer moed! Het plan werd dus toch doorgezet en op 5 juni 1833 werd, met toestemming van 'de directeur van de R.C. Eeredienst',

aan George Nicolaas Itz, de stadsarchitect van Dordrecht, verzocht een ontwerp voor de nieuwe kerk te maken.

George Nicolaas Itz, geboren op 26 december 1799 te 's-Hertogenbosch, was sinds 1832 stadsarchitect van Dordrecht, hetgeen hij bleef tot aan zijn pensionering in 1866. Tussen 1835 en 1845 werd onder zijn leiding het Dordtse stadhuis grondig verbouwd en kreeg het zijn huidige neoclassicistische uiterlijk. Ook bouwde hij in 1841 de oud-katholieke kerk in die stad. Zijn Delftse werk uit 1836, dat hij als particulier architect uitvoerde, is het enig bekende werk van zijn hand buiten Dordrecht. Hij overleed aldaar in 1869.

De te ontwerpen kerk zou voor een zielental van 1200 geschikt moeten zijn, ruim 260 vierkante ellen (= vierkante meter) groot, de paden en het priesterkoor niet meegerekend. De kerk aan de Brabantse Turfmarkt mat 182 vierkante ellen. Bij een groei van het aantal kerkgangers zouden er eventueel in de nieuw te bouwen kerk galerijen aangebracht kunnen worden.

Afb. 5. Op papier geschilderde festoenen bij gelegenheid van de inwijding van de kerk op 3 augustus 1836 (Particuliere verzameling).

In november 1833 leverde Itz de tekeningen en het bestek. Hij begrootte de werkzaamheden op een bedrag van f 42.568,48. Na enkele wijzigingen en goedkeuring van de Ingenieur van den Waterstaat van Zuid-Holland, A. Blauw, werd het karwei door aannemer Engelbertus Beekman, woonachtig op de Brabantse Turfmarkt, in mei 1834 begroot op f 38.000,-.

In augustus 1834 wilde het bestuur van de statie de kerk 3,00 m verlengen mits het van 'Hogerhand' gepermitteerd werd. 'Den Haag' zag de kerk liever 3,00 m breder, hetgeen de schoonheid van de voorgevel van het gebouw ten goede zou komen. Het departement ging uiteindelijk akkoord met de gewenste verlenging en adviseerde de koning dat dit nuttig zou zijn. In dezelfde maand nog, op 29 augustus, kreeg men toestemming voor een langere kerk, te bouwen voor f 42.500,-.

Itz had op 6 september 1833 reeds te kennen gegeven dat het perceel aan de straat negen voeten te smal zou zijn. In het voorjaar van 1834 bleek bovendien dat voor het naar behoren aanleggen van de fundering het aangekochte perceel 1,50 m te smal was. Hals over kop moest het bestuur besluiten om voor f 4.000,- nog een huis aan de Voorstraat van 'Mejuffrouw' Fronchet en voor f 4.700,- een huis met tuin van de heer Apon aan de Oude Delft aan te kopen.

Het werd dus mogelijk de kerk 3,00 m te verbreden zoals door het Rijk was voorgesteld. De kerk werd niettemin verlengd. Ook ontstond de mogelijkheid om voor f 1.550,- aan de rechterzijde twee biechtkamers en een bereidingskamer (leslokaal ter voorbereiding van de eerste communie) uit te bouwen. Bovendien werd het kerkgebouw enkele meters meer noordwaarts gebouwd dan aanvankelijk de bedoeling was.

Tijdens het bouwen ondervond men enige tegenslag: in juni 1835 werd er een verzakking geconstateerd, hetgeen de bouw enige tijd ophield. De 'Hoofd-Ingenieur van den Waterstaat' in Zuid-Holland, M.B. Beijerinck, liet de 'Ingenieur van den Waterstaat', A. Blauw het reeds gebouwde controleren. Deze constateerde dat de verzakking geen verdere gevolgen zou hebben en aannemer Beekman mocht verder gaan.

De inrichting van de kerk

Tijdens de bouw werden enige grote bestellingen gedaan om bij de ingebruikname een zo fraai en volwaardig mogelijke kerk te bezitten. Op 13 april 1835 bestelde het bestuur bij orgelbouwer W. Beekes te Utrecht een orgel van 15 stemmen in een dennenhouten kas 'met enige ornamenten daarop en daarnaast' voor een bedrag van f 3.500,-. Bij de firma Baayens te Delft werd voor f 800,- een uurwerk met wijzerplaten besteld. Ook werden er twee luidklokken die 283 en 150 kg wogen, geschonken.

Het vlak gestuukte tongewelf vond men blijkbaar wat kaal, daarom werden er naar een idee van Itz drie rozetten besteld om het gewelf wat te verlevendigen. Ook werd in plaats van het geplande blanke glas in de vensters, mat glas besteld.

Aannemer Beekman kreeg opdracht om voor f 970,- banken voor de zijkan-

ten te maken. Deze banken waren bestemd voor de mannen. De vrouwen zaten in die tijd op stoelen in het midden. Voor f 1.400,- mocht hij ook drie altaren, een mahoniehouten preekstoel en een communiebank vervaardigen. In 1836, nog voor de voltooiing van de kerk, werd de door Beekman gemaakte altaartombe vervangen door een 'sierlijk stuk werk' uit 'Florens marber', dat voor f 330,- door de steenhouwer Thijse te Delft werd geleverd. Zes jaar na het maken van de eerste plannen, op 3 augustus 1836, kon de kerk door Mgr. baron C.L. de Wijckersloot, bisschop van Curium, worden giconsacreerd en in gebruik worden genomen (afb. 5). De buiten gebruik geraakte kerk aan de Brabantse Turfmarkt en een huis aan de Molslaan, dat in bezit van de statie was, werden in 1836 voor f 3.000,- verkocht.

De latere aanpassingen en uitbreidingen

Na de ingebruikname van het kerkgebouw ging men door met het verfraaien van het interieur. In 1840 werd het hoogaltaar naar plannen van G.N. Itz gewijzigd. Tien jaar later, in 1850, werden twee nieuwe zijaltaren met altaarstukken - schilderijen - in een vergulde lijst besteld. Een derde altaar werd in 'de kapel' geplaatst. Waar deze kapel zich bevond, is onduidelijk. Waarschijnlijk was deze ondergebracht in een van de ruimtes achter of naast de kerk. Naar tekening van J. Sosef werden voor f 4.780, de sacristie en de kapel groot en achterin de kerk twee tribunes gebouwd. Met de bestelling van een op doek geschilderde kruisweg was in 1851 de voltooiing van het interieur gereed.⁴

Dat het exterieur ook aandacht vroeg, blijkt uit het feit dat in november 1853 werd verzocht 'een waterplaats te doen plaatsen, om daardoor het wateren in de steeg te doen ophouden, hetgeen niet alleen de schade van de muren versterkt maar ook zeer onzedelijk is'.

De rijke zilverschat die de kerk bezat, stamde uit de jaren vijftig van de negentiende eeuw. Deze is in 1971, na de sluiting van de neogotische Hippolytuskerk uit 1886, in de verstrooiing geraakt. In een enkel Delfts huis zal men thans nog wel iets - want de kandelaren waren bijzonder in trek - kunnen aantreffen. De door kerkmeester M.J. Drabbe geschonken 99 cm hoge monstrans uit 1853 wordt thans bewaard in het Stedelijk Museum Het Prinsenhof.

Nadat in 1856 de beide Delftse staties tot parochie waren verheven, werden de parochiegrenzen vastgesteld. Deze werden zeer ten voordele van de Hippolytus getrokken waardoor het aantal kerkgangers op de Voorstraat sterk opliep. Uitbreiding van het kerkgebouw werd dus noodzakelijk. De in 1834 geplande galerijen werden echter niet gebouwd. In 1864 bleek het mogelijk om aan de linkerzijde, aan de zijde van de Baljuwsteeg, een lage zijbeuk met circa honderd zitplaatsen te bouwen. Aanvankelijk wilde men aan de rechterzijde een grotere zijbeuk bouwen. Hiervoor moest het huis ten noorden

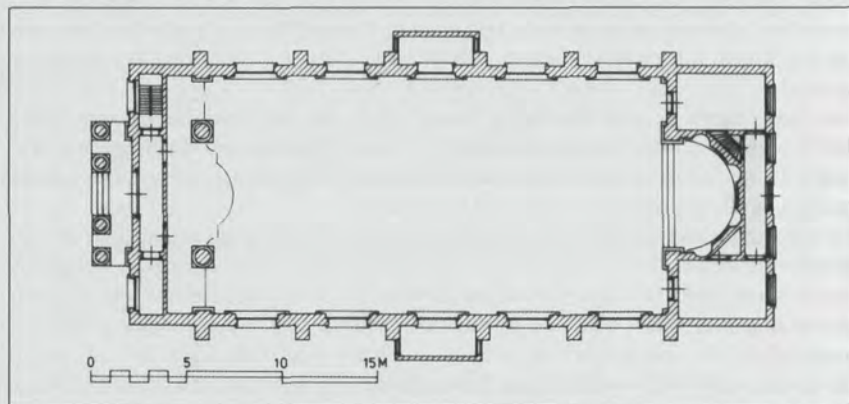
van de kerk worden gekocht en alleen de bouw al zou f 2.400,- gaan kosten. Bovendien werd er heimelijk gedacht aan een geheel nieuwe kerk ter plekke van de huidige. In 1867 was er plotseling 'volstrekt' geen behoefte meer aan een nieuwe kerk.

Intussen was wel de korte zijbeuk aan de linkerkant van de kerk gebouwd. Om deze ruimte een open verbinding met de kerk te geven, waren er onder de vensters van het schip drie doorgangen gebroken. Deze onderneming stond aanvankelijk onder de leiding van L.B. de Nie (Denie?) uit Delft. De Nie onttrok zich om onbekende redenen aan het karwei; het werd overgenomen door zijn stadgenoot J. den Braamker.

Beschrijving van het gebouw

Het gebouw, waarvan de lengte van het schip 27 ellen en 25 duimen (27,25 m) en de breedte 12,25 m bedroeg, is niet geheel volgens het gevonden ontwerp uitgevoerd. Van de in mei 1834 aangebrachte wijzigingen zijn geen tekeningen gevonden. Dankzij de beide afbeeldingen van het interieur is het toch mogelijk een vrij nauwkeurige omschrijving en reconstructie te maken; de beelden spreken eigenlijk voor zich.

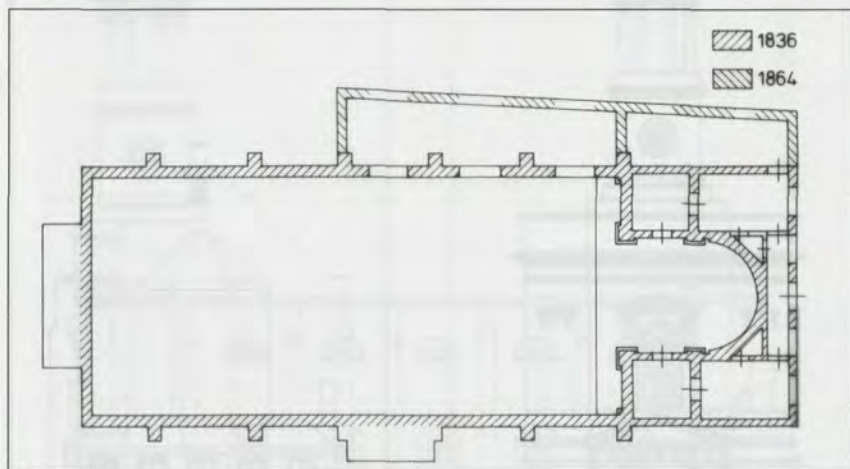
De plattegrond van het ontwerp (afb. 6)

Afb. 6. De plattegrond van het ontwerp. Potloodtekening door G.N. Itz, 1833. Schaal 1:400. Bewerkt door de auteur, 2004.

Het eenbeukige schip van de kerk is zes traveeën lang en wordt afgesloten door een kleinere, halfronde koorsluiting. De toren is ongeveer eenderde uitgebouwd en vormt het middenrisaliet van de voorgevel. Het resterende tweederde gedeelte vormt de eerste - kortere - travee van de kerk. In deze travee is het portaal en het zangkoor opgenomen. Twee kolommen ondersteunen de toren. In de middelste travee van de vijf, de eigenlijke kerk,

zijn aan weerszijden portalen uitgebouwd. Links van het priesterkoor bevindt zich de sacristie, rechts een biechtkamer. Deze twee ruimtes zijn door middel van een gang met elkaar verbonden. Op de verdieping bevonden zich twee te verwarmen vertrekken.

Afb. 7. De plattegrond van het uitgevoerde plan met de uitbreiding van 1864. Schaal 1:400. Tekening auteur, 2004.

De plattegrond van het uitgevoerde plan (afb. 7)

De reeds voor de bouw voorgenomen verlenging van de kerk met drie ellen (drie meter) werd gevonden door de geplande halfronde koorsluiting 3,00 m naar achteren te plaatsen. Hierdoor ontstond er een rechte koortravee tussen het schip en de koorsluiting. De rechte wanden boden plaats aan ramen en doorgangen naar de sacristie en de biechtkamer. In plaats van de oorspronkelijk geplande deuren aan weerszijde van de apsis ontstond nu ruimte voor twee zijaltaren en voor de bouw van twee biechtkamers aan de rechterzijde.

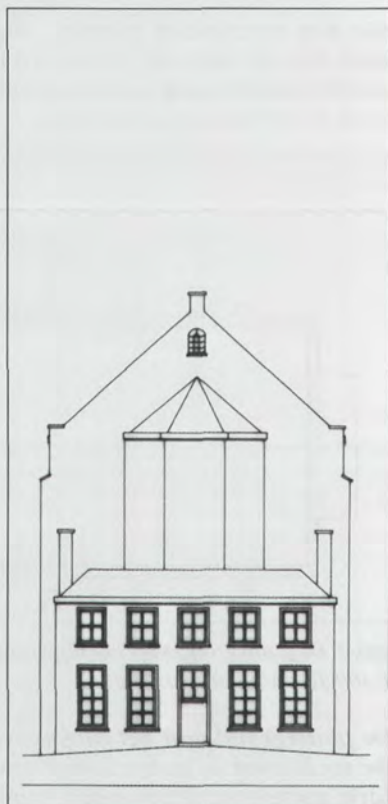
Er is getracht op de plattegrond een reconstructie te geven van de twee uitgebouwde biechtkamers, de bereidingskamer en de in 1864 gebouwde zijbeuk.

De voorgevel (afb. 8)

De voorgevel is horizontaal in twee geledingen verdeeld, gescheiden door een cordonlijst. Hij is afgedekt door een kroonlijst waarop een attiek is geplaatst. Verticaal is de gevel in drieën verdeeld. In het naar voren uitgebouwde middenrisaliet bevindt zich de portiek bekroond door een fronton en gedragen door vier Toscaanse kolommen. In de tweede geleding zit een rondboogvenster dat ook weer bekroond wordt door een klein fronton. Boven de attiek staat de toren die iets smaller was dan het middenrisaliet. Deze bestaat uit een vierkante houten trommel waarin ronde ramen zijn ontwor-

Afb. 8. Ontwerptekening van de voorgevel. Potloodtekening door G.N. Itz, 1833. Schaal 1:400. Bewerkt door de auteur, 2004.

Afb. 9. Ontwerptekening van de achtergevels. Potloodtekening door G.N. Itz, 1833. Schaal 1:400. Bewerkt door de auteur, 2004.

pen. Hierin werden in 1835 de wijzerplaten aangebracht. Op de trommel staat een ronde open lantaarn met Dorische kolommetjes; daarop rust een koepel bekroond door een groot houten kruis.

Ter weerszijde van de portiek zijn halfronde vensters aangebracht en in de tweede geleding blindnissen waarboven jaartalstenen. In de linker steen stond waarschijnlijk ANNO en in de rechter 1836.

De achtergevels (afb. 9)

De topgevel aan de achterzijde van de kerk was op een klein rondboogvenstertje onder de top na geheel blind, evenals de driezijdige koorsluiting. Over de volle breedte van de kerk staat de uitbouw waarin zich de sacristie en de

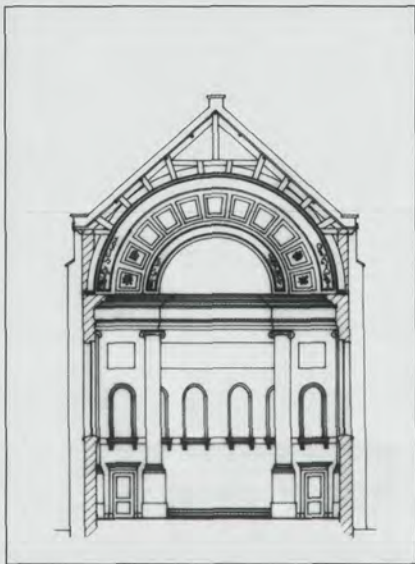
Afb. 10. Ontwerptekening voor de rechter zijgevel. Potloodtekening door G.N. Itz, 1833. Schaal 1:400. Bewerkt door de auteur, 2004.

biechtkamer bevonden benevens de twee te verwarmen vertrekken - zoals de schoorstenen aangeven - op de verdieping.

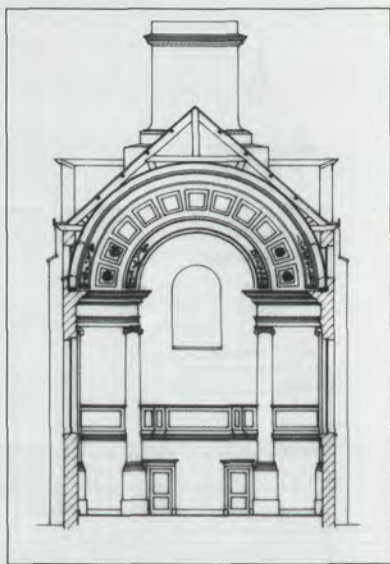
De zijgevels (afb. 10)

Bij de ontwerptekeningen is alleen het ontwerp van de rechter zijgevel aanwezig. Dit was voldoende, de linker gevel - weliswaar in spiegelbeeld - was identiek aan de rechter.

In deze bakstenen gevel zijn twee reeksen vensters getekend. Beneden vijf grote rondboogvensters en boven vijf halfronde. De vijf halfronde vensters blijken nooit te zijn uitgevoerd. Deze zouden gediend hebben als lichttoevoer in het gewelf. Het gewelf zou dan voorzien moeten worden met reeksen steekapjes. In plaats van het ontworpen, in vijf vakken verdeelde, ronde stucgewelf met steekappen is er een eenvoudig halfrond tongewelf aangebracht (afb. 4).

Afb. 11. Doorsnede van het ontwerp in de richting van het priesterkoor. Potloodtekening door G.N. Itz, 1833. Schaal 1:400. Bewerkt door de auteur, 2004.

Afb. 12. Doorsnede van het ontwerp in de richting van het zangkoor. Potloodtekening door G.N. Itz, 1833. Schaal 1:400. Bewerkt door de auteur, 2004.

De doorsnede richting priesterkoor (afb. 11)

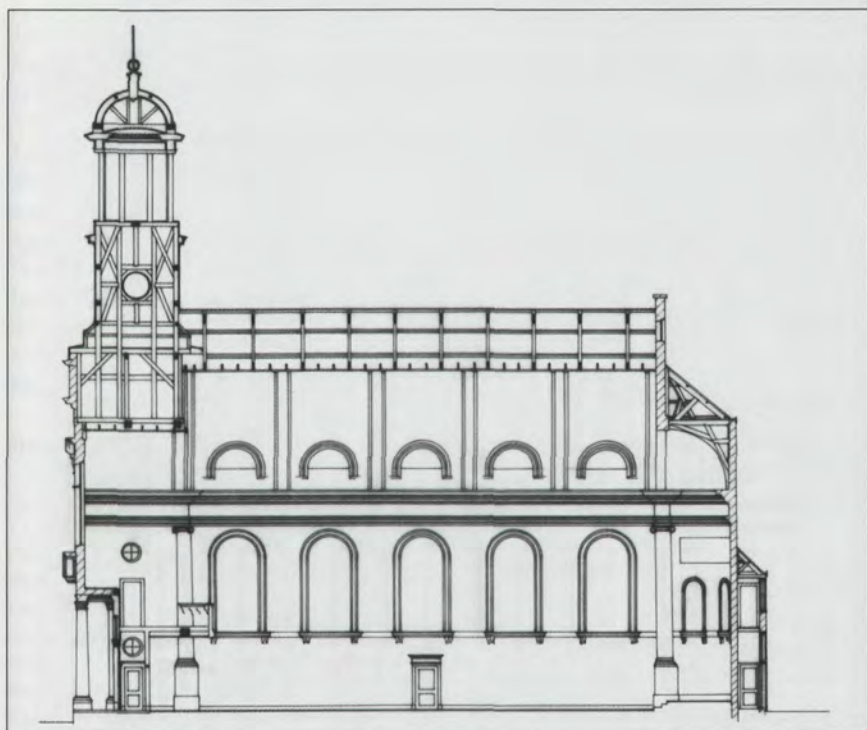
Zoals al meerdere malen is gebleken, is het kerkgebouw niet geheel volgens plan uitgevoerd. Op de tekening staan de hierboven vermelde, niet uitgevoerde steekkapjes en de deuren naar de sacristie en de biechtkamer. Boven de deuren waren nissen ontworpen. De deuren zijn in de zijwanden van het verlengde priesterkoor geplaatst en de nissen zijn vervangen door rijke stucversieringen boven de zijaltaren. De pilasters hebben op het ontwerp Ionische kapitelen, maar bij de bouw zijn composiet kapitelen aangebracht en in plaats van de elf getekende cassetten in de boog kwamen er negen (afb. 4).

De doorsnede richting zangkoor (afb. 12)

Van deze doorsnede zijn in het gewelf dezelfde veranderingen uitgevoerd als bij de doorsnede naar het priesterkoor. De twee weergegeven kolommen droegen de achterzijde van de toren.

De lengtedoorsnede van het ontwerp (afb. 13)

Op deze doorsnede is goed waarneembaar dat de hoogte - 17,00 m - ten opzichte van de lengte van dit betrekkelijk korte kerkgebouw aanmerkelijk is. Hier is rekening gehouden met het eventueel aanbrengen van galerijen langs de zijwanden.

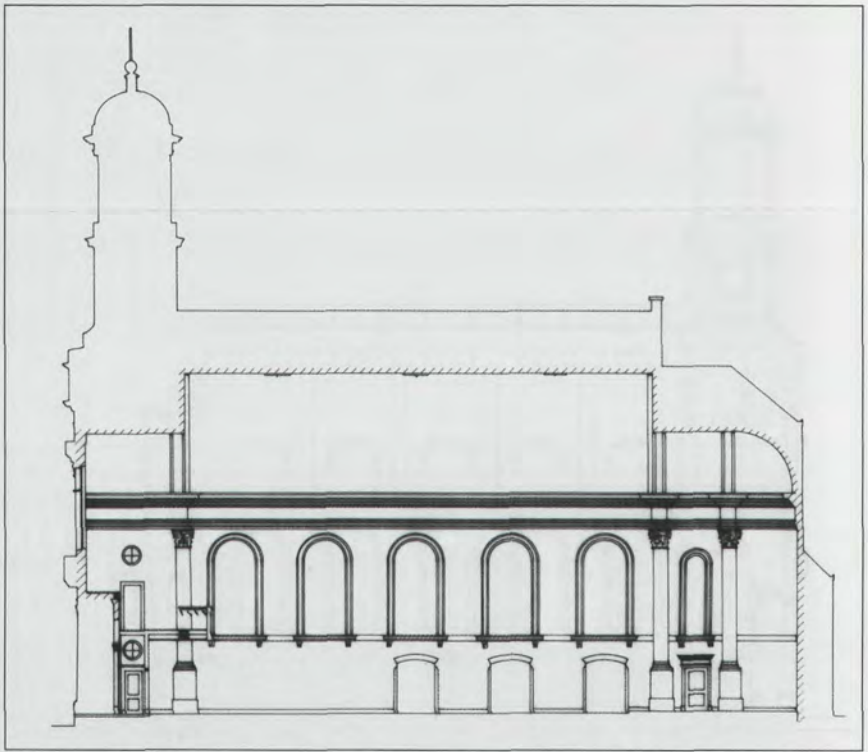

Afb. 13. Lengtedoorsnede van het ontwerp. Potloodtekening door G.N. Itz, 1833. Schaal 1:400. Bewerkt door de auteur, 2004.

Links staat de toren met ingebouwde portiek en tochtportaal. Achter de deur in het portaal staat de trap naar het zangkoor. Het middengedeelte van de balustrade van het koor is gedeeltelijk uitgebouwd. Deze balustrade is voor de kolom, die de achterzijde van de toren droeg, getekend. Boven het tongewelf dat lager is ontworpen dan het gewelf van het schip, staat de houtconstructie van de toren.

De vlakke zijwand van het schip heeft vijf rondboogvensters met een geprofileerde stuclijst. Onder het middelste raam bevindt zich de deur naar een portaal. Boven de gestuukte kooflijst zijn in het door vier gordelbogen verdeelde tongewelf vijf ronde steekgewelfjes met vensters ontworpen.

De niet uitgevoerde koorsluiting rechts zou een half koepelgewelf krijgen en in de muren waren ronde nissen gedacht, waarin beelden geplaatst konden worden. Achter dit koor liepen de verbindingsgangen tussen de diverse ruimten aan weerszijden van de apsis.

Afb. 14. Lengtedoorsnede van het interieur van het uitgevoerde plan met het verlengde priesterkoor en de doorgebroken muur onder de ramen in het schip naar de zijbeuk uit 1864. Schaal 1:400. Tekening auteur, 2004.

De lengtedoorsnede van het uitgevoerde plan (afb. 14)

Deze doorsnede laat het eenvoudige tongewelf van het schip, de verlenging van het priesterkoor en de in 1864 doorgebroken muur naar de zijbeuk zien.

De sloop van de kerk

Op 21 juni 1886 werd de nieuwe St.-Hippolytuskkerk, naar ontwerp van P.J.H. Cuypers, aan de oostzijde van de Voorstraat in gebruik genomen. Deze kerk was bij haar inwijding reeds voorzien van drie nieuwe neogotische altaren en communiebanken. Uiteraard was het onmogelijk de gehele inventaris in de stijl van de nieuwe kerk tegelijkertijd aan te schaffen. Met de bouw van de kerk, niet inbegrepen de geplande 70 m hoge ijzeren torenbekroning, was al een bedrag van f 190.000,- gemoeid. Daarom verhuisden onder andere het orgel, de zijaltaren en de kruiswegstaties mee naar de overkant. De grootste klok werd in de vieringtoren van de nieuwe kerk gehangen.

De verlaten kerk uit 1836 werd op 30 oktober 1886 voor sloop verkocht. Cornelis Verbeek te Delft en Arie en Willem Oosterwijk uit Rotterdam kochten het gebouw voor een bedrag van f 3.130,- op voorwaarde dat op 1 maart 1887 het gehele terrein, inclusief de funderingen ontruimd zou zijn. Voor de funderingen stortten de kopers f 300,- als waarborg dat ook deze goed zouden worden weggebroken. Een andere voorwaarde was dat het kruis van de toren in het bijzijn van een of meerdere leden van het kerkbestuur vernietigd zou moeten worden.

Na de verkoop van het terrein verrezen ter plekke van de kerk drie herenhuizen. (afb. 1).

87 Jaar later, in oktober 1973, begon men ook met de sloop van de nieuwe kerk aan de overkant waarmee een periode van bijna anderhalve eeuw 'kerken' op de Voorstraat werd afgesloten.

Bouwkundige termen

Attiek: een verhoging boven de kroonlijst van een gevel.

Cordonlijst: een uitspringende lijst aan een gevel om een verdieping te markeren.

Fronton: bekroning van een gevel, venster of ingang naar klassieke trant door een driehoekig of segmentvormig lichaam.

Geleding: verticaal op elkaar volgende delen van een gebouw, door inspringsing of afwisseling van ordonnantie gemarkeerd.

Gordelboog: boog die loodrecht staat op de lengteas van een langgerekt gewelfveld.

Kroonlijst: de bovenste uitspringende lijst van het hoofdgestel van klassieke ordonnantie, meestal toegepast als een afdekking van een muur bijvoorbeeld bij een goot.

Risaliet: vooruitspringende uitbouw van een gevel.

Steekkap: klein gewelf in de zijde van een groter gewelf.

Travee: afstand tussen twee opeenvolgende steunpunten in de lengterichting van een gebouw.

Noten

1 Dit onderzoek vond plaats in verband met het boek '400 Jaar kerken in de Papenboek, de Maria van Jessekerk en haar voorgangers' dat in mei 2005 zal verschijnen.

2 Nationaal Archief, Den Haag. 2.07.01.07, dossier 439. 1 plattegrond, 2 lengtedoorsnede, 3 dwarsdoorsnede richting priesterkoor, 4 dwarsdoorsnede richting toren, 5 voorgevel, 6 achtergevel, 7 rechter zijgevel, 8 de houtconstructie van het dak.

Kopieën van deze tekeningen liggen vanaf mei 2005 ter inzage in het GAD.

3 Adams ontwierp later, in 1834, wel de uitbreiding van de kerk in de Molenpoort met een gevel aan de Oude Langendijk.

4 Deze kruiswegstaties hingen van 1886 tot 1925 in de neogotische Hippolytuserkerk. Zij zijn vervangen door het werk van H. Veldhuis. In 1925 verhuisden zij naar de Wipolder. Ze hingen daar tot 1940 in de Simonstraat en vanaf 1940 tot 1965 in de Sacramentskerk aan de Nassaulaan. Sindsdien zijn zij spoorloos verdwenen.

Bronnen

Nationaal Archief, Den Haag: No. 2.07.01.07, De archieven van de Departementen be-

treffende de Rooms-Katholieke Erediensten 1815-1870. De dossiers: 377, 378, 379, 439, 440, 446, 448, 450, 455 en 457.

Gemeentearchief Delft: No. 438, Inventaris van de Archieven van de St.-Hippolytusparochie te Delft. De dossiers: 88, 89 en 220.

Literatuur

Cammen, P.J.A. van der. *Bij het vijftig-jarig bestaan van de Hippolytuskerk te Delft 1886-21 juni 1936*. Delft 1936.

Haslinghuis, E.J., e.a. *Bouwkundige termen: verklarend woordenboek van de westerse architectuur*. 3e geheel opnieuw bew. en verm. dr. Leiden: Primavera Pers, 1997.

Meffert, Annèt, en Ruud Schook. *G.N. Itz, stadsbouwmeester van Dordrecht, 1832-1867*. Delft: Delftse Universitaire Pers, 1985.

Thus, J.H.A. 'De Sint-Hippolytus-kerk-statie en parochie te Delft'. *Bijdragen voor het bisdom van Haarlem* 27 (1903): 273-303.

Thus, J.H.A. 'De toestand der katholieken te Delft tot en met de Stichting der Nieuwe Sint-Hippolytuskerk in 1796'. *Bijdragen voor het bisdom van Haarlem* 27 (1903): 443-463.

Thus, J.H.A. 'De stichting der Sint Hippolytus-kerk op de Brabantsche Turfmarkt'. *Bijdragen voor het bisdom van Haarlem* 28 (1904): 48-62 en 247-268.

Sinds 1931 Aan de Top in beeld!

Voor al uw Foto & Video benodigheden

Talens

• FOTO • VIDEO •

Markt 36 en winkelcentrum in de Hoven

WWW.TALENSFOTO.NL

Pieter de Ruyter Restauratie

Restauratie, reconstructie & conservering van historische beschilderingen (in/exterieur) en schilderijen.

Onderhoudsschilderwerk.

Verguldungen, hout- en marmerimitaties.

Documentatie over reeds gerestaureerde werken.

Erkend AF-schilder
en lid VeReS.

Pieter de Ruyter Restauratie
Donkerstraat 3, 2611 TE Delft
015-2122017 b.g.g. 06-51342776

internet: members.lycos.nl/pieterderuyterdelft/

JK1104

A.C.D.

Auto Centrum Delftstreken b.v.

Motorenweg 31
2623 CR Delft
T: 015 - 256 93 25
F: 015 - 256 06 02

Openingstijden Showroom:

maandag t/m donderdag van 8.00 tot 18.00 uur
vrijdag van 9.00 tot 21.00 uur
zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur

www.acdhyundai.nl

Ruim negentig jaar zusters van Roosendaal en het lager onderwijs voor meisjes aan de Voorstraat in Delft (1873-1965)

Marry Remery

Op verzoek van de pastoors van de Sint-Jozef- en de Sint-Hippolytusparochie kwamen in 1873 enkele zusters van Roosendaal in Delft aan om de leiding op zich te nemen van een rooms-katholieke meisjesschool aan de Voorstraat. Deze Antoniuschool telde jarenlang ruim achthonderd leerlingen. In 1965 verlieten de laatste zusters het klooster aan de Voorstraat. Honderden oud-leerlingen zullen nog herinneringen bewaren aan hun schooltijd bij de zusters. In onderstaand artikel wordt de geschiedenis geschetst van de Antoniuschool.

Emancipatie van de katholieken in de negentiende eeuw

In de tweede helft van de negentiende eeuw vonden als gevolg van de schoolstrijd grote veranderingen plaats in het scholenbestand van openbaar en bijzonder onderwijs. Na de keuze van de stad Delft in 1572 voor de gereformeerde religie waren de kerken van de katholieken in beslag genomen en mochten de katholieken niet meer openlijk hun godsdienst uitoefenen. In 1795, met de komst van de Fransen, kregen de niet-gereformeerde gemeenten dezelfde rechten als de gereformeerde. Het gevolg was dat er op bescheiden schaal nieuwe kerken werden gebouwd. Op de Brabantse Turfmarkt 78a werd in 1796 een kerk, die onder leiding van wereldheren stond, gewijd aan de Heilige Hippolytus. Deze kerk werd in 1836 vervangen door een nieuw gebouw aan de westzijde van de Voorstraat bij de Baljuwsteeg. De Franciscanen, die in de Molenpoort achter de markt een standplaats -een statiehadden, bouwden in 1837 aan de Oude Langendijk een nieuwe kerk volgens classicistisch model. Deze kerk werd in 1877 vervangen door de neogotische Sint-Jozefkerk (nu Maria van Jesse), die de hoofdingang aan de Burgwal had. In 1800 kende Delft twee kerkbesturen en één gezamenlijk bestuur voor armen-, wezen- en bejaardenzorg.¹

De grondwet van 1848 bepaalde vrijheid van godsdienst, onderwijs en vrije meningsuiting. Na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland, in 1853, werden de beide rooms-katholieke gemeenten in Delft tot parochie verheven. Pastoor P.S. Wennekers van de Sint-Jozefparochie was de eerste deken van Delft. Na zijn dood in 1854 werd pastoor J.E. van Brussel van de Sint-Hippolytusparochie, deken van Delfland. De schoolwet van 1857 kende twee soorten onderwijs: openbare scholen (staatsscholen), die uit de

Afb. 1. Een meisjesklas in 1882 (Foto: Gemeente-archief Delft).

publieke kas bekostigd werden maar waar geen godsdienstles gegeven mocht worden, en bijzondere scholen, waar de nadruk op confessie lag. Deze scholen mochten zonder vergunning worden opgericht, maar ontvingen geen overheidssubsidie.

In een mandement van 22 juli 1868 riepen de bisschoppen de katholieken op om eigen scholen te stichten '[...] opdat de jeugd tot grondige katholieke godsdienstigheid en deugd naar eisch worde gevormd. Daarom ook katholieken komt ons te hulp en spant met ons uw krachten in, om zoveel mogelijk aan allen de weldaad eener katholieke school te kunnen aanbieden.'² Door het aftreden van deken Van Brussel als pastoor van de Hippolytusparochie in 1869, en zijn dood in 1871, liep de uitvoering van de bisschoppelijke opdracht enige vertraging op. Van Brussel had in zijn testament een som geld bestemd voor de oprichting van een rk meisjesschool onder leiding van religieuzen. Dit bedrag moest vóór 1873 gebruikt worden anders zou het een andere bestemming krijgen.³ In mei 1872 schreven deken P.W. van Oorte, de opvolger van deken Van Brussel, en pastoor W. Strik van de Jozefparochie, een uitvoerige brief met betrekking tot de stichting van een rooms-katholieke meisjesschool voor beide parochies en de reorganisatie van de bestaande scholen.⁴

Drie katholieke scholen in Delft midden negentiende eeuw

Hoewel het in de eerste helft van de negentiende eeuw moeilijk was om bijzondere scholen op te richten, waren er rond 1870 in Delft drie katholieke lagere scholen. Zij waren gesticht in de periode dat de onderwijswet van 1806 vereiste dat de plaatselijke schoolcommissie toestemming moest geven

voor de oprichting van scholen en de aanstelling van de onderwijzers. De oudste school startte in 1839 in het rooms-katholieke Weeshuis aan de Oude Langendijk. Vanaf 1852 was de school gevestigd in een nieuw pand aan de Nieuwe Langendijk 63. Er waren drie lokalen van elk 18 meter lang en 6 meter hoog. Onderwijzer H.L. Wassen stond vanaf 1866 aan het hoofd van deze bloeiende school, die ruim zeshonderd leerlingen telde. De tweede school stond op de Voldersgracht. Het was de particuliere school van onderwijzer J.C. Maas en ze was bedoeld voor de rk burgerstand. Daarom was er veel aandacht voor de Franse taal. Deze school was in 1849 gestart op initiatief van pastoor J.E van Brussel. De derde school was in 1855 geopend voor de deftige burgerstand en gevestigd aan de Oude Delft bij de Nieuwstraat. Hoofdonderwijzer G.J. Vinkesteyn gaf naast de gewone vakken ook lessen in Frans, Duits en wiskunde. Beide scholen werden elk door ruim honderd leerlingen bezocht.⁵ De onderwijzers Wassen en Vinkesteyn hadden regelmatig contact met de collega's van de openbare scholen, omdat zij in de avonden les gaven aan de kweekschool voor onderwijzers in Delft. Daardoor waren ze nauw betrokken bij het programma voor de opleiding van kwekelingen in hun scholen.

In de eerste helft van de negentiende eeuw bezocht de meerderheid van de Delftse leerlingen openbare scholen. Delft kende in 1871 vier openbare lagere scholen met 1551 leerlingen en acht bijzondere lagere scholen -waaronder dus drie katholieke- met 1359 leerlingen. De stichting van aparte protestants-christelijke scholen kwam in Delft wat later op gang dan bij de katholieken. In het Weeshuis der Gereformeerden was een kleine dag- en avondschool gevestigd, die circa tachtig leerlingen telde. Ze stond onder leiding van A.W. Moll. Vanaf 1850 was er ook een school voor de Christelijk afgescheidenen onder leiding van onderwijzer M. Schmink. Pas later, in 1883, kwam in Delft een School met de Bijbel.⁶

Afb. 2. Bruidjes bij de kerk aan de Voorstraat in 1937 (Foto: Gemeentearchief Delft)

Commissie van beheer voor de parochiale scholen in Delft

Op 26 augustus 1872 werd in een gecombineerde vergadering van de kerkbesturen van de twee Delftse parochies een commissie geïnstalleerd met de opdracht het katholiek onderwijs te regelen onder verantwoording van de beide kerkbesturen.⁷ De commissie, onder voorzitterschap van deken Van Oorte, die Van Brussel was opgevolgd, ging voortvarend aan de slag. In de commissie hadden vertegenwoordigers zitting van beide kerkbesturen, de regenten van het Parochieel Armbestuur, de Vincentius Vereniging en een lid der Commissie van de rk scholen voor de meer beschaafde stand. Na enig onderhandelen werd de rooms-katholieke Weeshuisschool aan de commissie overgedragen. Ook met de onderwijzers Maas en Vinkesteyn werd onderhandeld, omdat deze ondernemende mannen onder geen beding financiële schade mochten lijden. Op 1 januari 1873 nam de commissie de beide scholen over en ontvingen de schoolhoofden een vast salaris en een percentage van de opbrengst van hun avondlessen. Wassen werd in 1874 aangesteld als algemeen hoofd. Maas en Vinkesteyn waren inmiddels naar elders vertrokken.⁸

Afb. 3. De 'Delftse' zusters van Rosendaal in 1953 (Foto: Archief van de zusters van Rosendaal).

Aankoop van het gebouw aan de Voorstraat 22

Na de overeenkomst moest worden uitgezien naar een geschikt gebouw om als zusterhuis en als school te dienen voor de religieuzen die onderwijs aan de meisjes zouden geven. Op 10 oktober 1872 besloot het kerkbestuur tot aankoop van de woning van dominee Metelkamp op de Voorstraat 22. Het was een groot deftig herenhuis met veel ornamenten, een witmarmere gang en een brede eikenhouten trap. Het was het woonhuis geweest van de weduwe van Karl Wilhelm Naundorff, die zich Charles de Bourbon noemde

Afb. 4. De Sint-Anthoniusschool gezien vanuit de tuin in 1955 (Foto: Archief van de zusters van Roosendaal).

en van de oud-procureur van de koning van Frankrijk. In de schoorsteen prijkte bijvoorbeeld een borstbeeld van een Bourbon.⁹

De uitgaven van 1873 vermelden aankoop, herbouw en inrichting van de toekomstige school. Voor de aankoop van het huis betaalden de kerkbesturen f 30.500 en met verbouwing en inrichting erbij kwam dat op een totaalbedrag van f 51.347, 25. Om de kosten te drukken gaven de katholieke patronen 40% korting op de geleverde materialen en lieten zij hun knechten zonder winst werken.¹⁰ Om het vereiste kapitaal bijeen te brengen, deden de kerkbesturen een beroep op de vrijgevigheid van de parochianen. De katholieken konden intekenen voor een eenmalige vrijwillige bijdrage of een jaarlijkse bijdrage gedurende vijf jaren. Er werden ook obligaties uitgegeven met kleine coupures, die per stuk verkocht konden worden. Daarnaast was er tijdens de kerkdiensten maandelijks een collecte voor de katholieke scholen. Met centen, dubbeltjes en kwartjes zijn de bedragen voor de katholieke scholen bijeengespaard.

Pas na een heftige schoolstrijd, uitmondend in de schoolwet van 1889, kregen de bijzondere scholen enige subsidie uit de openbare kassen. In 1890 kreeg het schoolbestuur voor het eerst 30% van de salariskosten van de onderwijsgeveenden vergoed. De zusters moesten dan wel één maal per vijf jaar een leerplan indienen en jaarlijks een rooster van werkzaamheden en een jaarverslag. De daaropvolgende jaren kregen de bijzondere lagere scholen van de rijksoverheid steeds meer subsidie, bestemd voor gebouwen en salarissen. De uiteindelijke gelijkstelling vond plaats met de principiële gelijkstelling van geloof in de pacificatie van 1917 en de financiële gelijktrekking van de salarissen en materiële kosten in de onderwijswet van 1920.

Overeenkomst met de zusters van Roosendaal

Een verzoek van de pastoors aan de zusters van Liefde van Tilburg, die al vanaf 1837 de zorg voor de armen en bejaarden in Delft op zich hadden ge-

nomen, om naast hun taak ook het onderwijs aan meisjes te verzorgen, werd afgewezen. Om toch te kunnen doorwerken, machtigden de beide kerkbesturen deken Van Oorte om te onderhandelen met de zusters van Roosendaal. Op 15 november 1872 antwoordde overste Mère Christine: 'Wij hebben uw eerwaarde mededeling met belangstelling ontvangen en om het grote gewicht van uw voorstel een paar dagen tijds genomen om God daarvoor te bidden. Het komt ons doenbaar voor om met eene, hoogstens twee scholen, te beginnen, behoudens de goedkeuring van de bisschop van Haarlem.'¹¹ De officiële naam van de zusters van Roosendaal was *Congregatie Penitenten Recollectinen van de Onbevleete Ontvangenis*. Opgericht door Mère Marie Joseph Raaymakers in 1832, legde de jonge congregatie zich vooral toe op onderwijs, verzorging van weeskinderen en ziekenzorg. Uit het hele land kwamen aanvragen van kerkbesturen naar Roosendaal om in hun parochie scholen op te richten. Tussen 1832 en 1872 kwamen er 24 vestigingen bij, waaronder in Rotterdam, Woerden en Den Haag. Omstreeks 1870 waren er vijfhonderd zusters in de congregatie. Tijdens het honderdjarig jubileum in 1932 telde de congregatie 1220 zusters en beheerde zij 182 instellingen.¹² Op 7 augustus 1873 sloot de Commissie van de rk Parochiale scholen te Delft een overeenkomst met de overste van de zusters van Roosendaal. De commissie zou zorgen voor een behoorlijke en ruime lokaliteit voor de zusters en de schoolkinderen, en zou voorzien in het gehele onderhoud van het gesticht en van de zusters, met uitzondering van beddengoed, kussens en kleding van de zusters. Voor deze laatste uitgaven ontving de congregatie zestig gulden per zuster per jaar. Ook kwam men overeen dat bij overlijden de zusters een deftige burgerlijke begrafenis kregen. Met nadruk werd gesteld dat de overste van het klooster de vrijheid had om zusters over te plaatsen en te vervangen. Ook het beheer en de regelingen in verband met de opvoeding en het onderwijs aan de kinderen was aan de zusters voorbehouden. De commissie mocht zich bijvoorbeeld niet bemoeien met de tucht en de kwaliteit van het onderwijs. Eens in de drie maanden moest de overste verantwoording afleggen over de ontvangen schoolgelden en de uitgaven, die in overleg met de pastoor-president waren vastgesteld.¹³

De zusters hadden de gelofte van armoede afgelegd en waren ingesteld op een sober bestaan, hard werken en veel bidden. De commissie bleek niet erg scheutig. De eerste periode leden de zusters in stilte veel armoede. De penningmeester van het kerkbestuur stelde zodanige vragen over alle kleine uitgaven dat de zusters geen extra melk of vlees durfden te kopen. Als er gasten waren, gaven ze zelfs hun eigen deel weg. Toen deken Van Oorte dit hoorde, zorgde hij ervoor dat de zusters een vast budget kregen.

De eerste jaren van de zusters op de Voorstraat

Op 28 oktober 1873 arriveerden de eerste drie zusters uit Roosendaal in Delft. Het betrof overste zuster Michel van Pinksteren, onderwijzeres zuster Carina Dulmers en zuster Cortona Raaymakers, die ingezet werd voor huis-

houdelijke werkzaamheden en de keuken. De zusters werden in het huis aan de Voorstraat 22 ontvangen door Van Oorte, tevens eerste aanspreekfiguur voor de zusters als president van de interparochiale commissie, pastoor W. Strik en enkele andere heren. De volgende dag kwamen nog drie andere zusters aan uit Roosendaal: hoofd der school zuster Florentine van Hoogstraten (zij bezat de akte Frans), hulponderwijzeres zuster Carina en handwerkzuster Wenceslas Strack. De zusters kregen weinig tijd om kwartier te maken want op 30 oktober 1873 werd de school geopend met 140 leerlingen. Het schoolbestuur had twee afdelingen ingesteld. In de Franse klassen, bedoeld voor de deftige burgerij, werden naast de gewone vakken volgens de wet van 1857 ook lessen in de moderne vreemde talen gegeven. Voor de Duitse en Engelse lessen kwamen twee zusters wekelijks uit Den Haag. De meisjes betaalden zestig gulden schoolgeld per jaar. De meisjes op de afdeling bestemd voor burgerkinderen betaalden daarentegen veertig gulden schoolgeld per jaar. De kinderen kregen les kregen van de nieuw aangekomen zusters Ubal-dine Deutz en Veronique Okkerse, die nog novice was. Er was nog geen aparte school, zodat drie kamers op de bovenverdieping van het zusterhuis als klaslokalen werden ingericht. Op 2 november 1873 werden de lokalen plechtig ingewijd, zoals lange tijd een katholieke traditie was, en de school werd genoemd naar de patroonheilige Sint-Antonius. De kinderen kregen een broodje met chocola als traktatie. In 1874 werden drie klassen gebouwd achter het zusterhuis, zodat de lokalen in het zusterhuis vrij kwamen voor een andere bestemming.

Voor de zusters was een kapel zeer belangrijk. In de beginperiode gingen de zusters met hun eigen banken vanuit het klooster naar de oude Sint-Hippolytuskerk, op de hoek van de Voorstraat en de Baljuwsteeg, om daar de mis en het lof bij te wonen. Spoedig echter werd in het zusterhuis een eigen kapel ingericht met onder andere kostbare geschenken van de familie Van

Afb. 5. Het poortje aan de Verwersdijk. Voor de Tweede Wereldoorlog was dit de ingang voor de leerlingen van 'het klompenschooltje'.

Berckel, een rijke roomse familie uit Delft. Bij elk groot feest kwam er in de kapel wel iets fraais bij, maar soms raakten de zusters ook wat kwijt, zoals tijdens een feest in 1886, toen op klaarlichte dag een dief het huis was binnengegaan. Een van de zusters, die in de kapel aan het bidden was, zag dat hij eerbiedig het wijwatervat losschroefde en meenam. Daarna liep hij het hele huis door en haalde overal wat weg, ook uit de schoolklassen. De zusters groetten hem beleefd en merkten pas later dat er spullen verdwenen waren.¹⁴

Opening van een armenschool in 1876

In de tweede helft van de negentiende eeuw werd het onderwijs steeds beter toegankelijk voor brede lagen van de bevolking. Vooral het schoolgaan van armen werd sterk gestimuleerd.

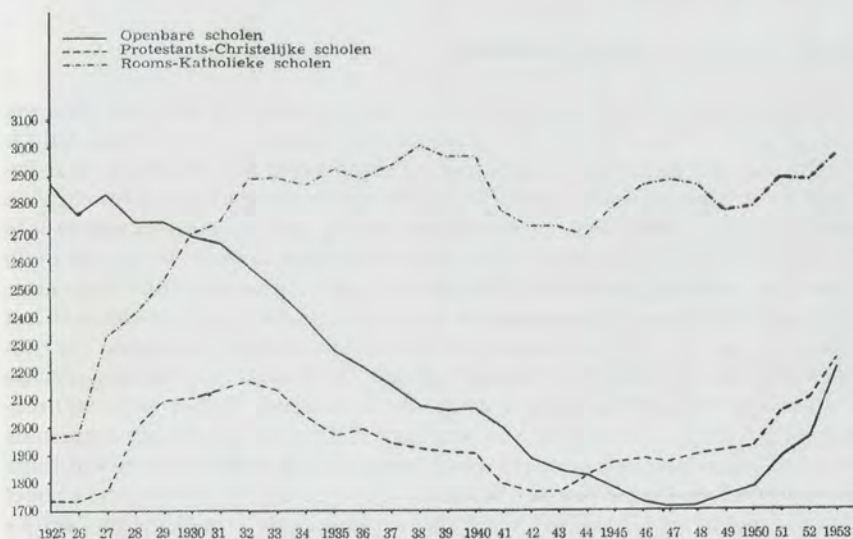
Deken Van Oorte wilde ook graag dat arme kinderen van het bijzonder onderwijs zouden kunnen genieten. Een neveneffect zou zijn dat hiermee gemengde huwelijken voorkomen zouden kunnen worden. Men moet bedenken dat de katholieken in die tijd van emancipatie en strijd voor gelijke rechten, alle middelen aangrepen om propaganda te maken voor de katholieke kerk en zoveel mogelijk zieltjes wilden winnen. Het onderwijs was daarvoor heel geschikt. Op 2 januari 1876 openden de kerkbesturen in de Antoniuschool een afdeling voor arme katholieke meisjes uit de hele stad. De armenklassen startten met vier onderwijzers en twee handwerkzusters. Na ruim een jaar waren de onderwijzers allemaal vervangen door zusters. Men streefde ernaar om zoveel mogelijk religieuzen in het onderwijs in te zetten omdat zij goedkoop waren en de geloofsijver nog beter konden uitdragen dan leken. Een van hen was zuster Veronique, die meer dan vijftig jaar werkte voor de arme kinderen in Delft. Zij was een lieve en zorgzame vrouw, die ook na haar pensionering nog elke dag op haar post stond bij het binnenkomen en weggaan van de kinderen. Voor iedereen had zij een vriendelijk woord en waar mogelijk hielp zij op stille wijze als er moeilijkheden waren in de gezinnen. Bij het gouden feest in 1923 verscheen een uitgebreid verhaal over haar in de *Nieuwe Delftsche Courant*. De verslaggever zette haar neer als een engel van goedheid en liefde, waar iedereen trots op was. Met de invoering van de armenklassen had de Antoniuschool dus voortaan drie afdelingen voor de drie verschillende standen. De Franse klassen en de burgerklassen hadden de ingang aan de Voorstraat. De arme kinderen en minvermogenden mochten alleen bij het poortje aan de Verwersdijk binnenkomen. Deze armenklassen stonden onder de Delftse bevolking bekend als het klompenschooltje.

Zoals gezegd verschilde de inhoud van het onderwijs per afdeling. In de afdeling voor armen en minvermogenden werden alleen de verplichte vakken gegeven volgens de onderwijswet van 1857: lezen, schrijven, rekenen, taal, vormleer (een elementaire vorm van meetkunde), aardrijkskunde, geschiedenis, kennis der natuur en zingen. De meisjes in de afdelingen voor de def-

tige en de burgerlijke stand kregen daarnaast les in een aantal facultatieve vakken, zoals de eerste beginselen van wiskunde, 'levende talen' en tekenen. Hoewel handwerken niet verplicht was - dat werd het pas in 1878 - werd het vanaf het begin in alle klassen gegeven. De kwaliteit van het brei- en naai-garen en de gebruikte stoffen waren echter wel beter in afdelingen voor de deftige en de burgerlijke stand, omdat de kinderen daar extra schoolgeld be-taalden.

Uiteraard werd in alle zusterscholen veel nadruk gelegd op de godsdienstige oefening. Het is bijna zeker dat de zusters bij de godsdienstlessen gebruik maakten van de kleine en de grote catechismus van Haarlem. De kleine catechismus (een uittreksel van de grote) voor het tweede leerjaar begon met de dagelijkse gebeden, de tien geboden, de twaalf artikelen van het geloof en de akten van geloof, hoop, liefde en berouw.¹⁵ Verder gaf het prentenboek voor de katholieke jeugd in woord en beeld de noodzakelijke basiskennis. Op de Voorstraat waren er vooral in mei en juni regelmatig processies, maar ook bij de viering van jubilea werden bruidjes ingeschakeld.

Over de kwaliteit van het onderwijs bestond geen overeenstemming tussen de diverse inspecties. Het onderwijsverslag van de gemeente Delft van 1882 meldt dat op de katholieke meisjesschool vooruitgang merkbaar was en dat de toestand van het onderwijs gunstig genoemd kon worden.¹⁶ Ook in de

Afb. 6. Overzicht van de leerlingenaantallen voor gewoon lager onderwijs in de gemeente Delft naar de toestand op 1 januari van de jaren 1925 en volgende. Uit: Verslag over 1952 omtrent het onderwijs; Bijlage 8 bij het Verslag over 1952 omtrent de toestand der gemeente Delft.

aantekeningen van de plaatselijke schoolcommissie van 1898 stonden over de katholieke jongens- en meisjesscholen redelijk positieve opmerkingen. Het verslag van de bisschoppelijk inspecteur in 1890 was echter minder positief. In een briefwisseling met de overste van Roosendaal schreef de deken: 'Ik ben vast overtuigd dat de schuld van de achterstand in het onderwijs op onze meisjesscholen niet te wijten is aan onze ijverige zusters. De oorzaak ligt eenvoudig in gebrek aan onderwijskrachten. Op de 25 zusters heeft slechts 5 een hoofd- of hulpacte en dat voor een school van 600 kinderen. Dat is waarlijk te weinig. Ik doe daarom een beroep op uwe bekende liefde voor onze scholen om nog minstens twee hulponderwijzeressen aan het bestaande getal toe te voegen.' De overste antwoordde dat de inspecteurs toevallig een afdeling hadden bezocht waar kort tevoren een wisseling van leerkrachten had plaats gevonden en niet de klassen hadden bekeken waar de beste onderwijzeressen stonden. 'En wat nu Uw verzoek aangaat om nog twee hulponderwijzeressen aan het bestaande getal toe te voegen, zeker zou niets ons aangenermer zijn, dan aan dit billijk verzoek te voldoen, maar bij al onze goede wil is het ons een volstrekte onmogelijkheid. Wij doen wat wij kunnen om de zusters die aanleg hebben tot een akte te brengen, maar ongelukkig kunnen wij noch aanleg noch het verstand geven en we hebben geen andere mensen dan die Onze Lieve Heer ons toezendt.'¹⁷ Kortom: de inzet was er zeker, maar niet alle zusters waren in staat te beantwoorden aan het gewenste niveau.

Groei van de leerlingenaantallen

Het leerlingenaantal op de katholieke scholen groeide in het hele land gestaag, vooral omdat de pastoors op zondag preekten over het belang van katholiek onderwijs en hun parochianen aanspoorden hun kinderen naar katholieke scholen te sturen. Soms kwam de pastoor nog extra op huisbezoek om de ouders onder druk te zetten. Als gevolg van de leerlingengroei was ruimtegebrek in de scholen een actueel onderwerp, zoals te lezen valt in de landelijke onderwijsverslagen. Niet alleen in het bijzonder onderwijs, maar ook in het openbaar onderwijs zaten de scholen in Delft, net als elders in het land, overvol. In 1881 berekende de plaatselijke schoolcommissie bijvoorbeeld dat in één van de openbare scholen de inhoud per leerling slechts 2,70 m³ bedroeg, terwijl deze volgens het Koninklijk Besluit van 1880 tenminste 3,6 m³ per leerling moest bedragen.¹⁸ De tuin achter het zusterhuis vanaf de Voorstraat liep door tot aan de Verwersdijk.¹⁹ Het terrein was bijna even lang als de lengte van de Choorstraat. In de loop van de jaren is er heel wat veranderd en verbouwd, maar dat was vanaf de straatkant nauwelijks zichtbaar omdat alles zich afspeelde op het binnenterrein dat voor de scholieren slechts via twee poortjes bereikbaar was. In 1886 werden achter het zusterhuis drie klassen bijgebouwd, die in 1902 weer werden afgebroken en vervangen door acht klassen, vier boven en vier beneden. Tijdens de bouw werden de lessen in het gebouw van de Volksbond gegeven, dat grensde aan

de tuin van de zusters aan de kant van de Verwersdijk. Bij de bouw van de nieuwe pastorie aan de Voorstraat 24, in 1910, brak men de twee oude gymlokalen af en bouwde men vier klassen voor burgerkinderen bij.²⁰ In 1919 waren nog twee houten hulplokalen nodig. Wegens ruimtegebrek moest een meisjesklas zelfs gedurende een jaar geplaatst worden in de jongensschool van onderwijzer Van Veldhoven aan de Raam. De plannen voor de bouw van een nieuwe meisjesschool aan de Fortuinstraat gingen niet door.²¹

Uiteraard was de verdeling van het aantal leerlingen over de afdelingen zeer ongelijk. Uit de opgave in 1912 van zuster Arnoldine, hoofd der school, blijkt hoe groot de verschillen waren. Het totaal aantal leerlingen bedroeg 891 verdeeld over 28 klassen. Afdeling A, voor deftige burgerkinderen, telde per klas acht tot maximaal zeventien leerlingen, terwijl in afdeling D, voor minvermogenen, 63 tot 74 leerlingen zaten. In de burgerschool schommelde het aantal leerlingen rond de dertig leerlingen per klas. Pas in 1940 werd het onderscheid in standen opgeheven en was er sprake van parallelklassen.

klas	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
Afd.A	11	14	11	14	17	8	9	11
Afd.B	34	32	24	25	24	26		
Afd.C	30	26	27	25/25	29	30	33	
Afd.D	74	66	63	64	63	74		
totaal	149	138	125	155	133	138	42	11

Een ander actueel thema aan het eind van de negentiende eeuw en het begin van de twintigste eeuw was de bestrijding van het schoolverzuim. Door de leerplichtwet, die in 1900 was aangenomen, was het absolute schoolverzuim in het land drastisch gedaald. Toch bleef er tot ver in de twintigste eeuw in de meeste plaatsen nog een commissie actief om het schoolverzuim tegen te gaan. Ouders die hun leerplichtige kinderen thuis hielden, werden opgeroepen door de commissie en kregen bij herhaling flinke boetes. In de scholen voor armen en minvermogenen was het verzuimpercentage het hoogst. In 1907 en 1914 gaf onderwijzer Wittenberg van de rooms-katholieke jongensschool bijvoorbeeld 3,8% op voor geoorloofd verzuim en 1,4% voor ongeoorloofd verzuim. Bij de zusters op de Voorstraat, die veel leerlingen uit de betere standen hadden, was het ongeoorloofd verzuim volgens opgave in 1907 en 1915 slechts een half procent.²²

Zuster Arnoldine was van 1889 tot 1913 aan de Antoniusschool verbonden. De laatste jaren gaf zij slechts 16,5 uur per week les en wel in de zevende en de achtste klas in de vakken Nederlands, rekenen, Engels en Duits. De overige uren was zij ambuland voor de uitvoering van taken als hoofd der school.

In 1914 bedroeg de nieuwe instroom op de school 196 leerlingen. Van de 139 schoolverlaters gingen er 91 naar de rooms-katholieke mulo, vier naar een pensionaat, twee naar een kweekschool en 42 leerlingen verlieten de school voorgoed 'om het maatschappelijk leven in te gaan'. Van eind negen-

tiende eeuw tot midden jaren twintig werd de Antoniusschool jaarlijks bezocht door ruim achthonderd leerlingen. Nadien nam het aantal leerlingen als gevolg van de stichting van nieuwe katholieke scholen geleidelijk af tot dat de school een minimum bereikte van circa 150 leerlingen in het begin van de jaren zestig van de twintigste eeuw.

Nieuwe katholieke scholen

Het hoogtepunt van de Antoniusschool viel samen met het gouden jubileum in 1923, dat op uitbundige wijze werd gevierd. Reeds lang was er sprake dat er ook in de Jozefparochie een parochiale meisjesschool zou komen. De onderhandelingen verliepen echter stroef. Zo vond de overste van Roosendaal de aangeboden ruimten aan de Harmen Koksiaan te klein. Intussen kocht pa-

*Afb. 7. Schoolplaat
bij de leesmethode
van de broeders van
Maastricht.*

ter Van Kessel een huis aan het Oosteinde en de nieuwe school werd overgedragen aan de zusters van Schijndel. Deze Rosaschool werd in september 1928 geopend en 250 leerlingen van de Voorstraat gingen er heen. Het aantal kinderen op de Antoniusschool slonk daarmee tot vijfhonderd. Gevolg was dat enkele leerkrachten van school moesten wisselen. Een jaar later, in 1929, werd in de Wippolder de Geertruida van Oostenschool geopend, die net als de Antoniusschool onder leiding stond van de zusters van Roosendaal. Het leerlingenverlies aan deze school was voor de Voorstraat gering vanwege de grotere afstand. De meeste meisjesleerlingen kwamen van de in 1924 gestichte gemengde Cornelis Musiusschool, die nu werd gesplitst in een aparte jongens- en meisjesschool.²³ In 1934 werd een nieuwe parochie opgericht aan de Brasserskade onder leiding van de paters van het H. Hart uit Bergen op Zoom. Daar werd ook een school gebouwd en dat betekende

een verlies van 67 meisjes uit de school aan de Voorstraat.

Toch was de sterke daling van het aantal leerlingen geen reden de school niet te moderniseren. In 1930 kregen de lokalen water en elektriciteit en in het gehele complex werd centrale verwarming aangelegd. De te ruime klassen werden kleiner ten gunste van bredere gangen. Nu was er behalve plaats voor kapstokken ook opbergcapaciteit voor de kisten met schoolplaten van bijvoorbeeld Isings.

Uit de onderstaande grafiek blijkt dat het aantal leerlingen op katholieke scholen in de jaren dertig van de twintigste eeuw flink was gestegen ten opzichte van 1925. De voornaamste reden was de gelijkstelling van subsidies voor openbaar en bijzonder onderwijs en de sterk gegroeide behoefte aan eigen identiteit in het onderwijs. Zo steeg ook het leerlingenaantal in Delft op de protestants-christelijke scholen in diezelfde tijd, echter niet zo sterk als bij de katholieken. Het leerlingenaantal op de openbare scholen in Delft daarentegen daalde enorm. Tot en met het begin van de eenentwintigste eeuw is het leerlingenaantal in Delft op de katholieke basisscholen het hoogst, omstreeks 33%. Openbaar en protestants-christelijk (inclusief reformatorisch) onderwijs hebben elk een aandeel van omstreeks 28% en de algemeen bijzondere scholen 11% van het totaal aantal basisschoolleerlingen (zie de grafiek van afb. 6).

Door onder andere de groei van de stad Delft en het ontstaan van de nieuwe parochies in de buitenwijken werd een scheiding aangebracht in het beheer van de parochiale scholen in de binnenstad. Formeel werden de scholen aan de Voorstraat en de Raam overgedragen aan de Sint Hippolytusparochie. De scholen aan de Koornmarkt, het Oosteinde en de Nieuwe Langendijk hoorden voortaan bij de Sint-Jozefparochie. De bewaarscholen, de school voor buitengewoon onderwijs en de ambachtsschool bleven nog gezamenlijk eigendom. Jarenlang is er na de splitsing juridisch getouwtrek geweest.²⁴ In 1963 ontstond weer opnieuw een gezamenlijke stichting voor alle katholieke scholen in Delft.²⁵

De oorlogsdagen van mei 1940 tot en met de bevrijding in 1945

In de annalen van de zusters van de Voorstraat zijn vele pagina's gewijd aan de beschrijving van de Tweede Wereldoorlog. De algemeen overste had namelijk verzocht om uitgebreide verslagen van de lokale situatie. Het begin van de oorlog werd als volgt beschreven: 'Omstreeks vier uur in de morgen van 10 mei 1940 werden de zusters onverwachts gewekt door geronk van vliegtuigen en aanhoudende schoten in de lucht. De zusters waren erg bang voor brandgevaar en voelden zich veiliger in de nieuwgebouwde huishoudschool. Toen er even geen vliegtuigen over het kerkplein raasden, staken ze over. Ook de eerwaarde priesters uit de pastorie waren gekomen en gezamenlijk baden zij met elkaar. Al gauw waren ze met 43 zusters omdat de zusters uit de Wippolder naar de Voorstraat waren gevluht. Met hen waren ook twee schilders meegekomen die met de radio van het patronaat contact

maakten en de actuele berichten doorgaven. In de klassen en gangen werden provisorisch slaappleatsen en verblijfsruimten gemaakt. In de loop van de morgen kwamen acht Hollandse soldaten met geladen geweer en in hun midden vier gevangen genomen parachutisten. Twee van hen waren gewond en werden verzorgd. De anderen zaten op een stoeltje op zolder voor de Nederlandse vlag die daar te drogen hing na de opening van de nieuwe school. De Nederlandse soldaten hadden het niet makkelijk, aan beide zijden van de Voorstraat stonden lange rijen met paarden en wagens. Burgers gaven de soldaten voedsel en drinken, ook bij de zusters kwamen ze soep eten met een bord op hun knieën, 's avonds werden de paarden uitgespannen en op het kerkplein gestald. De hele nacht hoorde je ze hinniken en stampen. Overdag was het vrij druk op straat, kapotte ruiten werden vervangen door planken en overal lagen zandzakken die bij barricades moesten dienen. Bij de kerk waren grote kuilen gegraven om soldaten te begraven'.

Op 14 mei 's middags verscheen in het oosten een witte wolk, het gevolg van het bombardement op Rotterdam. In de nacht kwamen de eerste vluchtelingen aan uit Rotterdam, die door de zusters liefderijk werden opgenomen en verzorgd. 'De groeiende stroom vluchtelingen werd op evacuatieposten en bij particulieren ondergebracht. Maandag 20 mei begon de school weer, de kinderen glunderden dat ze er nog waren en vertelden verhalen over hetgeen zij meemaakten. Na schooltijd moesten wel 70 broden gesneden en belegd worden voor de vluchtelingen', aldus de annalen van de zusters.

Er volgden vele angstige dagen en nachten. Af en toe stond de hele gemeente Delft midden in de nacht op, bijvoorbeeld omdat de kogelfabriek door de Engelsen werd gebombardeerd. In december 1942 werd de rooms-katholieke jongensschool aan de Raam door de Duitsers gevorderd. Hoofd van de school, J. Wols, mocht nu halve dagen de school van de zusters gebruiken. Elke week, om en om, gingen de jongens 's morgens en de meisjes 's middags naar school. Dit duurde tot september 1943.

Op 5 september 1944 heerste er grote opgewondenheid. De geruchten deden de ronde dat de geallieerden vanuit Breda naar Dordrecht waren getrokken en nu al bij Rotterdam vochten. De zusters durfden de kinderen niet meer op school te houden en stuurden ze na het speelkwartier naar huis met het bericht dat de school tot nader order gesloten was. Het bleken al spoedig loze berichten te zijn en op 8 september begonnen de scholen weer. Er was gebrek aan kolen en ook het voedsel werd steeds schaarser. Enkele zusters gingen lopend naar De Lier om wat voedsel te bemachtigen bij oud-leerlingen. Zoveel als mogelijk was, deelden de zusters met anderen. In de nacht van 8 op 9 december begonnen onverwacht de razzia's in Delft. In de Antoniuschool waren acht jonge mannen goed verborgen. Op 3 maart werd het Bezuidenhout gebombardeerd. Vanwege de stevige noordenwind lagen de verbrande papieren zelfs in de tuin van de zusters. Op 5 maart kregen de inwoners van Delft voor het eerst, via het Rode Kruis, wittebroden en boter en werden, aangezien het oosten van het land bevrijd was, de omstandigheden

Afb. 8. Schoolrapport uit het jaar 1951-52.

KLASSE 4	CURSUS 1951/1952			Opmerkingen
	1	2	3	
Gedrag	9	9	9	
Vlijt	10	10	10	
Beleefdheid	8	8½	9	
Orde	8	9½	9	
Huiswerk niet gemaakt				
Les niet gekend				
Te laat gekomen				
Verzuimen				
H.H. Missen	goed	best	best	
Godsdienstleer	9	8	10	
Bijb. Geschiedenis	9	9	10	
Lezen	9	9	9	
Schrijven	7½	8	7½	
Rekenen	9	9½	9	
Ned. Taal	9	9	9	
Geschiedenis	8	8½	9	
Aardrijkskunde	8	8½	9	
Natuurkunde	9	10	9½	
Zingen	7½	7½	8	
Tekenen	8	8½	8	
Gymnastiek	8	6½	8	
Handwerken	8	8½	8	
Frans	-	-	-	

Handtekening ouders of verzorgers.

1e rapport: *Stellense*

2e rapport: *Stellense*

3e rapport: *Stellense*

Bevorderd ~~niet bevorderd~~

Het hoofd der school,

Jan 111

De Klasse-onderwijzeres,

R. Marie Ursule

Nooit moet Uw kind aan gemengd zwemmen deelnemen. Ziel verloren, al verloren.

iets beter. De eerste dagen van mei vlogen honderden Engelse en Amerikaanse vliegtuigen boven de stad om levensmiddelen aan te voeren. Op 5 mei vond de capitulatie plaats en onmiddellijk na de ondertekening werden de vlaggen op de torens en het stadhuis uitgestoken en liet de Bourdon zijn machtige klanken over de stad galmen. Burgemeester G. van Baren sprak om half vijf de toegestroomde menigte toe. In de kerken werden dankdiensten gehouden en overall werd uitbundig feest gevierd. Op 12 mei volgde er een volkszangdag op de markt met alle schoolkinderen.²⁶

De Antoniusschool in de periode 1945-1965

Na de bevrijding begon men in het kader van de wederopbouw in de vijfde en zesde klassen van de lagere scholen met een huiswerkcurcus, waaraan het

grootste deel van de leerlingen deelnam. In oktober 1945 nam zuster Cesario na meer dan vijftig jaar afscheid van Delft en in augustus 1947 trad zuster Marie Florence, tot dan toe hoofd in Vlissingen, aan als hoofd van de Antoniussschool. Zuster Cesario had altijd in de eerste klas gestaan en had daardoor verschillende onderwijsontwikkelingen meegemaakt. Aanvankelijk had ze de kinderen nog leren lezen volgens de leesmethode van Prinsen. Daarna gebruikten zij de verbeterde klassikale leesmethode van Hoogeveen die voor de katholieken in 1910 was bewerkt door J. Reynders en begon met de woorden 'Aap, Roos, Zeef' en de bijbehorende leesboekjes van Lighthart en Scheepstra met de prachtige plaatjes van Jetses. In de laatste periode dat zij onderwijzeres was, leerde ze de kinderen lezen uit boekjes van de broeders van Maastricht. Ook voor de hogere leerjaren waren er leesboekjes speciaal voor de katholieke kinderen samengesteld, zoals *De Zandmannetjes* van To Hölscher, *De Meiboom* van frater Rombouts, *In en om het Rozenhuisje* en uiteraard de belevenissen van missionarissen in de missielanden.²⁷ In die naoorlogse jaren deden ook de schoolfilm en de schoolradio hun intrede.

1948 was een feestjaar. Deken J.P.J. Kok vierde in augustus zijn veertigjarig priesterfeest en ging met open rijtuig, getrokken door vier schimmels, door de stad. Op 6 september 1948 bracht koningin Juliana met de prinsessen Beatrix en Irene een bezoek aan de zusters. Er werden cantates gezongen onder leiding van de inspirerende muziekdocent Pierre van Hauwe. Vanwege de troonoverdracht kregen de kinderen elk een bloempotje met goudsbloemen en een zakje oranjebonen. En uiteraard was er het 75-jarig jubileum van de Antoniussschool, dat omlijst werd met grote feestelijkheden. Bijzonder was de aanwezigheid van een 82-jarige, die als een van de eerste leerlingen de school had bezocht.²⁸

Door de geboortegolf steeg het aantal leerlingen en moest ook de school uitbreiden. Een ingrijpende verbouwing in 1951-1952 resulteerde in opslaande ramen, nieuwe vloeren, stenen in plaats van glazen tussenschotten, wasbakken in elke klas, lage kastjes in de gang en het verwijderen van de toiletten uit de klassen. Ook het zusterhuis werd ingrijpend gerenoveerd. In 1939 had het bestuur van Roosendaal het pand gekocht van het kerkbestuur, maar door de oorlog waren de verbouwingsplannen opgeschort. Uit de kelder diepten de zusters onverwacht allerlei oude voorwerpen op die bij de antiquair nog wat geld opbrachten. Zo waren de tegeltjes in de kelder en in sommige toiletten van echt Delfts blauw.²⁹

De opening in september 1952 van de katholieke Emmaschool in de Voordijkshoornse polder halveerde het aantal leerlingen. Het bestuur bepaalde dat leerlingen die aan de andere kant van het spoor woonden, verplicht waren deze school te bezoeken. Op 16 mei 1952 telde de Antoniussschool nog 449 leerlingen en in september nog slechts 248. Het aantal zuster-onderwijzeressen was inmiddels teruggebracht tot twee.

Door ontvolking van de binnenstad liep in de jaren zestig het leerlingenaantal verder terug. De ingrijpende wijzigingen in de katholieke kerk hadden

eveneens verstrekkende gevolgen. Vanwege geldgebrek werd de restauratie van de Sint-Hippolytuskerk halverwege stopgezet en in 1973 werd de parochie helemaal opgeheven. Het aantal nieuwe roepingingen voor de kloosterorden was nihil en het beperkt aantal beschikbare zusters werd meer en meer ingezet in ontwikkelingslanden. Zo vertrokken zuster Giovanni per 1 augustus naar Paramaribo en zuster Rosia naar Chili. In april 1965 besloot men om het klooster aan de Voorstraat met ingang van het nieuwe schooljaar op te heffen.³⁰ Het hoofd van de parochiële jongensschool aan de Raam, onderwijzer Van der Enden, ging tevens met pensioen. En per 1 augustus 1965 werden de rooms-katholieke jongens- en meisjesschool van de Hippolytusparochie samengevoegd tot de Antonius-glo (gewoon lager onderwijs) onder leiding van onderwijzer Steenweg. De Antoniuschool zou nog tot 1969, onder lekenleiding, bestaan en sloot toen definitief vanwege het gebrek aan leerlingen. In de nieuwe wijken van Delft zoals Poptahof, Buitenhof en Tanthof kwamen nieuwe katholieke scholen. Op 31 juli 1965 verlieten de zusters van Roosendaal de Voorstraat in Delft voorgoed. Alleen de zusters van de communiteit van het Cenakel bleven nog een tiental jaren in Delft. Na bovenstaande schets mag gesteld worden dat vele vrouwelijke Delftenaren onderwijs gevolgd hebben bij de zusters op de Voorstraat en vele herinneringen bewaren aan hun schooltijd.

Bronnen

- Archief van de zusters van Roosendaal via zuster Hermana, Vincentiusstraat 7. Annalen van Delft: De Voorstraat deel 1 en 2. (afgekort als AZR av1 en av2)
- Gemeente Archief Delft (afgekort als GAD gevolgd door de naam van het archief en het inventarisnummer), Archief van de plaatselijke schoolcommissie en de archieven van de Sint-Jozef- en Sint-Hippolytusparochie.
- Archief van de Laurentiusstichting betreffende de scholen van de voormalige Stichting Katholiek Onderwijs in Delft. (afgekort als Stiko)
- Een beknopte beschrijving van de geschiedenis van de AntoniusULO aan de Voorstraat en de Sint. Agnes Huishoudschool is in concept vorm te vinden op internet: <http://www.xs4all.nl/~remery/Scholen/s08zuidholland/azuidholland.html>.

Literatuur

- Boekholt, P.Th.F.M., en E.P. de Booy. *Geschiedenis van de school in Nederland vanaf de middeleeuwen tot aan de huidige tijd*. Assen enz.: Van Gorcum, 1987.
- Sloots, Bertina, m.m.v. Bonaventura Kruitwagen. *Gedenkboek ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan der congregatie van de religieuzen penitenten recollectienen van de onbevleete ontvangenis te Roosendaal 1832-1932*. [Roosendaal, z.n.], 1932.
- Jonker, A.E.M. "Het onderwijs in Delft." In *De stad Delft: Cultuur en maatschappij van 1813 tot 1914*, red. J.W.L. Hilkhuisen, 195-204. Delft: Stedelijk Museum Het Prinsenhof, 1992.
- Oliehoek, Arie. *Tussen bisschop en pastoor: Zesbonderd jaar dekenaat in Delfland*. Delft: Dekenaat Delflanden, 1999.

Noten

1. Oliehoek 1999, Hoofdstuk 5. Weer bisschoppen in het land, de kerk herleeft.
2. Struik 1998, p. 23 Een koninklijke ommezwaai.
3. AZR av1 p. 2.
4. GAD Archief van de Hippolytusparochie, inv. nr. 101. Brief aan de geloofsgenoten in Delft, mei 1872.
5. W. Wittenberg was van 1903 tot 1928 hoofd van de RK Jongensschool aan de Nieuwe Langendijk. In 1923 schreef hij een serie van zes artikelen over het onderwijs aan RK Kinderen in Delft voor 1875. GAD Nieuwe Delftsche Courant 1923 2^e deel, vanaf 28 oktober.
6. GAD Archief van de plaatselijke schoolcommissie, inv. nr. 15 Beredeneerd verslag van den toestand van het lager onderwijs binnen de gemeente Delft over 1871.
7. De officiële titel was Commissie voor het bijzonder RK onderwijs, vertegenwoordigende ad hoc de beide RK Kerkbesturen der stad Delft.
8. W. Wittenberg (1923) deel V zie noot 5.
9. AZR av1 p.3
10. GAD Archief van de Sint Jozefparochie, inv. nr. 118. In het gemeentearchief in Delft zijn de begrotingen en jaarrekeningen bewaard de commissie van beheer van de parochiale scholen van 1873 tot 1916.
11. AZR, cahier no 2 over de onderhoorige gestichten.
12. Sloots 1932, p. 26 en verder.
13. AZR losse stukken Delft. Handgeschreven overeenkomst uit 1873.
14. AZR av1 p. 5 en 6
15. Uittreksel uit den Kleinen Katechismus in het Bisdom van Haarlem voorgeschreven voor het tweede leerjaar. Boekdrukkerij van het Sint Jacobs-Godshuis, Haarlem 1881.
16. GAD Onderwijsverslag van de gemeente Delft 1882.
17. AZR. Doos over Delft, losse stukken. Brief van 6 februari 1890 van Deken Spoorman aan overste sr. Leopoldine en 7 februari 1890 het antwoord aan deken Spoorman.
18. GAD Archief van de plaatselijke schoolcommissie, inv. nr. 17.
19. Stiko Bouwtekeningen Voorstraat.
20. AZR av1 p. 20
21. Stiko Bouwtekeningen Fortuinstraat 1920.
22. GAD Archief van de plaatselijke schoolcommissie, inv. nr. 40.
23. AZR Annalen van het Cenakel.
24. GAD Archief van de St. Jozefparochie 2.2.3 schoolbestuurszaken, inv. nr. 136 -140.
25. Stiko Stichtingsakte 1963.
26. AZR av2 p. 30 t.m. 92.
27. Stiko Inventarislijst bij opheffing van de Antonius lagere school in 1969.
28. AZR av1 p. 73.
29. AZR av2 p. 100.
30. AZR av2 p. 169.

VAN WITTELOOSTUIJN

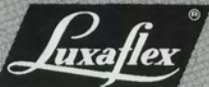
projekt/woninginrichting

Koornmarkt 89

2611 ED Delft

tel. 015-212 42 73

fax 015-215 84 50

*Select
Dader*

VISRESTAURANT

Den Blaauwen Snoeck

De Blauwe Snoek

Bij de verbouwing van het huis Verwersdijk 32, vond men eind 1983 een grote steen (56x74 cm.). Hij diende daar als putdeksel, misschien zelfs wel tot de zeventiende eeuw.

De afbeelding toont een snoek, waarboven duidelijke sporen van een kroon. Het blijkt dat er een huis De Blauwe Snoek stond, aan de Verwersdijk, enkele huizen ten zuiden van de "Anatomie".

De "Anatomie" was gevestigd in de kapel van het Maria Magdalenaklooster, die op het huidige Doelenplein stond. Dit klopt met de vindplaats van de steen. De steen is thans in particulier bezit.

Een ander verhaal gaat rond, dat in de middeleeuwen een Herberg bij de blauwe snoek gelegen was. Aangezien men in die tijd in grote mengen bier nuttigde, vanwege de slechte drinkwaterkwaliteit, werd er wel beweerd, dat men "blauw" bij de "snoek" vandaan kwam.

De huidige naam leeft voort in het gelijknamige Visrestaurant 'Den Blaauwen Snoeck' aan de Verwersdijk nummer 14. Hier kunt u het hele jaar terecht voor dagverse vis, tevens kunt u in het restaurant met groepen terecht, zowel voor de lunch alswel voor het diner!

Denkt u eraan, vis is gezond en lekker!

Verwersdijk 14, 2611 NH Delft, tel. 015 - 213 88 50
Geopend van 17.00 - 22.30 uur, dinsdags gesloten
Lunches voor groepen op afspraak

De molens van de Zuidpolder van Delfgauw

A.J.J. Struijk

Inleiding

Vanaf de eerste helft van de vijftiende eeuw hebben aan de Rotterdamseweg bij Delft vier poldermolens gestaan, die tot taak hadden de Zuidpolder van Delfgauw te bemalen en droog te houden. Het waren van noord naar zuid: de Oudelaanmolen, de Ruivense molen, de Caritaatsmolen en de Overslagmolen. In het noordelijke deel van de Zuidpolder ligt de Wippolder, die circa 125 hectaren groot is. Vanaf 1526 had deze polder een eigen molen.

In de periode tussen 1860 tot 1914 zijn deze molens alle verdwenen en ver-

Afb. 1 De Wipmolen van de Wippolder omstreeks 1800. Dit schilderij (30x40) is een kopie en is in de tweede wereldoorlog gemaakt door de Delftse schilder Jan Heesterman. Het originele schilderij van de molen dateert uit het begin van de 19e eeuw en is tijdens de oorlogsbandelingen in mei 1940 met kogels doorboord (Foto: René van der Krogt).

vangen door stoomgemalen en later door elektrische gemalen. In dit artikel wordt nader ingegaan op het ontstaan van het polderlandschap, de polder en zijn bestuur, de opkomst van de stoomgemalen en de daarmee samenhangende verdwijning van de windmolens. De geschiedenis van de afzonderlijke poldermolens van de Zuidpolder wordt beschreven en tenslotte wordt apart aandacht geschonken aan de Wippolder, die in 1658 gedeeltelijk zelfstandig werd (afb. 1)

Vroegste ontwikkeling in Delfland

In de loop der tijd drong in Holland het zeewater langs brede geulen diep door in het achterland. Door de werking van eb en vloed werden zand- en kleideeltjes in de geulen afgezet. In het gebied achter de duinen had zich in de loop der eeuwen een dikke veenlaag gevormd. Het moerassige veengebied was ontstaan in perioden dat het land niet zo vaak overstroomde. Het veen was begroeid met riet, bent, zeggen, berken en elzen, en werd doorsneden door veenwatertjes. In Delfland lag een veenpakket dat op sommige plaatsen enkele meters dik was. Vanaf de achtste eeuw begonnen de bewoners met het ontginnen van het gebied. Er werden sloten gegraven om het overtollige water af te voeren. Het land lag destijds hoger dan tegenwoordig, zodat het water met behulp van sluisjes op natuurlijke wijze kon worden geloosd op de Schie. Dit was oorspronkelijk een natuurlijk veenwatertje dat langs Delft naar het zuiden stroomde en halverwege de elfde eeuw is verbreed en verdiept.

In de tiende eeuw werd het klimaat droger en werd het gebied, met name de drooggevalen zand- en kleiruggen, beter geschikt voor bewoning. Door de ontwatering zakte het grondwaterpeil waardoor de veengrond inklonk. Veen heeft de eigenschap om bij een hoog grondwaterpeil het water vast te houden als een spons. Wanneer het water aan het gebied wordt onttrokken, zakt de veengrond in. Het vroegere stroomgebied van de riviertjes met een ondergrond van zandige klei zakte echter niet in, zodat dit hoger kwam te liggen dan de omgeving. Dit verschijnsel noemt men inversie, de omkering van het landschap: waar vroeger het water stroomde, waren dit nu de hoger gelegen gebieden.

In de elfde eeuw kwam, waarschijnlijk vanuit de omgeving van Pijnacker, een georganiseerde vorm op gang van de ontginning van het land rondom de stad Delft. De definitieve vorming van de polders in het oostelijk deel van Delfland vond plaats halverwege de vijftiende eeuw. De Hoogheemraden van Delfland besloten om met betrekking tot de waterbeheersing een scheiding in het bemalingsgebied aan te brengen tussen Pijnacker enerzijds en Hof van Delft en Vrijenban anderzijds. Zo kwamen de grenzen van de polders, waaronder die van de Zuidpolder van Delfgauw, vast te staan. De grond was zodanig ingeklonken dat bemaling nodig was. In 1440 wordt melding gemaakt van vijf watermolens in de Oostambachten die aan of nabij de Schie stonden en daarop afwaterden. Het betrof een nieuw type windmolen dat niet lang daarvoor in gebruik was genomen: de achtkante houten, met riet bedekte bovenkruier.

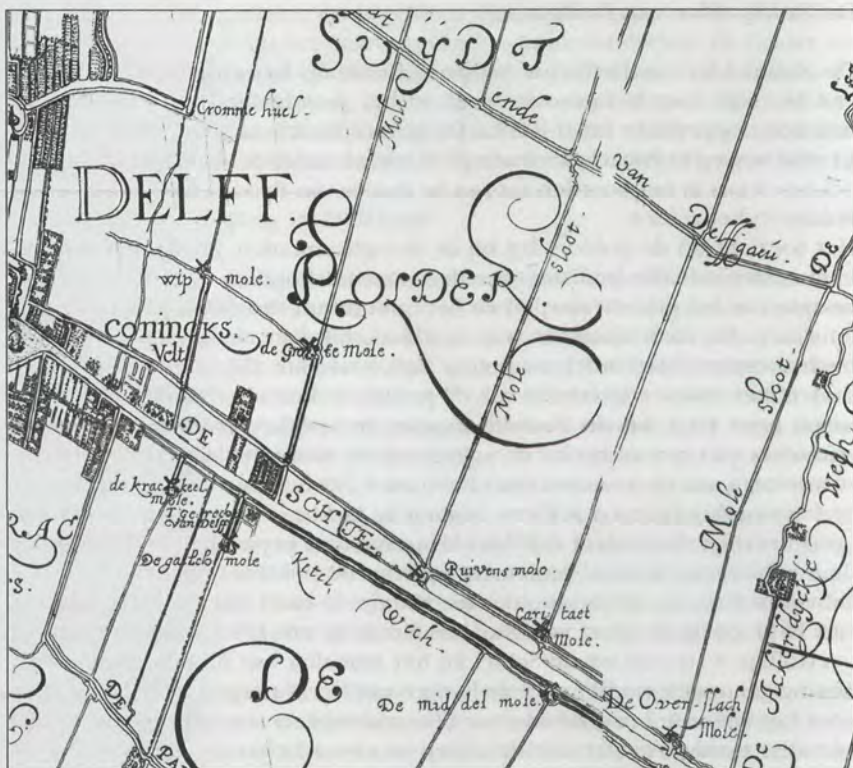
De Zuidpolder van Delfgauw

De Zuidpolder van Delfgauw lag gedeeltelijk op het grondgebied van Hof van Delft en voor het grootste deel op het grondgebied van Vrijenban, en had een oppervlakte van 1408 ha. De polder strekte zich uit vanaf de Overgauwsheweg in Pijnacker tot aan de Schie, en vanaf de stad Delft en de Pijnackerse Vaart in het noorden tot aan de Polder van Berkel en de Akkersdijkse Polder in het zuiden.

Het toezicht op de polders lag bij de Hoogheemraden. Zij stelden een molenmeester aan die besliste over de waterhuishouding van de polder, de hoogte van het grondwaterpeil en het onderhoud van de molens en de molensloten. De molenmeester was onafhankelijk van de schout en het ambachtsbestuur waarbinnen de polder zich uitstrekte. Hij voerde zijn taak uit samen met enkele ingelanden van de polder, de kroosheemraden. Het kwam nogal eens voor dat de Hoogheemraden in conflict kwamen met de bestuurders van het ambacht: de schout en de ambachtsbewaarders. De bestuursvorm met de molenmeester heeft tot 1795 bestaan, toen de ingelanden de bevoegdheid kregen zelf een bestuur te kiezen. In de praktijk kwam het erop neer dat de polders zelf hun bestuursvorm bepaalden. In 1856 stelde de overheid een bestuursreglement op voor de polders (afb. 2)

De vijf molens van de Zuidpolder, die alle op de kaart van Floris Balthasarsz. van 1611 en op de kaart van Nicolaas Kruikius van 1712 staan, sloegen het overtollige water uit op de Schie. Bij het bemalen van de polder moest rekening gehouden worden met de hoogte van het waterpeil in de Schie. Wanneer het water te hoog stond door binnendringend zeewater mocht er niet gemalen worden, omdat dan de dijken te zwaar belast zouden worden. De Ruivense molen, die direct aan de Schie stond, was als peilmolen van Delfland aangewezen om de waterstand in de gaten te houden. Molenaars hielden elkaar vanaf seinmolens met signalen op de hoogte wanneer er wel of niet mocht worden gemalen. Dit gebeurde door overdag een mand en 's nachts een lantaarn aan de wieden te hangen. De seinmolens van de Zuidpolder stonden door deze wijze van communicatie in contact met molens van andere polders, zoals die van Maasland en Schipluiden, en van Pijnacker en Berkel. Later plaatste men bij enkele gemalen een hoge mast waaraan de mand of lamp kon worden gehesen.

De molenmeester van de Zuidpolder moest erop toezien dat bomen die binnen een straal van ongeveer 300 meter van de molen stonden, niet te hoog werden. Hoge bomen vormden een belemmering in de windvang en bovendien moesten de molenaars de peilmolen en de seinmolens goed kunnen zien. In 1586 vaardigde het Hoogheemraadschap een keur uit dat hoge bomen moesten worden omgehakt of ten minste moesten worden gesnoeid tot een hoogte van maximaal twee meter. Het Hof van Holland bekrachtigde deze verordening. Om te controleren of de keur werd nageleefd, werden inspecties uitgevoerd door de molenmeesters; dit noemde men een schouw. Er was nogal wat weerstand tegen de keur en er werden de nodige processen

Afb. 2 De vijf molens van de Zuidpolder op de kaart van Delfland door Floris Baltbasarsz. (1611). Het noorden is links. De Oudelaansmolen staat aangeduid als 'de Grote Mole'.

gevoerd tegen het Hoogheemraadschap, omdat boeren weigerden hun fruitbomen om te hakken. De hoge schaduwboomen, die de boerderijen tegen de zon beschermden moesten er ook aan geloven. Enkele bewoners beweerden 'aan hare woningre recht van plantagie' te hebben en dat zouden zij kunnen bewijzen met oude akten. Na veel gepraat lieten de meeste boeren de bomen toch snoeien zoals de keur voorschreef.

Er werd in de polders ook een jaarlijkse schouw gehouden om te controleren of de vaarten en molensloten op de juiste diepte waren gehouden.

Instructies aan de molenaars

Er waren strenge regels waaraan de molenaars zich moesten houden, want de poldermolens moesten goed en vakkundig worden bediend. Schade aan de molens betekende niet alleen kostbare reparaties, maar hield ook het ri-

sico in dat de polder in het regenseizoen niet tijdig kon worden drooggemalen. De molenaars moesten het gaande werk van de molen goed smeren, de zeilen droog houden en de molen nazien op gebreken en defecten.

Het polderbestuur van de Zuidpolder bepaalde dat de molenaars zich tijdens het malen niet meer dan 200 meter van de molen mochten verwijderen, op straffe van een boete van drie gulden. Als het noodzakelijk was, moest de molenaar dag en nacht malen, maar voor de zondag werd een uitzondering gemaakt en werd er alleen gemalen als het nodig was, dit ter beoordeling van het polderbestuur. Op overtreding van de regels stonden pittige boetes, die ten goede kwamen aan de polder. De molenaar kreeg een boete van vijf gulden wanneer hij niet direct aan de molenmeester meldde wanneer een waterdeur of wachtdeur lekte. Het ergste wat de molenaar kon overkomen was het inhouden van een vol jaarloon, wanneer hij de wachtdeur van de molen opende en zonder toestemming water zou inlaten in de polder.

In 1831 was het jaarsalaris van de molenaar 76 gulden. Hij mocht met zijn gezin vrij wonen op de molen en vaak was er een moestuin of akkertje waar groente werd verbouwd voor eigen gebruik. Voor het jaarlijks schoonhouden van de molensloot werd een extra vergoeding uitgekeerd. Hij kreeg meestal ook toestemming om bij de molen te vissen en fuiken te zetten, wat een aardige aanvulling was op zijn inkomen. Maandelijks kreeg hij een hoeveelheid olie en kaarsen om 's nachts enig licht te hebben, wanneer de molen moest draaien. In de droge zomertijd wanneer er niet gemalen hoefde te worden, gingen de molenaars bij boeren in de omgeving helpen bij het hooien of het binnenhalen van de oogst. Bij ziekte moest de molenaar zelf zorgen voor een vervanger.

Molens worden vervangen door stoomgemalen

In 1850 bestond landelijk slechts 10% van het vermogen in de nijverheid en industrie uit stoommachines. Ruim vijftig jaar later was dit aandeel gestegen tot 80%. De toepassing van de stoommachine in de polderbemaling is in Nederland pas vanaf 1860 langzaam op gang gekomen. De windmolens verschaften in 1900 nog ruim 10% van het benodigde energievermogen. Die terughoudendheid bij het gebruik van stoommachines is begrijpelijk, omdat aanschaf en onderhoud erg duur was in vergelijking met de kosten van de vertrouwde windmolens. In Nederland was nauwelijks een machine-industrie en de steenkool moest uit het buitenland worden ingevoerd.

In de tweede helft van de negentiende eeuw stegen de prijzen van de landbouwproducten echter aanzienlijk. Door een betere beheersing van het grondwaterpeil konden hogere opbrengsten van de oogst worden gerealiseerd en meerdere oogsten per jaar werden mogelijk. Het werd nu wel interessant om aanschaf van stoomgemalen te overwegen. In 1849 was begonnen met de drooglegging van de Haarlemmermeer met behulp van enkele grote stoomgemalen, waaronder het Cruquiusgemaal. Het rendement van de stoomketel was zodanig verbeterd dat stoombemaling een reëel alternatief was geworden. Door de aanleg van de spoorwegen waren bovendien de

transportkosten van de steenkool aanzienlijk vermindert.

Het grote voordeel van stoombemaling was de bedrijfszekerheid, omdat men niet meer afhankelijk was van de wind. Bovendien had een stoomgemaal een veel grotere capaciteit dan de windmolens. De nadelen van stoombemaling waren aanpassingen van waterstaatswerken, zoals kades en dijken die moesten worden verzwaard en sluisen die moesten worden verbouwd en versterkt. In enkele gevallen werd het besluit om over te gaan op stoombemaling genomen nadat een calamiteit had plaatsgevonden. Hevige regenval gevolgd door langdurige windstilte had grote financiële gevolgen voor de polderbewoners. Wanneer de bestuurders ook nog geconfronteerd werden met ingrijpende en dure reparaties van de bestaande windmolens, was dat aanleiding om over te schakelen op stoombemaling (afb.3)

In vele gevallen werden de molens geheel afgebroken en vervangen door een nieuw gebouw waarin de stoommachine werd geplaatst. Ook moest een kolenloods en een schoorsteen worden gebouwd en was een groter schep-rad noodzakelijk vanwege de grotere capaciteit van het stoomgemaal. Vrijwel altijd werd de locatie van de gesloopte molen gebruikt omdat de ervaring had geleerd dat dit de beste plaats was om de polder te bemalen. Voor de molenaar, die vanaf die tijd machinist werd genoemd, werd meestal een nieuw

Afb. 3 Het aandrijf wiel in het elektrisch gemaal van de Oudelaanmolen (Foto: J.J. Kaiser).

*Afb. 4 De Oudelaan-
molen omstreeks
1910 (Foto: Gemeen-
tearchief Delft).*

huis gebouwd. Omstreeks 1885 waren er in Nederland ruim 400 stoomgemalen in gebruik. Niet lang daarna deden de verbrandings- en elektromotoren hun intrede en zou de windbemaling definitief verdwijnen. In de Zuidpolder werd de Overslagmolen als eerste vervangen door een stoomgemaal. In 1866 volgde de Ruivensche molen en in 1871 werd een stoomgemaal geplaatst bij de Caritaatsmolen. In Delfland zijn geen stoomgemalen en schoorstenen meer aanwezig die nog herinneren aan het stoomtijdperk.

De molens van de Zuidpolder

De Oudelaanmolen

De Oudelaanmolen wordt genoemd als de oudste molen van de Zuidpolder en was al voor 1440 bekend. De molen sloeg het water uit op de Schie via een 700 meter lange voorboezem. In juni 1581 vroeg de molenmeester van de Zuidpolder toestemming om de molen geheel te vernieuwen. De molen was in zo'n vervallen staat dat hij beter afgebroken kon worden. Reparatie zou tenminste 800 of 900 gulden gaan kosten en dan nog zou het de vraag zijn of de molen goed zou functioneren. In de akte wordt vermeld dat in die

*Afb. 5 Het gemaal van de Oudelaanmolen met woonhuis, omstreeks 1965
(Foto: W. Kaiser).*

onzekere tijd - 'in deze trubbelen' - het riet van de molen was gehaald om brandstichting door rondtrekkende Spaanse troepen te bemoeilijken (afb. 4). Op 7 februari 1858 brandde de Oudelaanmolen, waarschijnlijk ten gevolge van blikseminslag. In april was in uitspanning De Prins nabij de Oostpoort van Delft de aanbesteding voor de herbouw van de molen, volgens bestek en voorwaarden van het polderbestuur. De molen was in oktober 1858 alweer maalvaardig. De totale kosten van de herbouw bedroegen 15.700 gulden (afb. 5). In tegenstelling tot de andere molens van de Zuidpolder is er in de Oudelaanmolen nooit een stoomgemaal geplaatst. De windmolen is tot 1914 in bedrijf geweest. Toen besloot men om er een elektrisch gemaal in te bouwen. De houten opbouw van de molen werd gesloopt, waarna een bekapping werd aangebracht. In de romp van de molen werd een machinekamer ingericht en een nieuw waterrad geplaatst. In november 1914 was alles gereed en kon worden overgeschakeld op elektrische bemaling.

In 1968 is het gemaal, het woonhuis en de molenromp geheel gesloopt ten behoeve van de bouw van de afdeling Bouwkunde van de Technische Hogeschool. Sinds de afbraak heeft een modern gemaal bij de Rotterdamseweg de bemaling overgenomen (afb. 6)

Vanaf 1 april 1904 tot 1936 was Cornelis (Kees) van den Bos uit Vrijenban molenaar en machinist op de Oudelaanmolen. Zijn opvolger Gerrit Kaiser

Afb. 6 Cornelis van den Bos, de laatste molenaar van de Oudelaanmolen, met zijn vrouw Geertrui Hoogerbrug, ca. 1948 (Foto: L. van den Bos).

was tot 1955 machinist op het gemaal. De laatste machinist was zijn broer Willem Kaiser, die er tot de sloop van het gemaal heeft gewoond.

De Ruivense of Botermolen

De Ruivense molen, die ook wel Butter- of Botermolen (en zelfs Nieuwe Molen) werd genoemd, stond aan de westzijde van de Rotterdamseweg ter hoogte van de huidige Kluijverweg. De molen stond direct aan de Schie en fungeerde als peilmolen van Delfland. Aan de Ruivense molen zijn talrijke reparaties uitgevoerd. In 1789 werd een dam in de Schie aangelegd om de fundering van de molen te kunnen repareren. In 1811 werd het binnenwerk gedeeltelijk uitgebroken en werd er een nieuw scheprad ingehangen.

Er is een aardig verhaal bekend dat speelde in 1489, toen de molen middelpunt was van de strijd tussen Delftenaren en Rotterdammers in de Jonker Fransenoerlog. Meer dan 400 Delftenaren hadden zich met hun wapens verborgen in en bij de molen. Nadat een groep Rotterdammers voorbij waren getrokken in de richting van Delft, vielen zij hen in de rug aan. De Rotterdammers trokken zich terug naar hun eigen stad, maar bij het gevecht is de molen in brand gestoken.

In 1865 besloot het polderbestuur om de molen te verkopen en er een stoomgemaal in de plaats te zetten. In herberg De Prins werd de 'achtkante scheprad watermolen met een vlucht van 25.5 el met grenen roeden en een nagenoeg nieuw scheprad, staande aan de Schie' ter verkoop aangeboden. Het hoogste bod was 450 gulden. Dat vond het polderbestuur te weinig, zodat de verkoop werd uitgesteld tot december 1865 toen de molen voor 775 gulden werd verkocht. Eind februari 1866 is de molen afgebroken en is er een stoomgemaal geplaatst. In september 1871 moest het scheprad alweer vervangen worden. Van de molen en van het stoomgemaal zijn geen afbeeldingen bekend. Het gemaal is voor 1908 verdwenen.

De Caritaatsmolen

De Caritaatsmolen (ook Charitaats en Karitaats genoemd) stond aan de oostzijde van de Rotterdamseweg en had een voorkolk van circa vijftig meter naar de Schie toe. Het was voor de Zuidpolder tevens een seimolen voor het bereikte maalpeil op de Schieboezem.

De Caritaatsmolen was al voor 1440 bekend. In 1461 is er in een akte sprake van de 'molen optie Caritaet' en van 'de Caritaet moelen opt Schije (Schie) staende'. Omstreeks 1700 was er groot achterstallig onderhoud aan de verzakte molen. Er wordt toestemming gevraagd om 'de Caritaetmoolen, staende op de Schie, seer *ontramponneert* sijnde', te repareren. Ook in andere jaren, zoals 1710, 1732, 1735 en 1749 werden er reparaties aan de molen uitgevoerd, en werd de molen zelfs twee voet omhoog gebracht. Het polderbestuur sloot voor het onderhoud en reparaties van alle molens contracten af voor vijf jaar met timmerlieden, metselaars of schilders. In een bestek werd nauwkeurig beschreven wat er moest worden uitgevoerd. Zo gaf het bestuur in 1810 aan hoe het schilderwerk aan de Caritaats- en de Ruivense molen moest worden uitgevoerd, hoe het houtwerk moest worden behandeld en welke kleuren gebruikt moesten worden: 'de ramen wit, de deuren geel-wit, de vensters *koestront-* of olijfkleur'. De schilder kon zich dus niet meer vergissen (afb. 7)

Afb. 7 Het Caritaatsgemaal aan de Rotterdamseweg, omstreeks 1960 (Foto: Hoogbeemraadschap Delfland).

In 1870 verkeerde de molen in een zodanig slechte toestand dat reparatie minstens 3 à 4.000 gulden zou kosten. Het bestuur van de Zuidpolder besloot daarom 'tot het amoveren van de Charitaatsmolen'. Er werd een bestek opgesteld voor de bouw van een nieuw stoomgemaal. Ook hier vond de aanbesteding en inschrijving plaats in herberg De Prins. Een aanplakbiljet ten behoeve van de verkoop vermeldt 'een achtkanten windwatermolen met een ijzeren bovenas, een wateras met ijzeren mutsen, die moet worden afgebroken tot op de stenen voet, met uitzondering van de wachtdeur met slagstijlen'. De koper was verplicht om de achterwaterloop met beide schoeiingsvleugels en het schuurtje af te breken, het gehele fundament en de kruipalen uit te graven en de grond daarna te egaliseren. De verbouwingen kostten totaal 11.600 gulden. In 1871 is de molen afgebroken en het 36 pK tellende stoomgemaal met scheprad kreeg de naam Van Woerden. De stoomketel van 7.5 meter lang en met een middellijn van 2.25 meter werd geleverd voor ruim 10.700 gulden. Enkele percelen grond in de polder werden verkocht om het stoomgemaal te kunnen betalen. Bij de installatie van het gemaal trad ernstige vertraging op, zodat een deurwaarder de fabrikant Reigers uit Terborg moest aanzeggen dat hij in gebreke was gebleven wegens niet nakomen van het contract. In 1919 werd de stoommachine vervangen door een elektrische aandrijving. In 1965 werd een volautomatisch elektrisch gemaal met twee vijzels aangebracht. Een marmeren plaat met opschrift in de hal van het gemaal herinnert aan deze nieuwbouw.

De Overslagmolen

Deze molen werd ook wel de Oude Overslagmolen genoemd en was ook al voor 1440 bekend. Op de kaart van Kruikius (1712) wordt vermeld dat er bij de molen een 'wind-aes' stond. Dat is een takel waarmee kleine scheepjes uit de polder in de Schie konden worden getrokken. Dit werd een overslag genoemd. De molen stond aan de oostzijde van de Rotterdamseweg, die hier vlak langs de Schie loopt. In de weg lag een heul waar het water doorheen liep. Door het stijgen van het waterpeil heeft men in 1765 de Overslagmolen 3 à 4 voet moeten laten rijzen.

In 1858 bleek dat de molen enigszins vervallen was geraakt en het bestuur van de Zuidpolder besloot om de Overslagmolen af te breken en te vervangen door een stoomgemaal. De bouw van het eerste stoomgemaal van de Zuidpolder was een bijzondere gebeurtenis. Burgemeester en wethouders van Vrijenban gaven daarom in de uitspanning Huis ter Lugt voor de eigenaren van de percelen nabij de Overslagmolen uitleg over de gevolgen van stoombemaling.

De toewijzing en openbare aanbesteding voor de bouw van het machinegebouw, de schoorsteen, de woning en de kolenopbergplaats was op 20 februari 1860 was in herberg De Prins. De totale kosten waren bijna 8.000 gulden. In mei 1860 werd de molen ter afbraak verkocht en begin juni begon de afbraak. In de kolk voor de waterloop werd een puntdam gesteld, zodat het mogelijk was om aan de funderingen te werken. Bij de start van de werk-

VERKOOP VOOR AFBRAAK.

Het **BESTUUR** van den **ZUIDPOLDER** van **DELFGAAUW**, zal op **Woensdag den 31 Julij 1861**, des voormiddags ten **11 ure**, in de **Herberg DE PRINS**, even buiten de **Postpoort** der **Stad Delft**, in het openbaar verkoopen om te worden afgebroken:

EEN

Wip-Scheprad-Watermolen,

van circa **19 ellen** vlugt, waarin zich bevinden **Greenen Roeden** en een **Ijzeren Scheprad**, staande in de **Gemeente Vrijenban**, aan den **Rotterdam-schen Weg**, nabij de **Stad Delft**, en kunnende zeer gemakkelijk te water worden vervoerd.

Informatien zijn te bekomen bij den **Secretaris** van den Polder; terwijl **Maandag** voor den verkoop, des voormiddags ten **11 ure**, *aanwijzing in loco* zal worden gedaan.

Het Polderbestuur voornoemd,

De Secretaris,
J. VAN WOERDEN.

De Voorzitter,
Cs. VAN SCHIE.

Gedrukt bij **J. H. MOLENBROEK** te Delft.

Afb. 8 Affiche voor de verkoop van de Overslagmolen in 1861.

zaamheden in juni 1860 benadrukte ingenieur P.A. Korevaar in een toespraak de grote waarde van de stoommachine (afb.8)

Op de plaats van de vroegere molen werd een stoomgemaal geplaatst met een vermogen van 24 pK. De ketel was 6.5 meter lang met een middellijn van 2 meter; het ijzeren scheprad had een diameter van 7 meter en een breedte van 0.5 meter. Een jaar later, in augustus 1861, verklaarde het polderbestuur met voldoening dat alles tot tevredenheid werkte en geheel aan de verwachtingen voldeed.

In 1928 werd het Overslaggemaal afgebroken en werd het machinegebouw

verbouwd tot woonhuis en timmermanswerkplaats. In de kelder onder het woonhuis van de vroegere molen is de waterloop en de krimp, waar het watterrad werd opgehangen, nog steeds aanwezig.

De Wippolder

De Wippolder bestond voor een groot deel uit weiland en hooiland en er woonden relatief weinig mensen. Deze polder lag iets hoger dan de rest van de aangrenzende Zuidpolder. Vanwege dat hoogteverschil sprak men over de 'hogelanders en de lagelanders'. In de polder stond een wipmolen waarmee de polder werd droog gehouden. De molen van de Wippolder staat aangeduid als de Wipmolen op de kaart van Delfland van Been (1606) en op de kaart van Kruikius (1712). In de Wippolder lag een lager gelegen stuk grond van ongeveer 6 hectaren dat vanouds de Wilde Plas werd genoemd. Bij flinke regenval kon dit land niet tijdig worden drooggemalen, zodat het vaak onder water stond. Lange tijd heeft hier een trapmolentje gestaan.

In de loop der jaren hadden inwoners van de Wippolder regelmatig onenigheid met de Zuidpolder over de waterhuishouding. In 1648 beklaagden zij zich over de hoge onderhoudskosten van de dijken, de wateroverlast en het achterstallig onderhoud aan de wipmolen. Het meningsverschil liep zo hoog op dat zij in 1678 een verzoek bij de Hoogheemraden indienden tot afscheiding van de Zuidpolder. Dat werd toegestaan, maar er zou wel een vorm van samenwerking blijven bestaan. De Wippolder kreeg een eigen bestuur met zeggenschap over de molen, het uitvoeren van de schouwen, het onderhoud van heulen en kaden, het innen van de belastingen en het opstellen van de jaarrekening. De uitvoering van gemeenschappelijke zaken lag in handen van de molenmeester van de Zuidpolder.

De afscheiding of separatie was nogal halfslachtig, want in 1756 uitte een aantal ingelanden van de Wippolder aan de hoogheemraden hun ontevredenheid over de samenwerking met de Zuidpolder. Zij voelden zich benadeeld en eisten verbetering van de samenwerking. Zij beklaagden zich over het niet tijdig uitvoeren van onderhoud aan de molen, kades en heulen. De poldersloten werden niet diep genoeg gehouden waardoor het water in de polder bleef staan. De Wippoldenaren werden in het gelijk gesteld en kregen zeggenschap bij het nomineren van een molenmeester, het aanstellen van een molenaar op de Wipmolen en werden betrokken bij de gemeenschappelijke schouw van de sloten. De jaarlijkse molenrekening moest vooraf ter inzage worden gelegd aan de ingelanden.

De Wipmolen van de Wippolder

In augustus 1526 gaven de Hoogheemraden van Delfland toestemming aan de Zuidpolder om een nieuwe molen te bouwen bij de Kromme Heul, waar later de Pauwmolen heeft gestaan. De beoogde wipmolen zou het polderwater via de Kloosterwatering afvoeren naar de Schie. De kade zou worden

opgehoogd om het hooggelegen land te scheiden van het lager gelegen deel. Het ambacht van Pijnacker protesteerde tegen de bouw van de nieuwe molen, omdat hun molens het water via dezelfde vaart afvoerden, waardoor de Kloosterwatering overbelast zou kunnen worden. De Hoogheemraden stelden Pijnacker in het gelijk en verordonneerden dat de molen op een andere plaats moest worden gebouwd. De nieuwe Wipmolen kwam honderd meter ten zuiden van de Kloosterwatering te staan. Hieraan evenwijdig werd vanaf de molen een zevenhonderd meter lange vaart gegraven naar de Schie. Bij de Rotterdamseweg werd een heul gemaakt waar het water onderdoor kon stromen. Het ambacht Pijnacker zou driekwart van de kosten voor zijn rekening nemen.

In 1690 was er al zoveel achterstallig onderhoud aan de molen dat het bestuur van de Wippolder voorstelde om de molen geheel te vernieuwen, omdat 'de Wipmolen zodanig van ouderdom gesteld was, dat deze niet langer met vrugt gerepareert kan worden'.

De Wipmolen heeft dus evenals de Oudelaanmolen een eind van de Rotterdamseweg af in het land gestaan, tegenover de huidige Prof. Telderslaan ter hoogte van de nieuwe bibliotheek van de TU. Dat was destijds op het grondgebied van de gemeente Vrijenban. Aan het eind van de negentiende eeuw werd de Wippolder aangewezen om er een nieuwe woonwijk te realiseren. Voor het bouwrijp maken van de grond ten behoeve van de huizenbouw

Afb. 9 Jaap Huisman (1859-1947), de laatste molenaar van de Wipmolen, met zijn vrouw Sijtje Visser; omstreeks 1940 (Foto: W.J. Huisman).

werden sloten en vaarten gedempt en werd het water voortaan via rioleringen afgevoerd. Bemaling van het bebouwde gebied werd overbodig, zodat in 1902 de Wipmolen werd afgebroken. In mei 1905 werden de polderkaden verlegd en de voorkolk afgedamd. Op de plaats van de afgebroken molen werd een schuifduiker aangebracht, waardoor het water in zuidelijke richting door de molensloot afliep naar de Oudelaanmolen. Het molenaarshuisje werd nog lange tijd bewoond door de laatste molenaar Jaap Huisman, en is pas na de oorlog afgebroken (afb. 9).

Afb. 10 Het stenen windmolentje van de 'Wilde Plas' omstreeks 1885 (uit: W.H. van den Burgh, *Gids van Delft* 1937).

Omstreeks 1900 werden de eerste nieuwe huizen in de Wippolder gebouwd aan de Julianalaan nabij de Oostpoort en langs de Delfgauwseweg. De Polytechnische School, die in 1905 werd omgedoopt in Technische Hogeschool, had ook grootse bouwplannen buiten de oude stadsgrens. Aan de Kanaalweg verrezen de eerste nieuwe TH-gebouwen, zoals het gebouw voor Geodesie (1895) en het gebouw voor Mijnbouwkunde (1912).

De molen van de Wilde Plas

Het laag gelegen deel van de Wippolder, de Wilde Plas, was een gebied tussen de Rotterdamseweg en de Delfgauwseweg, ter hoogte van de huidige Mijnbouwstraat. Het stuk land kon niet door de Wipmolen worden drooggemalen, maar werd 'al van oude tijden door een hondt- off trapmolen' bemalen. In 1756 dienden Pieter Kok en Gerrit Burghoorn, de eigenaren van de Wilde Plas, een verzoek in om een windmolen te bouwen op de plaats van de trapmolen. Als reden voerden zij aan dat het trappen van de molen heel zwaar werk was en dat zij 'daartoe hunnen knechts niet wel kunnen employeren'. Zij kregen toestemming om de molen te bouwen onder voorwaarde dat de bemaling geen overlast mocht geven voor het waterpeil in de rest van de Wippolder. (Afb. 10)

De kleine stenen windmolen - in enkele publicaties ten onrechte een 'spinnekopje' genoemd¹ - stond ter hoogte van de ingang van het hoofdgebouw van de TU aan de Julianalaan en is omstreeks 1913 afgebroken. Een gedeelte van het laaggelegen land is in 1889 verkocht aan de Delftsche IJclub die het tot 1913 in bezit heeft gehad; daarna is ook dit deel van de Wippolder bebouwd.

Noten

1. In de Wippolder werd een kleine stenen molen gebouwd. Een spinnekopje is een klein type wipmolen met een vlucht van hooguit 16 meter. Deze molens werden niet bewoond en werden gebruikt voor het bemalen van kleine stukken land.

Literatuur

- Bicker Kaarten, A. *Middeleeuwse windmolens in Zuid-Holland* (1990)
- Hoek, Sietse van der. *Het bruine goud: kroniek van de turfgravers in Nederland*. Amsterdam; Brussel : Elsevier, 1984.
- Leeuwen-Canneman, M.C. van. 'Poldervorming in oostelijk Delfland aan het einde van de middeleeuwen'. In *Hollandse Studiën* 12 (Dordrecht: Historische Vereniging Holland, 1982): 75-114.
- Lintsen, H.W. 'Van windbemaling naar stoombemaling; innoveren in Nederland in de negentiende eeuw.' In *Jaarboek voor Geschiedenis van Bedrijf en Techniek*, 1985.
- Niermeyer, J.F. *Delft en Delfland, hun oorsprong en vroegste geschiedenis*. Leiden: Burgersdijk & Niermans 1944.
- Ottevanger, G., e.a., *Molens, gemalen en andere waterstaatkundige elementen in Midden Delfland*. Den Haag : Provinciale Waterstaat Zuid-Holland, 1985.
- Teixeira de Mattos, L.F. *De waterkeeringen, waterschappen en polders van Zuid-Holland. Dl. 2. Het vasteland (vervolg). Afd.2-5. Het hoogbeemraadschap van Delfland : Het hoogbeemraadschap van Schieland : Het grootwaterschap van Woerden : Het hoogbeemraadschap Amstelland*. Den Haag: Martinus Nijhoff, 1908.

Grenspalen van Delft

Wim Weve

In 2004 keerde een door velen verloren gewaande historische grenspaal aan de Schieweg terug. Deze paal is één van drie in Delft nog aanwezige grenspalen. Oorspronkelijk waren er nog meer. De redding van de grenspaal is een goede aanleiding om daaraan aandacht te besteden maar ook aan de andere nog bestaande en aan enkele verdwenen palen. Bovendien wordt daarmee aangesloten op het interessante artikel van H.V. van Walsum in het *Historisch Jaarboek voor Delft 2003*. De auteur beschrijft namelijk de veranderende gemeentegrenzen van Delft en vermeldt de grenspaal aan de Schieweg nog als 'inmiddels verdwenen'.

De geschiedenis van de grenspalen blijkt niet gemakkelijk te achterhalen. Een compleet overzicht van alle palen die er ooit geweest moeten zijn, is vooralsnog niet te maken. Grenspalen zijn maar bescheiden stukken straatmeubilair en in de tijd dat ze werden geplaatst slechts een soort verkeersbord. De palen behoren kadastraal bij grote percelen die worden omschreven als onbebouwde 'weg' waarbij de palen nooit worden genoemd. Ze missen een huisadres en men gebruikte wel eens verschillende plaatsaanduidingen voor een zelfde paal wat tot verwarring kan leiden en soms tot een ogenschijnlijke vermissing, terwijl een verdwenen paal abusievelijk als nog bestaand kan worden aangeduid.

1. Tot rond 1920 stond aan de Nieuwe Plantage een grenspaal op een punt waar de gemeenten Delft, Hof van Delft en Vrijenban op elkaar aansloten (Foto: Gemeente-archief Delft).

Palen bij de Delftse gemeentegrenzen

In zijn artikel maakt Van Walsum duidelijk dat de gemeentegrenzen van Delft in de loop van de negentiende en twintigste eeuw aan veranderingen onderhevig waren. Tot 1816 kende Nederland bestuurlijke eenheden zoals steden, ambachten en heerlijkheden die als een lappendeken over het land waren verdeeld. In dat jaar werden zij alle door koning Willem I omgevormd tot gemeenten. De toen vastgestelde grillige gemeentegrenzen, soms met enclaves en gescheiden grondgebieden, bleken zeer onpraktisch en al gauw werden er grenscorrecties uitgevoerd. Zo kreeg Delft tegen 1820 de gemeentegrenzen die tot 1 januari 1921 zouden blijven bestaan. De gemeentegrens was niet alleen herkenbaar aan lijnen op kaarten maar ook op de openbare weg. Op strategische plaatsen, in principe daar waar doorgaande wegen de Delftse gemeentegrens kruisten, werden grenspalen geplaatst. De meer dan twee meter hoge natuurstenen palen hadden een vierkante doorsnede en een klassieke opbouw met een eenvoudige basement, een vlakke schacht en een eenvoudig kapiteel. Van twee nog bestaande exemplaren is het kapiteel van een Delfts wapen voorzien. In één geval is het met de paal uit één stuk hardsteen gehouwen; in het andere geval is het wapen afzonderlijk gebeeldhouwd en op een paal bevestigd. Waarom dat zo is, blijft vooralsnog onduidelijk. Van de paal zonder Delfts wapen is wel eens verondersteld dat die van een aan Delft grenzende gemeente zou zijn, maar afgezien van het gemeentewapen zijn de palen die nog bestaan en de palen die van afbeeldingen bekend zijn zo gelijkvormig dat ze naar één ontwerp door één steenhouwerij voor één opdrachtgever gemaakt moeten zijn, in dit geval de gemeente Delft.

Het onderzoek van Van Walsum heeft geen gemeentelijke besluiten aan het licht kunnen brengen wanneer precies en op welke plaatsen grenspalen geplaatst moesten worden. Enkele oude foto's tonen grenspalen die al lang geleden zijn verdwenen. Aan de Nieuwe Plantage, aan de noordkant van het Kalverbos, stond een paal aan de weg naar Den Haag op een 'driegemeentenpunt', waar Delft grensde aan zowel de gemeente Hof van Delft als de gemeente Vrijenban. Aan de Oostsingel bij de brug over de Tweemolentjesvaart stond een paal op de grens met Vrijenban. Een derde verdwenen paal stond aan de Spoorsingel nabij de Sint Olofslaan op de grens met de gemeente Hof van Delft. Deze palen verloren hun betekenis toen de gemeenten Vrijenban en Hof van Delft werden opgeheven en grote, aan Delft grenzende delen, bij Delft werden gevoegd. Dat zal een belangrijke reden zijn geweest om de palen te verwijderen, maar misschien stonden ze ook het toenemende verkeer in de weg. Of ze onmiddellijk in 1921 zijn verwijderd, is niet zeker. Blijkens de datering van een foto van de paal aan de Spoorsingel zou de grenspaal daar nog rond 1930 hebben gestaan. Er kunnen ook grenspalen zijn verplaatst naar de opgeschoven nieuwe gemeentegrenzen. Zeker geldt dat voor de grenspaal aan de Schieweg. Deze stond aanvankelijk op een punt waar de gemeentegrens even ten zuiden van de Abtswoudseweg de Schieweg kruiste. Deze paal is op die locatie goed te herkennen op een prentbriefkaart uit circa 1905. In 1921 is hij verplaatst naar

2. Aan de Spoor-
singel stond tot
ca. 1930 een
grenspaal bij de
Sint Olofslaan
(Foto: Gemeente-
archief Delft).

een plek nabij de boerderij Vijverschie, op de grens met de toenmalige gemeente Kethel en Spaland. Het is deze paal die spoorloos verdween en gelukkig weer opdook en werd herplaatst. Behalve deze paal zijn er nog twee andere palen bewaard gebleven, en wel op de grens met de huidige gemeente Pijnacker-Nootdorp. De ene paal staat nabij het punt waar de Tweemolentjeskade onder een haakse hoek aansluit op de Noordeindseweg, maar feitelijk aan het Hazenpad. De andere paal staat langs de Delfgauwseweg.

Een vierde paal die wel als een Delftse grenspaal is aangemerkt, is de paal ten zuiden van het buurtschap Vockestaart waar Abtswoude, de vroegere Abtswoudseweg, overgaat in de Harreweg. Deze paal in de westelijke berm langs de weg is een fraai vormgegeven Toscaanse zuil met ronde doorsnede die afkomstig zal zijn van een afgebroken gebouw en die ooit mogelijk de grens tussen twee ambachten markeerde. Toen de paal werd geplaatst, bevond die zich op grote afstand van Delft en thans bevindt hij zich in de nieuwe gemeente Midden-Delfland. De relatie met Delft is dus een heel andere dan die van de 'echte' Delftse grenspalen.

De Delftse grenspalen als rijksmonument

Bij beschermde monumenten denkt menigeen aan fraaie historische gebouwen. Maar ook andere onroerende zaken kunnen als monument worden beschermd zoals bruggen, standbeelden, grafmonumenten, en dus ook grenspalen. De introductie van de Monumentenwet 1962 maakte het mogelijk rijksmonumenten te beschermen. Toen werd begonnen met de aanwijzing van enige tienduizen-

3. Tot 1921 stond er een grenspaal aan de Schieweg even ten noorden van de Abtswoudseweg. In dat jaar werd de paal zuidwaarts met de verlegde gemeentegrens verplaatst (Foto: Gemeentearchief Delft).

4. In het noordwesten van Delft waar Tweemolentjeskade, Noordeindseweg en Hazenpad bij elkaar komen staat, mogelijk al sedert het begin van de 19de eeuw, een grenspaal (Foto: René van der Krogt).

5. De grens met Delfgauw wordt langs de Delfgauwseweg gemarkeerd door een grenspaal met het Delftse wapen (Foto: René van der Krogt).

den rijksmonumenten in ons land waarmee vele jaren waren gemoeid. De monumenten van Delft kwamen in 1965 aan bod toen de gemeenteraad zich boog over een door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg opgestelde ontwerprijst. Daarop stonden 566 panden en 31 bruggen, maar geen grenspalen. Een onderzoek van het Saneringsbureau van Openbare Werken, waaronder toen de gemeentelijke monumentenzorg ressorteerde, leidde tot een advies aan B&W 'inzake wijzigingen in de voorlopige monumentenlijst'. Van de ontwerprijst werden 33 panden en 5 bruggen geschrapt, maar er werden 55 an-

6. De grensmaal aan de Schieweg is herplaatst bij de nieuwe gemeentegrens met Midden-Delfland (Foto: René van der Krogt).

dere, in de ogen van de gemeente beschermenswaardige monumenten, aan toegevoegd. Daartoe behoorden drie stenen grenspalen. Op een bijgevoegd kaartje waren de grenspalen ingetekend. Twee werden aangegeven aan de Noordeindseweg, respectievelijk nabij de Tweemolentjeskade en op een punt veel zuidelijker in de richting van Delfgauw, nabij de Kooltuinmolensloot, ter hoogte van het huidige Vrederustpad. De derde paal is de paal aan de Schieweg nabij de boerderij Vijverschie.

Toen in 1967 in Delft definitief rijksmonumenten werden aangewezen, werden die wederom op kaarten aangegeven, een grootschalige kaart van de binnenstad en een overzichtskaart van de buitengebieden. Op die laatste kaart was de locatie van de drie beschermde grenspalen aangegeven. Een opvallend verschil met de kaart uit 1965 was dat er aan de Noordeindseweg alleen de paal nabij de Tweemolentjeskade werd aangeduid en dat die nabij de Kooltuinmolensloot ontbrak. Daarentegen was er wel een grensmaal aan de Delfgauwseweg aangegeven, de paal die daar nu nog steeds is. Dat is opmerkelijk genoeg in tegenstelling tot de beschrijvingen van de palen in de drie desbetreffende redengevende omschrijvingen in het Rijksmonumentenregister. Daarin komt de Delfgauwseweg als locatie niet voor, wat de verwarring nog groter maakt. De drie beschermde palen worden als volgt omschreven:

Monumentnummer 12269.

Noordeindseweg ongenummerd, Sectie I, nr. onbekend

De redengevende omschrijving luidt:

Hardstenen grenspaal voor markering van de gemeentegrens. Van oudheidkundige waarde.

Monumentnummer 12270.

Schieweg ongenummerd, Sectie H nr. 1077

De redengevende omschrijving luidt:

Hardstenen grenspaal voor de markering van de gemeentegrens, voorzien van het wapen van Delft. Van oudheidkundige waarde.

Monumentnummer 12271.

Twee Molentjeskade ongenummerd, Sectie A, nr. onbekend

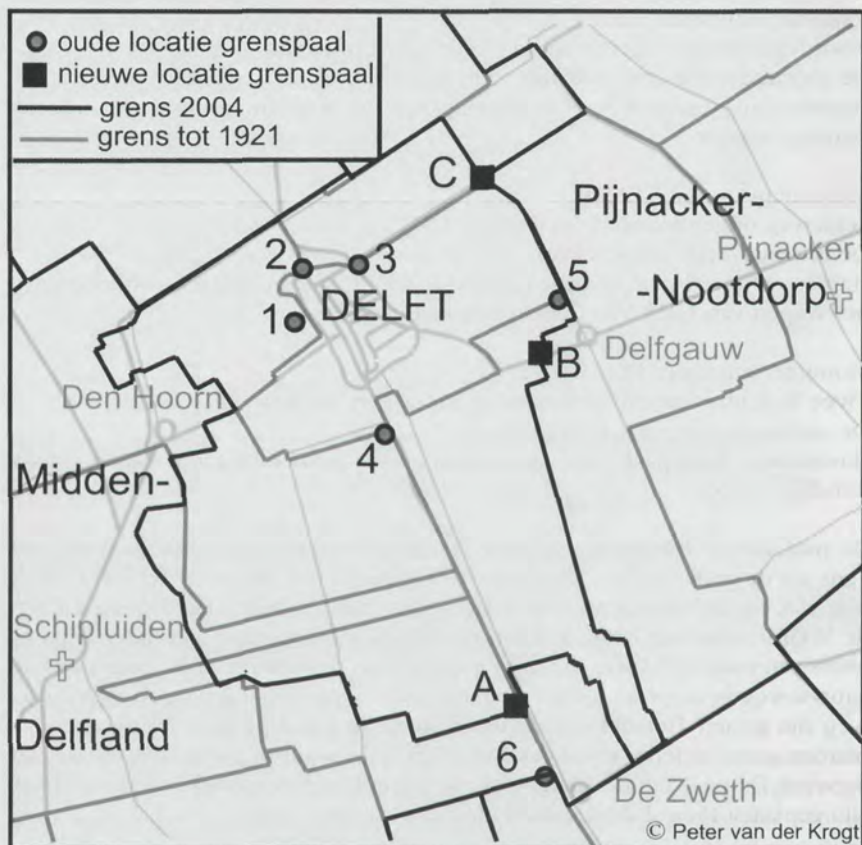
De redengevende omschrijving luidt:

Hardstenen grenspaal voor markering van de gemeentegrens. Van oudheidkundige waarde.

De paal aan de Tweemolentjeskade is ontegenzeggelijk dezelfde paal die wel eens als de paal aan het Hazenpad wordt genoemd. Die staat trouwens ook nog vlak bij de Noordeindseweg. De verdwenen zuidelijker gelegen paal aan de Noordeindseweg nabij de Kooltuinmolensloot staat daar niet meer. Blijkens foto's van rond 1952 was die er nog wel. Het is denkbaar dat die naar de Delfgauwseweg is verplaatst, maar de paal zou nog na 1967 aan de Noordeindseweg zijn gezien. Het ziet er naar uit dat toen de palen op de monumentenlijst werden gezet in ieder geval gegevens zijn verwisseld of palen met elkaar zijn verward. De paal aan de Delfgauwseweg kan daar pas op zijn vroegst in 1921 zijn geplaatst toen daar de gemeentegrens kwam te liggen.

De lotgevallen van de grenspaal aan de Schieweg

Een aantal jaren geleden bleek de grenspaal aan de Schieweg daar niet meer te staan. Binnen de Delftse gemeentelijke monumentenzorg was dat aanleiding tot enige onrust. Er was immers een rijksmonument spoorloos verdwenen. Bij nader onderzoek werd in de berm nog wel de voet van de paal aangetroffen maar de rest van de paal was afgebroken. Het vermoeden rees dat er een auto tegenaan was gereden en een gedeelte in de Schie terecht was gekomen. Op verzoek van de gemeentelijke monumentenzorg deed de Delftse brandweer er een duikcoëfening en inderdaad doken ze de paal op. Omdat er onduidelijkheid bestond over wie aansprakelijk was voor de schade, wie eigenaar was, en dus wie voor de kosten van herstel en herplaatsing op moest draaien en wie daartoe opdracht moest geven, werd de paal tijdelijk bij loonbedrijf Verkade aan de Rotterdamseweg opgeslagen, aan de andere kant van de Schie dan waar de paal had gestaan. Aanvankelijk werd hij er neergelegd maar na enige tijd toen er niets mee gebeurde, werd hij op het erf in de grond geplaatst. De paal langs

7. Locaties van de nog aanwezige, en voor zover bekend, van verdwenen grenspalen of vroegere locaties van verplaatste grenspalen in Delft.

1 Spooringsel/St. Olofslaan, 2 Nieuwe Plantage, 3 Oostsingel/Tweemolentjesvaart,

4 Zuideinde/Abtswoudseweg, 5 Noordeindseweg/Kooltuinmolensloot,

6 Schieweg/Kandelaarweg.

A Schieweg op grens Midden-Delfland, B Delfgauwseweg op grens Pijnacker-Noordorp,

C Hazepad. (Kartografie: Peter van der Krogt).

de Schie werd door meerdere mensen gemist die vervolgens bij anderen alarm sloegen. Dat leidde er onder meer toe dat de Midden-Delflandvereniging de gemeente Delft benaderde met de vraag of de grens paal die ooit aan de Rotterdamseweg stond op de grens tussen Delft en Rotterdam in ere hersteld kon worden. Gelukkig was er niet nog een paal vermist en ging het over de paal van de Schieweg. De tijdelijke verblijfplaats aan de Rotterdamseweg zal de aanleiding tot het misverstand zijn geweest. Anderen hadden de uit de Schie op-

gedoken paal ook wel eens abusievelijk aangezien voor een paal die bij de Zweth gestaan zou hebben.

In 2003 besloot de gemeente Delft zich over de grensmaal te ontfermen. Uit de zogenaamde EZH-gelden werd een som geld bestemd en aangewend voor het herstel en de terugplaatsing van de grensmaal. De paal kreeg een nieuwe hardstenen voet. Aanvankelijk was het de bedoeling de paal op de oude, in het monumentenregister vermelde locatie terug te plaatsen. Daaraan bleken echter enige haken en ogen te zitten. Die locatie zou op 1 januari 2004 binnen de nieuw gevormde gemeente Midden-Delfland komen te liggen. Dat betekende dat de gemeente Delft op het terrein van een andere gemeente werkzaamheden zou verrichten, die daartoe toestemming zou moeten geven, en in principe zelfs een monumentenvergunning zou moeten verlenen. De gemeente Delft zou daarmee ook een beschermd monument kwijt zijn. Er werden meerdere opties overwogen voor een nieuwe plek voor de opgedoken paal:

- de locatie nabij de Abtswoudseweg waar de paal in eerste instantie een eeuw lang, van ca. 1820 tot 1922, moet hebben gestaan
- de locatie aan de Schieweg nabij de nieuwe gemeentegrens tussen Delft en Midden-Delfland
- een van de andere oude locaties in Delft waar tussen 1820 en 1922 vergelijkbare grenspalen hebben gestaan.

De Rijksdienst voor de Monumentenzorg liet desgevraagd weten, dat gezien de geschiedenis van de grensmaal, er in principe geen bezwaar tegen was om de grensmaal aan de Schiekade te herplaatsen op een noordelijker gelegen punt bij de nieuwe gemeentegrens en dat de bescherming als rijksmonument daarbij in stand kan blijven. Voor die optie werd dus gekozen. In de zomer van 2004 werd de inmiddels herstelde paal herplaatst op de nieuwe plek, aan de Delftse kant van de gemeentegrens met Midden-Delfland, nabij de Mandjeskade. Op dat punt buigt de rijweg iets van de Schie af waardoor er in de brede berm tussen weg en water voldoende ruimte is om de paal te vrijwaren van een groot aanrijdingsrisico. De kans dat weer eens een paal verdwijnt, is klein, maar mocht iemand ooit een grensmaal missen, dan wordt hem of haar bij deze gevraagd dat onmiddellijk aan de gemeente te melden. Het zijn en blijven vrij kleine en kwetsbare monumenten.

VAN DER DUSSEN

RESTAURANT LOUNGE

Lounge geopend
vanaf 17.30 uur.

Keuken open tot
22.00 uur.

Bagijnhof 118
2611 AS Delft
tel. (015) 214 72 12
fax (015) 215 91 37

Parkeergelegenheid aan de Phoenixstraat.

voor exclusieve mode

- APRIORI
- BASSLER
- GERRY WEBER
- GIL-BRET
- HAUBER
- LECOMTE
- LUCIA
- MICHÈLE

mode
de **zwart**

Oude Langendijk 9 • 2611 GK Delft • Telefoon 015-2125625

Het is tijd voor een betrokken bank.

Rabobank Delflanden
(015) 270 06 00
www.rabobank.nl

Het is tijd voor de Rabobank.

Rabobank

De Fabrieksbode als spiegel van maatschappelijke veranderingen

De vrouw in de Gistfabriek en *De Fabrieksbode*:
120 jaar emancipatie (1882-2001)

Janny ter Haar-Kruize

Aan de wieg van de Gistfabriek en de *Fabrieksbode* staat de figuur van Jacob Cornelis van Marken (1845-1906). Toen in 1864 de Polytechnische School in Delft tot stand kwam (voor opleiding tot ingenieur) was hij de eerste student die hier afstudeerde. Twee jaar later, in 1869, stichtte hij de Nederlandsche Gist- en Spiritusfabriek waarvan hij, 24 jaar jong, directeur werd. Er verrees een kleine fabriek aan de Delftse Vliet met uitzicht op een verlaten weiland; op 20 april 1870 kon de productie beginnen. Het is een lange weg geweest van deze kleinschalige fabriek met circa 40 werknemers, naar de huidige multinational DSM met wereldwijd zo'n 25.000 werknemers.

1. *De Gistfabriek in de beginjaren (archief Gist-Brocades).*

Van Marken is eveneens de oprichter geweest van *De Fabrieksbode* en werd daarvan de eerste redacteur. Op 24 juni 1882 verscheen het eerste nummer, in een zwart-witte eenvoudige uitvoering; het laatste nummer verscheen 120 jaar later, op 3 september 2001, in een prachtige eenmalige kleurencombinatie. Gedurende zijn hele bestaan heeft *De Fabrieksbode* (kortweg 'de Bode') zijn naam gehouden. In het jaar 1972 dreigde er even gevaar want er was voorgesteld de Bode voortaan 'Gist-Brocades Mededelingen' te noemen. De toenmalige Ondernemingsraad heeft daar echter resoluut een stokje voor gestoken. Zowel van de Gistfabriek als van de Bode was Van Marken jarenlang het boegbeeld, daarbij gesteund en geïnspireerd door zijn vrouw Agneta van Marken-Matthes (1847-1909). Zonder haar zou hij niet tot stand hebben gebracht, ook niet op het sociale vlak, wat hij nu heeft bereikt.

De Gistfabriek was, zeker in het begin, geen doorsnee-onderneming en dat was vooral te danken aan de sociale voorzieningen van Van Marken, lang voordat die in Nederland gemeengoed werden. Zijn arbeiders kregen niet alleen werk, maar ook scholing en onderwijs, mogelijkheden tot ontwikkeling en ontspanning, pensioen, ziekteverzekering, weduwen- en wezenpensioen, zelfs een winstaandeel en een stem in de personeelsvertegenwoordiging. Reeds in 1886 schreef hij aan zijn aandeelhouders: 'Geen oude paarden zullen zonder voer op stal worden gezet'. Het is een prachtig en kernachtig pleidooi voor een pensioenregeling!

Zoals de Gistfabriek geen doorsnee-onderneming was, was *De Fabrieksbode* geen doorsnee-bedrijfskrant. Om te beginnen gaat het hier om de *eerste* bedrijfskrant ter wereld en tot nu toe ook de *oudste*. Dat geeft al een bepaalde status. Toen er in 1964 in Turijn een internationaal congres werd gehouden van de Federation of European Industrial Editors Associations, waaraan tevens een tentoonstelling van personeelsbladen verbonden was, kreeg *De Fabrieksbode* alle eer: op een speciale plaats prijkte het eerste nummer van het eerste personeelsorgaan ter wereld! Daar komt nog bij dat het orgaan van de Gist een ruimere taak kreeg toebedeeld dan doorgaans bij bedrijfsbladen het geval is. Daardoor kon *De Fabrieksbode* in de 120 jaar van zijn bestaan uitgroeien tot '*een spiegel van maatschappelijke veranderingen*'.

De vrouw in de Gistfabriek en *De Fabrieksbode*

De Fabrieksbode is ook een spiegel geweest van 120 jaar emancipatie van de vrouw waarbij, zoals voor de *gebele* geschiedenis van de Bode, een indeling is gemaakt in drie perioden.

Eerste periode: 1882-1922

Hoewel zij niet op de lijsten van week- of maandloners voorkomt, is in feite Agneta van Marken-Matthes de eerste vrouw in de Gistfabriek en *De Fabrieksbode*. Zij was niet alleen een uitstekende hulp bij het werk van haar man, maar bracht ook eigen initiatieven in. Professor mr. M.W.F. Treub karakteriseerde

2. *Agneta van Marken-
Matthes 1847-1909*
(archief Gist-Brocades).

haar als 'een even trouwe als toegewijde hulp in het sociale werk van haar man, in sommige opzichten zelfs meer inspiratrice dan geïnspireerde'. Als Van Marken afwezig was, nam zij de zaken waar. Uit correspondentie blijkt dat zij zeer goed op de hoogte was van de gang van zaken in het bedrijf. Zij was Van Markens eerste klankbord bij de dagelijkse gebeurtenissen, inspanningen, resultaten en mislukkingen. Een brief aan haar (25 augustus 1871) begint aldus: 'Ik moet je gauw even vertellen, dat in de fabriek niet alleen alles naar wensch gaat, maar dat de gist zelfs zoo prachtig en prachtig is, als ik deze nog niet heb bijgewoond'. Bij de viering van het 20-jarig bestaan van de Gistfabriek 'begaf het personeel zich in optocht naar Villa Rust Roest om aan den heer en mevrouw Van Marken een aubade te brengen, bij welke gelegenheid de heer Boin in warme bewoordingen den stichter van de fabriek en haar, die hij 'onze directrice' noemde, huldigde'. In de naamgeving van het Agnetapark heeft Van Marken zijn vrouw willen eren. De oudste stoomketel van de Gistfabriek kreeg eveneens de naam 'Agneta'; aangezien stoomketels de fabriek draaiende moesten houden, werd hiermee symbolisch de betekenis van Agneta nog eens onderstreept.

De waardering die Van Marken heeft gehad voor het werk van zijn vrouw in de onderneming en de vanzelfsprekendheid waarmee hij haar overal in heeft

betrokken, maken duidelijk dat voor hem het recht van de vrouw verder reikte dan het aanrecht. In het jaar 1883 stelde Van Marken zijn eerste vrouwelijke personeelslid aan. De Bode meldde daarover: 'Benoemd Mej. M. Kruseman tot beambte in de afdeling Belangen van het Personeel'. Marie Kruseman is niet alleen de eerste vrouwelijke werknemer in de Gistfabriek, maar tevens de eerste 'sociale werkster' in Nederland. Zij was de nicht van de welbekende feministe, zangeres en actrice Mina Kruseman. Toen zij werd aangesteld was ze 21 jaar. Het behoorde tot haar taak mevrouw Van Marken te helpen bij haar sociale werk en de chef van de afdeling Belangen van het Personeel, ir. G. Knuttel, terzijde te staan op administratief en boekhoudkundig gebied. Daar haar moeder veel maatschappelijk werk had gedaan, was zij van huis uit met deze materie bekend; haar vader was predikant. Het was in die kringen niet gebruikelijk dat een jong meisje in loondienst ging. Bij haar afscheid in 1889 vanwege haar huwelijk met ir. Kam en daaropvolgend vertrek naar Helmond, schreef Van Marken in de Bode: 'Er behoort altijd zedelijken moed toe, te breken met de heerschende gebruiken en opvattingen van den kring, waarin men verkeert, uitsluitend eigen overtuiging als richtsnoer van zijn gedrag te volgen, ook dan wanneer deze overtuiging in strijd is (...) met de in de maatschappij gangbare meeningen. Dit zich - te recht of ten onrechte - niet storen aan de openbare meening kan den man menig moeilijk oogenblik kosten, maar dubbel scherp nog oordeelt de maatschappij over eene vrouw, die zich boven de vooroordeelen, hoe bekrompen ook, weet te verheffen. Het is nu zes jaar geleden dat Mejuffrouw Kruseman tot ons kwam. Sloegen anderen onder hare tijdgenooten, die de schoolbanken hadden verlaten, den gewonen weg in, die door meisjes van goeden huize wordt gevolgd, bij haar openbaarde zich eene onweerstaanbare neiging om de verkregen kundigheden dienstbaar te maken aan nuttigen maatschappelijken arbeid.'

Toen Marie Kruseman 88 jaar was, verscheen er een interview met haar in het weekblad *Vrij Nederland* van 19 augustus 1950. Ter sprake kwamen maatschappelijke toestanden in de laatste decennia van de negentiende eeuw en natuurlijk haar eigen werk: 'Wij kenden alle menschen persoonlijk, bij naam. Kinderen van de arbeiders kwamen met hun schoolboekje bij mij voor een premie; dat werd afgeschafte toen de leerplicht kwam.' Zij schreef vaak in de Bode. 'Niets bijzonders hoor: een tentoonstellingsverslag, een feuilletonnetje. In mijn jeugd wilde ik een roman schrijven. Daar heeft de kachel van geprofitteerd.' Over het 'waarom' van de naaicursus die ze stichtte, vertelde ze: 'Moeder ergerde zich altijd, dat kinderen die in een dienstje gingen, alleen op de draad konden stikken. Niet dat ik zover in naaien was. Ik leerde ze eenvoudige dingen naknippen: doeken, een kinderjurkje, niet schools.' Over deze naaischool had Van Marken niets geschreven bij het afscheid van Marie Kruseman. Een meisje van de naaischool trok de stoute schoenen aan om hem op dit verzuim te wijzen. Zij noemde zich 'Jaantje'; 'ik heet eigenlijk niet Jaantje, maar dat zeg ik er maar om, dat U niet weet wie ik ben'. Haar brief werd in de Bode geplaatst. Van Marken schreef meteen terug (deze brief is eveneens opgenomen in de Bode): 'Dank, Jaantje-lief voor Uwe zeer juiste aanmerkingen' en hij be-

3. Het echtpaar Van Marken in hun werkkamer (archief Gist-Brocades).

nadrukte vervolgens het nut van het naaionderwijs: 'dat voor haar, die het hebben genoten, een blijvende schat zal zijn op den verderen levensweg. Zoomen, mazen, stoppen en dan zeker ook dat nooit volprezen stukjes-inzetten, om van oud weer nieuw te maken ... maar daar ga ik praten over dingen waarvan ik geen verstand heb.' Van Marken nam gelijk maar de gelegenheid te baat een ander verzuim recht te zetten: het werk van Marie Kruseman voor de bibliotheek. 'Ziedaar nog eene schuld, die aan mijn schrijversgeweten knaagt. Afwisselend met den heer Knuttel (...) heeft zij aan jong en oud heel wat voedsel voor den geest uitgereikt.'

Marie Kruseman zelf vatte tijdens het interview haar 6-jarige arbeid als volgt samen: 'Ik werkte van 1883 tot 1889 op de fabriek (...) Als u mij vraagt naar het baanbrekende, dan was het: Ik gá er naar toe. Ik gá op dat fabriekskantoorje zitten (...) Want mijn kennissen vonden het heel verwonderlijk. De uitgaande meisjes keken me raar aan. Maar U begrijpt, dat ik mij daar helemaal niets van aantrok (...) Ik was meerderjarig en niemand had iets te zeggen. Als moeder het goed vond, had iedereen het goed te vinden. Daarmee uit, basta!' De Gistfabriek - Van Marken voorop - is gelukkig geweest met haar eerste sociale werkster en heeft dat ook kenbaar willen maken. De Bode berichtte het volgende: 'Eervol ontslagen op verzoek, met behoud van verkregen recht op

pensioen: Mej. M. Kruseman, beambte van de Afd. Belangen van het Personeel' en daaronder: 'Benoemd tot Eerlid van het Personeel: Mej. M. Kruseman'! Vanwege haar overlijden op 6 november 1950, kwam haar naam opnieuw in de Bode voor. Zij werd genoemd: 'grondlegster, naast Mevrouw Van Marken-Matthes, van een zeer belangrijk stuk werk op sociaal terrein in onze onderneming'.

Het was in 1883 vrij ongewoon dat een meisje van 21 jaar, van goede stand, in een onderneming ging werken. Maar het was ook zeker niet gewoon dat een directeur van een onderneming een vrouwelijke beambte aanstelde. Fabrieksarbeidsters waren blijkbaar geen bezwaar, maar in de hogere rangen?! De aanstelling van een sociaal werkster bleek niet een eenmalig, voorbijgaand ver-

4. Bewaarschool met mejuffrouw W.A. van Ooyen rond 1900 (archief Gist-Brocades).

schijnsel, maar zou in de verdere geschiedenis van de Gist gecontinueerd worden. Het bleef ook altijd een vrouw en het bleef een hooggewaardeerde functie.

Mejuffrouw E.C. Brouwer was de tweede vrouw die in deze functie door Van Marken werd aangesteld. In 1890 kreeg zij haar vaste aanstelling. Samen met de heer Knuttel zou zij jarenlang het gezicht vormen van de afdeling Belangen van het Personeel, waarbij zij, tot ieders tevredenheid, tot aan haar pensioen in 1925 zou blijven werken. In 1915 werd haar 25-jarig jubileum gevierd en daarmee werd zij de eerste vrouwelijke beambte die recht kreeg op een gouden erekruis. In 1895 had Van Marken twee 'eeretekenen' ingesteld voor personeelsleden in vaste dienst, te weten een zilveren kruis voor een vast dienst-

verband van 12½ jaar en een gouden kruis voor 25 jaar. Mejuffrouw Brouwer had bemoeienis met de vele uiteenlopende instellingen die onder Belangen van het Personeel vielen en was lid van de Kern en van de Centrale Commissie voor Ontwikkeling en Ontspanning. De 'huisdichteres' van *De Fabrieks-bode*, Marie Weijland, dichtte bij haar afscheid in 1925:

'Daar, in dat groote kantoorgebouw,
Daar is één kamertje - van een Vrouw -
En tusschen die vier wanden,
Daar werkten hoofd en handen.'

En een mannelijke collega schreef: 'Was er ooit iemand die den indruk had dat Juffrouw Brouwer niet verstaat een zakelijk - hetgeen welhaast synoniem is met mannelijk - oordeel te geven? Maar was er in onzen kring, van meerendeels mannelijke werkers, ook ooit iemand die niet geneigd was een milderen kijk te nemen wanneer Juffrouw Brouwer over het geval haar meening gezegd had? Op mannelijk proza was vrouwelijke poëzie geënt!' Tot slot een citaat van jaren later: 'Wij herinneren ons de kleine, resolute, kordate, opgewekte figuur van Mej. Brouwer, die bij alle vraagstukken op sociaal gebied geraadpleegd werd, omdat wij op haar zo frisse oordeel prijs stelden.'

Er waren nog andere functies bij de Gistfabriek die van het begin af aan door vrouwen werden vervuld, zoals: kleuterleidster bij de bewaarschool, lerares aan de naai- en breischool en hoofd van de afdeling manufacturen van de Parkwinkel. Een lange staat van dienst had bijvoorbeeld mejuffrouw J.W. Stelte, die in 1886 als 16-jarige bij de afdeling Belangen van het Personeel kwam en later vele jaren les heeft gegeven aan de naai- en breischool. Kleuterleidster mejuffrouw W.A. van Ooyen vierde in 1920 haar 25-jarig jubileum. Citaat uit een toespraak: 'En wat is grooter geluk dan te weten, dat men niet vergeefs geleefd heeft. Op de dagen dat wij met elkaar uitgingen naar Kijkduin, dien blijden dag in het Bewaarschoolleven, trof het mij sterk, hoe veel de kinderen van U houden. Dikwijls had zoo'n kleine kleuter geen rust in de wijde ruimte van de ongewone omgeving, als hij juffrouw Van Ooyen niet kon zien en als een bakken in het oog houden.'

De Fabrieks-bode was het orgaan voor het personeel van de Gist- en Spiritusfabriek, maar 'personeel' moet hier ruim worden opgevat en strekte zich veelal ook uit tot de andere gezinsleden, in de eerste plaats 'moeder de vrouw'. In het artikel 'Moeder de Vrouw' wilde Van Marken haar eens in het zonnetje 'ter oprechte waardeering' zetten: 'Over het lot van den werkman wordt in onze dagen veel gesproken en geschreven (...) van de vrouw van den werkman is zelden sprake'. En de laatste heeft het volgens Van Marken zwaarder dan de eerste: 'Moeder de vrouw, met een groot gezin, heeft nimmer gedaan; voor haar geen bel of stoomfluit die het einde van den werkdag verkondigt.

's Morgens vroeg begint zij voor den man te zorgen die naar het werk moet (...) en zij eindigt haar dagtaak - opruimen, koken, wasschen, naaien, verstellen en wat al niet meer - zij eindigt haren arbeid niet, eer alles in zoete rust is (...) De vier muren harer woning schenken haar geen afwisseling van indruk-

ken, terwijl de kleine kameraden, die om haar heen krioelen en kibbelen, eene afleiding geven, welke in den geregelden arbeid, die af moet, ongewenschte storingen brengt'. Van Marken betrok de (huis)vrouw er vaak nadrukkelijk bij en bij feesten voor het personeel werden de vrouwen eveneens uitgenodigd. Hij is een van de eerste werkgevers geweest die vrouwen, ook in de hogere rang van beampte, aanstelde, al gebeurde dit vooralsnog zeer sporadisch. Fabrieksarbeidsters kwamen in de Gistfabriek niet voor, wél schoonmaaksters van kantoorlokalen.

Op de vraag of vrouwen hebben meegewerkt aan *De Fabrieksbode*, kan geantwoord worden: ja, maar slechts mondjesmaat. Marie Kruseman schreef wel eens artikelen, een feuilleton of verslag voor de Bode, en haar opvolgster, mejuffrouw Brouwer, deed dat eveneens. Het woord 'huisdichteres' is gevallen, maar haar bijdragen behoren tot de volgende periode. In de rubriek 'Uit de Buitenwereld' is de serie 'Brieven van een Moeder' opgenomen. Hierin schreef een moeder telkens een brief aan haar getrouwde dochter Aaltje. Het waren brieven met raadgevingen, waarschuwingen, levenslessen, en natuurlijk ook gewoon nieuws. De rubriek 's Avonds thuis', met veel creatieve taalspelletjes, werd verzorgd door de dames Hoytema. De vrouw was dus geen onbekende in de Bode, en ook geen onbeminde, maar haar aandeel bleef bescheiden.

Tweede periode: 1922-1965

Op 5 oktober 1959 was het 50 jaar geleden dat Agneta van Marken-Matthes onverwacht op 62-jarige leeftijd was overleden. *De Fabrieksbode* herdacht dit met een *Herinnering aan mevrouw Van Marken*, waarin gezegd werd: '(...) en met haar verloor de fabrieksgemeenschap een alom geliefde figuur, die voor de vrouwelijke invloed op het arbeidsterrein, voor de vrouwelijke intuïtie bij de personeelsverhoudingen, kortom voor het vrouwelijk element in de industrie een grote en geëerbiedigde plaats veroverde zonder strijd'. Hier wordt dus niet alleen gewezen op het wérk van de vrouw, maar ook op de inbreng van een - moeilijk meetbaar maar kennelijk toch als verrijkend ervaren - surplus: 'het vrouwelijk element'. Dit 'vrouwelijk element' bracht de Bode vaker naar voren en dan speciaal bij de sociaal werksters, die bij de Gistfabriek altijd vrouw waren én een leidende en veelomvattende functie hadden.

Het feit dat van het begin af aan, in de persoon van Agneta van Marken-Matthes de Gistfabriek gewend is geweest aan het verschijnsel: werkende vrouw (en aan het feit dat die een stem in het kapittel had) heeft er misschien wel voor gezorgd dat ook in latere tijden de aanwezigheid van vrouwen op de werkvloer vrijwel nooit een probleem is geweest. De aanstelling van een sociaal werkster, van onderwijskrachten, van vrouwelijk personeel voor de manufacturenwinkel en van schoonmaaksters voor de kantoorlokalen, is gecontinueerd in deze periode van 1922-1965. In de loop van de jaren twintig en dertig ontstond bovendien - op steeds grotere schaal - een nieuwe arbeidsplek voor de vrouw: het kantoor. Veel vrouwen kregen werk als typiste en stenotypiste, als secretaresse, correspondentente en administratieve kracht. De mechanisering

in West-Europa heeft in ieder geval één machine voortgebracht, de 'schrijfmachine', waarop van het begin af aan vooral door vrouwen is gewerkt. Gekoppeld aan de gelijktijdige ontwikkeling van de kantoorstenografie, heeft dit ertoe geleid dat veel vrouwen hun eigen brood konden verdienen, zij het voorlopig zonder beleg.

Ook bij de Gist deed de vrouw haar intrede op kantoor. Het was altijd de gewoonte om in de Bode melding te maken van 'de geslaagden': personeelsleden die een diploma hadden behaald voor een opleiding, cursus of school. Daaronder kwamen in deze jaren steeds meer vrouwen voor die een diploma hadden behaald voor typen, of voor stenografie in de Nederlandse, Franse, Duitse, Engelse en/of Spaanse taal. Ook voor handelscorrespondentie Nederlands of een moderne taal slaagden veel vrouwelijke werknemers. Kennis van de moderne talen werd bij de Gistfabriek, in verband met haar vele buitenlandse vestigingen en haar omvangrijke export, erg gestimuleerd.

Na de Tweede Wereldoorlog, toen de productie van antibiotica een hoge vlucht nam werden veel meisjes aangenomen voor de penicilline-pakkerij. Bij de laboratoria konden vrouwelijke laboranten worden geplaatst en voor vrouwen op academisch niveau waren er mogelijkheden bij het researchwerk.

Bij de 12½- en 25-jarige jubilea kwamen langzamerhand wat meer vrouwen voor. Een 40-jarig dienstverband was uiteraard een zeldzaamheid en al helemaal voor een vrouw. Toen mejuffrouw E.J. van Uchelen van het Directiesecretariaat in 1960 deze dag mocht beleven, schreef de Bode: 'Mejuffrouw van Uchelen is de eerste vrouw die, voorzover ons bekend, dit jubileum van lang-

5. De naai- en breischool in 1894 (archief Gist-Brocades).

durige dienst bij de Gistfabriek heeft herdacht.' De vrouwen met een langer dienstverband - zo bleek uit verschillende teksten van de Bode - waren in het algemeen gewaardeerde krachten die vaak uitstaken boven de middelmaat (de vraag of zij zich toch méér waar moesten maken, blijft hier onbesproken). Een zeer sprekend voorbeeld was mejuffrouw Eska de Josselin de Jong. In 1926 werd zij als sociaal werkster aangesteld. Zij zou dit werk ruim 36 jaar blijven doen, waarbij zij 30 jaar zitting zou hebben in de Eerste Kamer van de Kern c.q. Ondernemingsraad. Haar 25-jarig jubileum was een tweedaags sprookjesfeest, waarbij zij tevens werd bevorderd tot de rang van hoofdbeampte. President-directeur ir. W.H. van Leeuwen noemde als kenmerkende eigenschappen van haar: durf (om tegenover chefs en directie de belangen van leden van het personeel te behartigen), hartelijke belangstelling voor de medemensen, een gezond en evenwichtig verstand, een schier bovenmenselijke geestelijke en lichamelijke kracht, toewijding en plichtsbetrachting. Door anderen werden aan die lijst nog toegevoegd: eerlijkheid, vlothed, gemakkelijheid in omgangsvormen en een fenomenaal geheugen. Onderdirecteur W.A. Verkennis gaf de volgende impressie van haar kantoor: 'met die aparte sfeer, het kantoor met aquarium, de bloemen en planten en de gezellige papierwinkel'. De plaats van de jubileumbijeenkomst: de hal van het grote kantoor, was een eerbetoon op zich. Bovendien werd aan deze gebeurtenis een dikke *Fabrieksbode* gewijd. Op de titelpagina van dit nummer stond 'een late gelukwens' van de redactie van de Bode (waartoe ook mejuffrouw De Jong behoorde). Hierin kwam dat 'vrouwelijke element' weer terug: 'Omdat wij een gezelschap vormen, dat gewend is zijn daden in kolommen druks te verwezenlijken, hebben wij deze plaats uitgekozen om U, Mejuffrouw De Josselin de Jong, als lid van dit gezelschap onze bijzondere gelukwensen te doen toekomen (...) Geheel afgezien van Uw positie en Uw relaties in onze onderneming, vertegenwoordigt U, als vrouw in ons midden, een element dat wij voor de juiste vervulling van de reeds genoemde taak volkomen onmisbaar achten.' Van Marie Weijland was in datzelfde nummer een gedicht opgenomen, gewijd aan het zilveren jubileum van mejuffrouw De Jong:

'dan moet je, onpartijdig, kunnen luist'ren...
 en kunnen 'zien' door alle feiten heen...
 nooit mag je doen en laten 't milde licht verduist'ren
 van 't groot vertrouwen, dat je krijgt van iedereen.'

Haar afscheid in 1963 werd nóg luisterrijker gevierd; het werd opnieuw een tweedaags feest. In 1980 bracht de Bode haar nogmaals voor het voetlicht, met een foto waarop haar een koninklijke onderscheiding werd uitgereikt. Er werden herinneringen opgehaald aan haar lange dienstverband bij de Gist, maar ook aan haar prestaties op sportgebied: in 1925 en 1926 had ze meegespeeld in de nationale hockeyploeg, zij zat in het bestuur van de Delftse Tennisbond, van de Koninklijke Nederlandse Hockeybond, de Fédération Internationale de Hockey, was verschillende jaren presidente van het Internationale Vrouwencomité van deze tak van sport, lid van het hoofdbestuur van de ANWB, lid van

de Nederlandse Alpinistenorganisatie enzovoort.

Uiteraard zijn jubilea en uitreikingen van koninklijke onderscheidingen meestal gelegenheden waarbij de goede kanten van een persoon extra belicht worden en de minder goede in de schaduw blijven. Dat zal ook zeker bij Eska de Josselin de Jong het geval zijn geweest. Bovendien was niet ieder personeelslid lovend over haar, zeker niet als een verzoek werd afgewezen zoals bij een werknemer die graag een woning via de Gistfabriek wilde krijgen en een renteloos voorschot voor meubeltjes! Ondanks deze keerzijde blijft het beeld bestaan van een ongelooflijk vitale vrouw, met veel belangstelling voor mensen, maar wel een die zich niet de kaas van het brood liet eten.

Vlak voor de Tweede Wereldoorlog kwamen twee vrouwelijke wetenschappers in dienst van de Gistfabriek: dr. J. Lodder en ir. A.G.J. Boezaardt. Dr. Lodder heeft veel onderzoek gedaan en op haar vakgebied een aantal standaardwerken geschreven. Tweemaal heeft zij een bezoek gebracht aan enkele befaamde Amerikaanse laboratoria en daar geruime tijd kunnen werken. Internationaal heeft zij veel erkenning gekregen. Bij het 25-jarig jubileum van ir. Boezaardt in 1964 zei president-directeur ir. F.G. Waller dat hij aanvankelijk zo'n vrouwelijke ingenieur bij de gistbakken 'een gewaagd experiment' had gevonden, maar dat hij thans moest erkennen dat zij 'door haar volharding, kritische geest en verantwoordelijkheidsgevoel' ook daarin met veel succes was bezig geweest. Bij haar afscheid in 1973 werd zij genoemd: 'een sieraad aan de Gist-Kroon'. Na deze eerste twee vrouwelijke wetenschappers, zijn er meerdere gevolgd. Sinds 1946 had de Gistfabriek een vrouwelijke hoogleraar als adviseur, namelijk professor dr. Johanna Westerdijk. Vooral door haar bijzondere kennis van schimmels heeft zij de Gistfabriek waardevolle adviezen kunnen geven.

De 'huisdichteres' Marie Weijland woonde in het Agnetapark. Van 1923 tot aan haar dood in 1964 verschenen bij alle grote gebeurtenissen, herdenkingen en vieringen - maar ook 'zomaar' - gedichten van haar in de Bode. 'Het is dus ruim 40 jaar dat wij haar mogen rekenen tot een van onze redactionele medewerkers', aldus de redactie bij haar overlijden.

In de Bode trok een lange stoet mensen voorbij, uit alle geledingen van de Gistfabriek. Met name bij jubilea werden zij, ongeacht hun rang en status, tenminste één dag in het zonnetje gezet en werd de dagelijkse gang feestelijk onderbroken. Hoewel de vrouwen minder in aantal waren dan de mannen, kregen zij zeker niet minder aandacht. In 1927 bedroeg het personeel ongeveer 1000 personen, waaronder 12 vrouwen, in 1963 circa 2100 personen, waaronder 365 vrouwen. In 1927 was het percentage vrouwelijke medewerkers dus 1,2; in 1963 was dit 17,4.

Het denken over de rol en de plaats van de vrouw heeft in deze periode van meer dan 40 jaar een niet meer te stuiten, maar soms ook grillige ontwikkeling doorgemaakt. De weerslag daarvan was te vinden in de Bode. In 1932 werd een rubriek geopend onder de titel 'Voor Vrouwen'. In de eerste bijdrage werden enkele aanwijzingen gegeven voor het maken van onder andere een luierbroekje. Hier werd nog helemaal ingespeeld op de traditionele rol van de vrouw als huisvrouw en moeder. Enkele decennia later kwamen in de Bode on-

De Fabrieksbode.

Bij haar 50sten jaargang.

De Bode viert haar gouden feest:
't Is vijftig jaar geleden
Dat zij, als „lid van 't personeel",
Als bode van een ieder's deel
Tot ons is toetreden!

Vanaf dien eersten, grooten dag
Was zij ons eigen blaadje,
Dat wekelijks haar melding deed
Van voorspoed, zorg, van lief en leed
Uit heel ons eigen „Staatje"!

Zij bracht ons, vijftig jaar, 't verslag
Van plannen, daden, denken . . .
Van 't werk, in ons belang voltooid,
Van toestanden, verruimd, vermooid
Die levensvreugde schenken!

Van 't wel en wee in ons gezin
Was zij ook trouw: de bode,
Zij meldde vreugd, geluk, geboort',
Zij bracht 't weemoedig laatste woord
Gesproken bij een doode . . .

En bij dat al gaf zij ons dat
Wat op ontwikk'ling doelde:
Ontspanning, leering, mooi en fijn!
Zij moest een tolk, een schakel zijn,
Zóó, als 't de Stichter voelde . . .

De Bode wèrd 't: een trouwe „vrind"
Die wij niet graag ontberen!
En nu haar jaargang jubileert,
Word' even hier spontaan beweert
Dat wij haar hoog waardeeren!

Een wensch! . . . Mocht het in dubb'len zin
Haar „gouden" jaargang wezen!
Zoodat wij van geen narigheid,
Verdriet of zorg of zwaarigheid
Van niets en niemand lezen!

6. Gedicht van
Marie Weijland
(De Fabrieks-
bode, 1931
nr. 1).

M. W.

derwerpen aan de orde die inhoudelijk ingingen op de positie van de werkende vrouw zoals 'Gelijkwaardige arbeid gelijk beloond?' Punt van discussie was of een vrouw, die hetzelfde werk verrichtte als een man, daarvoor op gelijke wijze moest worden beloond. De Bode besteedde veel aandacht aan een belangrijke dag voor elke getrouwde vrouw in Nederland:

1 januari 1957. Op die dag werd zij 'handelingsbekwaam', na vele eeuwen onbekwaamheid. De bepaling in het Burgerlijk Wetboek dat 'de vrouw haren man gehoorzaamheid verschuldigd was', verdween eveneens.

Het lidmaatschap van de Kern, en later de Ondernemingsraad, verliep voor de vrouw nog wat moeizaam, hoewel er geen principiële bezwaren waren en bovendien de sociaal werksters al in een vroeg stadium de spits hadden afgebeten. Mejuffrouw E.C. Brouwer werd reeds in 1910 het eerste vrouwelijke bestuurslid van de Kern. Door de hoge positie van mejuffrouw De Jong zat er in de Eerste Kamer (van de Hoofdbeamten) in ieder geval één vrouw, en dat jarenlang. Het verschijnsel van een vrouw in de Kern was voor de Gistfabriek dus niet nieuw en het werd al evenmin vreemd gevonden dat jarenlang één vrouw tussen vele mannen zat! In 1960 meldde de Bode met grote kop: 'Mejuffrouw T. Timmerman in de Ondernemingsraad'. In een interview met mejuffrouw Timmerman zei deze, dat zij graag als vrouw wilde meedenken en meewerken. 'In versterkte mate geldt dat natuurlijk voor de typische problemen van de vrouwelijke personeelsleden, zoals bijvoorbeeld het punt over het al dan niet in dienst blijven van huwend vrouwelijk personeel.' Met dit laatste sneed zij een gevoelig punt aan in het Gistfabriekgebeuren.

Wat gebeurde er met de vrouw die trouwt? Het aloude patroon was: dan nam de vrouw ontslag. Zijzelf vond dat een volkomen normale stap en de Gist verwachtte ook niet anders. Het werd pas een probleem toen rond het jaar 1947 enkele vrouwen gingen aangeven na hun huwelijk te willen blijven werken bij de Gist. Na veel praten werd dit goedgevonden, of beter gezegd 'gedoogd', maar de prijs was dat een vrouw in 'vast' dienstverband op haar huwelijksdag overging naar het 'losse' personeel. De Bode vermeldde echter iedere keer secuur wanneer er een overgang had plaatsgevonden van 'vast' naar 'los'. Het ging de Kern opvallen en er kwamen 'lastige' vragen. Desondanks werd in 1959 een zeer gevoelige maatregel afgekondigd (zonder voorafgaand overleg met de Kamers): een huwelijk van een vrouwelijk personeelslid zou vanaf 31 januari 1960 een *verbreking* van het dienstverband betekenen. Zover is het echter nooit gekomen, maar er waren wel twee eneroverende jaren nodig voordat de directie een omslag maakte. Deze omslag werd kenbaar gemaakt tijdens een vergadering van de Ondernemingsraad op 15 september 1962.

President-directeur Waller richtte toen een speciaal welkomstwoord tot het enige vrouwelijke lid, daar dit de eerste vergadering was die zij bijwoonde als *gebouwde* vrouw: mevrouw T. van der Wal-Timmerman! Aan dit feit verbond hij een mededeling, 'die de belangstelling van het gehele vrouwelijke personeel zal hebben. Zich daarbij richtend naar de steeds meer in zwang komende gewoonte in de E.E.G.-landen, heeft de Directie besloten voortaan niet alleen de arbeidsovereenkomst te handhaven wanneer vrouwelijke personeelsleden in

het huwelijk treden, maar ook te bepalen dat wanneer met haar een vast dienstverband bestond, dit eveneens gehandhaafd blijft, echter met dit voorbehoud dat de pensioenvoorziening niet wordt voortgezet'. Pensioenopbouw vóór het huwelijk bleef dus bestaan. Het was niet zo dat getrouwde vrouwen nu in de rij stonden om te blijven werken, maar het verschijnsel 'werkende getrouwde vrouw' werd wel minder uitzonderlijk.

Derde periode: 1965-2001

Tussen 1965 en 2001 wordt de plaats van de vrouw ruimer. Het aantal vrouwelijke werknemers stijgt en bovendien worden vrouwen in veel meer functies aangetroffen en op veel meer niveaus dan in de vorige perioden het geval was. Opvallend is dat de getrouwde vrouw, die op het eind van de vorige periode nog maar net haar recht op een werkplek had verworven, een vanzelfsprekend verschijnsel begint te worden. Er wordt, althans bij de Gist, niet meer moeilijk over gedaan. In 1966 besluit de Raad van Bestuur ook gehúwde vrouwelijke medewerkers in het pensioenfonds op te nemen; daarmee is het laatste verschil tussen ongetrouwde en getrouwde vrouwelijke werknemers opgeheven. In 1970 wordt een proef genomen met 'part-time werk voor huisvrouwen'. De kans was klein op korte termijn vrouwelijke werknemers te vinden voor een volledige baan. 'Wij moeten dus een beroep gaan doen op gehuwde dames, die ook wel een baan buitenshuis willen, maar voor wie een volledige werkkring te veel bezwaren oplevert. Het is een experiment, maar we hebben goede hoop op succes, want de ervaringen met gehuwde werkneemsters zijn goed', aldus de Bode.

Een beroep bij de Gist dat altijd is uitgeoefend door een vrouw, is dat van sociaal werkster (later genoemd maatschappelijk werkster of bedrijfsmaatschappelijk werkster). Ook in de derde periode dus geen man op deze post. In 1963 werd mejuffrouw H.C. van Oostveen de opvolgster van mejuffrouw De Josselin de Jong. Toen zij enkele jaren later trouwde, vroeg zij geen ontslag aan maar bleef als mevrouw H.C. van Leeuwen-van Oostveen bij de Gist in functie tot aan haar dood in 1982. Reeds vóór het overlijden van mevrouw Van Leeuwen waren als maatschappelijk werksters in dienst gekomen: in 1979 mevrouw Rika de Ridder en in 1980 mevrouw Inge van Herk. Daarna werd mevrouw D.M. Simmers-King (Dori King) nog benoemd. Deze drie vrouwen hebben als team jarenlang samengewerkt en ook turbulente tijden meegemaakt, zoals de jaren waarin massa-ontslagen vielen.

Het kantoor groeide in de derde periode uit tot een ruime werkplek voor de vrouw. In 1986 bleek dat 99% van de secretariaatsmedewerkers vrouw was: 'De vrouwelijke secretaris is bij Gist-brocades dus oververtegenwoordigd', stelde een rapport uit dat jaar. In de jaren zeventig waren er nog altijd veel geslaagden voor machineschrijven, stenografie (notuleren) en talen. In de jaren tachtig begon dit aantal drastisch te verminderen. Hieraan kon duidelijk de opmars worden afgelezen van de automatisering, althans wat de eerste twee vakken betrof. Het werk op kantoor waarin de vrouw een groot aandeel had ver-

anderde in enkele decennia ingrijpend, vooral na de komst van de computer in de jaren negentig. Voor herintredende vrouwen werd hierdoor de drempel vaak (aanzienlijk) verhoogd. Het percentage vrouwelijke laboranten werd bij de Gist gaandeweg hoger: in 1986 was het 23%. De categorie 'vrouwelijke wetenschappers' die in de vorige periode was begonnen met de twee boegbeelden dr. Lodder en ir. Boezaardt, is heel succesvol geweest. Dit spoorde helemaal met de toename van het aantal vrouwen met een universitaire bèta-opleiding. In tien jaar verdubbelde het percentage hiervan. Bij de voor Gist-brocades belangrijke studierichting 'scheikundige technologie' aan de Technische Universiteit van Delft, was het percentage vrouwelijke

7. *Eska de Josselin de Jong 1899-1994.*

eerstejaars in 1980 nog 7%, terwijl het in 1986 16% was. De carrière van bovenbedoelde vrouwen mondde bij Gist-brocades verschillende malen uit in een leidinggevende positie. Zo kreeg de Penicilline Opwerkings Fabrik (de POF), die te boek stond als een traditioneel 'mannenbolwerk' in 1990 een vrouwelijke afdelingschef, ir. J.G. Ligtenbarg. Of ze als vrouw problemen op het werk heeft?, werd in een interview gevraagd. 'Nee, ik ben bij G-b vrij goed ontvangen, wellicht omdat er al heel wat vrouwen waren.' In haar privé-omgeving hadden mensen er soms meer moeite mee: 'Sommigen kunnen zich nog niet voorstellen dat je als vrouw voor de 'harde sector' hebt gekozen.' Waar ze zich soms wel aan ergert is het feit 'dat de meeste brieven automatisch met 'Geachte Heren' beginnen'.

In de rubriek 'Gezicht van de arbeid' werd in de jaren zeventig en tachtig zowel aan mannen als vrouwen 'op de werkplek' aandacht geschonken. Heel wat vrouwen kwamen hierbij voor het voetlicht, niet alleen chefs maar ook de vrouw in de pakkerij, in de typekamer, bij de tekstverwerkers en computers, in ploegdienst, als schoonmaker en als kleermaker, als portier en in de laboratoria, als gastvrouw, proces-operator en verpleegkundige. Uit deze opsomming blijkt wel dat er in deze periode vrouwen werden gevonden op plekken die vroeger bij uitstek als 'mannelijk' golden. Het is een veelkleurig geheel. De eerste vrouwelijke portier kwam in 1970: Joke van Puffelen. Toen tijdens het interview een man binnenkwam die aan Joke vroeg waar hij de portier kon vinden, meldde zij met een stralende lach: 'Die portier hier, die ben ik'. De eerste vrouwelijke kleermaker verscheen in 1979. 'Hé, een vrouw hier, dat is vreemd!' Deze verbaasde reactie was niet zó onbegrijpelijk; op die plek hadden meer dan een eeuw uitsluitend mannen gezeten. Maar mevrouw Bremer

1882.

Eerste Jaargang.

No. 8

DE FABRIEKSBODE.

WEEKBLAD DER NEDERLANDSCHE GIST- EN SPIRITUSFABRIEK.

De FABRIEK VOOR ALLEN

ALLEN VOOR DE FABRIEK.

ZATERDAG 12 AUGUSTUS

1899.

Achtste Jaargang.

1899, No. 51, 1

DE FABRIEKSBODE.

Onder redactie van J. C. van Marken.

19de Jaargang.

Zaterdag 13 Januari 1900.

DE FABRIEKSBODE.

WEEKBLAD VOOR EN VAN HET PERSONEEL VAN

de Nederlandsche Gist- en Spiritusfabrik, de Fransch-Nederlandsche Gistfabriek „Gist-Deil", de Lijn- en Scheepshof „Deil",
Smaatschappelijk Eigenaar en Van Marken Drukkerij-Vereeniging.

Onder Redactie van J. C. VAN MARKEN.

Vaste overleverers: Dr. J. C. ERINGAARD, G. KNUTTEL, A. F. MARLET en Mr. P. TJEENK WILDM.

Met Elkaar — Voor Elkaar

Bedrecht maakt macht

De Fabrik voor Allen

Allen voor de Fabrik.

36ste Jaargang.

Zaterdag 29 December 1917.

No. 53.

DE FABRIEKSBODE.

WEEKBLAD VOOR EN VAN HET PERSONEEL VAN

de Nederlandsche Gist- en Spiritusfabrik, de Fransch-Nederlandsche Gistfabriek „Gist-Deil", de Lijn- en Scheepshof „Deil",
Smaatschappelijk Eigenaar en Van Marken Drukkerij-Vereeniging.

Opgericht door J. C. VAN MARKEN.

Met Elkaar — Voor Elkaar.

Bedrecht maakt macht.

De Fabrik voor Allen

Allen voor de Fabrik.

Volhard bezonnen — Is 't rood verwonnen.

Door den Arbeid — Aan den Arbeid.

66de Jaargang

Zaterdag 31 Mei 1947

No. 22

DE FABRIEKSBODEWEEKBLAD VOOR HET PERSONEEL VAN DE
N.V. NEDERLANDSCHE GIST- EN SPIRITUSFABRIEK
N.V. HET AGNETAPARK
VAN MARKENS DRIJKERIJ-VEREENIGING, DELFT

De Fabrik voor Allen

Allen voor de Fabrik

Bedrecht maakt macht

Door den Arbeid

DE FABRIEKSBODEVAN HET PERSONEEL VAN DE KONINKLIJKE NEDERLANDSCHE GIST- EN SPIRITUSFABRIEK N.V.,
DE N.V. HET AGNETAPARK EN DE N.V. VAN MARKENS DRIJKERIJ

DOOR DE ARBEID AAN DE ARBEID

EENDRACHT MAAKT MACHT

80ste JAARGANG - ZATERDAG 18 NOVEMBER 1961 - Nr. 46

DE FABRIEKSBODE

VAN HET PERSONEEL VAN DE KONINKLIJKE NEDERLANDSCHE GIST- EN SPIRITUSFABRIEK N.V.

8. De veranderende kopjes van de Fabrieksbode.

had het best naar haar zin tussen al het manvolk en het werk beviel haar prima. In 1988 werd de eerste vrouwelijke ploegdienstwerker, Ellen Koreman, aangesteld. Sinds 1987 was het wettelijk verbod op nachtarbeid voor vrouwen opgeheven. Wel moest het bedrijf een vergunning voor haar aanvragen bij de Arbeidsinspectie en moest er aan bepaalde voorwaarden, zoals een separate kleedruimte en een eigen toilet, zijn voldaan. Op de vraag hoe zij het vond om als enige vrouw tussen allemaal mannen te werken, antwoordde Ellen dat ze daar geen probleem mee had. Wat dat betreft was er niet veel veranderd sinds de eerste sociaal werkster Marie Kruseman tussen 'honderd mannen' moest werken.

Naar aanleiding van afspraken met vakorganisaties, stelde het bedrijf zelf in 1986 een Studiecommissie 'Positie van de Vrouwelijke Werknemer bij Gist-brocades' in. Deze bestond uit drie mannen en zes vrouwen, waaronder voorzitter drs. Mieke van Wagenberg. Het uitgangspunt van de commissie was dat bij Gist-brocades - op grond van de Statuten van de Arbeid - de arbeidsvoorwaarden voor mannen en vrouwen gelijk zijn, mits zij hetzelfde werk doen. Deeltijdarbeid staat voor beide geslachten open, maar tot nu toe maakten vrouwen daar veel meer gebruik van dan mannen. Het verloop onder vrouwen was ook groter. Een gunstig aspect bij Gist-brocades was de brede inzet van vrouwen met een hogere technische opleiding. Toch kon de Gist nog niet op haar lauweren gaan rusten. Om allerlei zaken nog eens in kaart te brengen en verder uit te werken, werd in 1988 een Projectgroep opgericht, weer onder voorzitterschap van drs. Mieke van Wagenberg. In zes bijdragen is over de analyses en resultaten van deze Projectgroep in de Bode gepubliceerd, onder de titel: *De positie van de vrouw bij G-b*. Deeltijdarbeid, kinderopvang, herintreding en loopbaanontwikkeling stonden hoog op de agenda van de Projectgroep en werden in de zes genoemde bijdragen besproken. Men was het erover eens dat meer vrouwen een managementopleiding zouden moeten volgen, want een terugkerende vraag was: 'Waarom wordt aan de top nog steeds door mannen beslist, waarom geen vrouw als lid van de Raad van Bestuur?' Inderdaad, de ultieme vragen over beleid werden (nog) niet door vrouwen beantwoord, want geen enkele vrouw was tot de directie doorgedrongen.

Bij de Ondernemingsraad was het moeilijk aan vrouwelijke leden te komen. In 1970 stond in de Bode: 'Dames gezocht voor de Ondernemingsraad'. 'Het staat ons vrij een vrouw te kiezen om ons in de Ondernemingsraad te vertegenwoordigen (...). Als onze persoonlijke mening voegden we er aan toe, de stem van het vrouwelijk geslacht node te missen.' Op een desbetreffende vraag aan vrouwen of zij op een vrouw zouden stemmen, was een van de antwoorden: 'Als er een geschikte heer op de lijst staat en een ongeschikte dame zal ik ongetwijfeld de heer kiezen.' Na de dames Van der Wal-Timmerman en Lagerwerf was er een vrouwloos tijdperk geweest, maar de voorzitter van de nieuw gekozen Ondernemingsraad kon op 22 januari 1971 weer een speciaal welkom toeroepen aan een vrouw: mejuffrouw P.H.J. Noyen. Op de eerste vergadering na de installatie werd de vraag gesteld: 'Worden dames gediscrimineerd?' 'Nee', luidde het nadrukkelijk antwoord van mr. W. de Vries Wzn., 'Aan degenen die

hetzelfde werk doen betalen wij, onverschillig hun geslacht, hetzelfde salaris.' Het pasbenoemde vrouwelijke lid mejuffrouw Noyen was het er niet mee eens. Dat ging dus spannend worden, maar de Bode kon de lezers niet verder inlichten. Het bleek ineens de hoogste tijd om de vergadering te beëindigen en te gaan eten...!

Enkele kleine steekproeven naar wat de eventuele echtgenoot van de werkende vrouw er eigenlijk van vond, wezen uit dat er toch wel minpunten waren. Het kon ook niet allemaal even ideaal zijn als bij het echtpaar dr.ir.A.P.Struyk en drs. I. Struyk-Hoette. Samen hebben ze bij de Gist jarenlang wetenschappelijk onderzoek gedaan. In 1967 namen ze beiden afscheid; directeur Ter Horst dankte hierbij mevrouw Struyk nog eens extra voor het feit dat zij 'zo weinig tijd heeft willen wijden aan haar huis en zoveel aan de fabriek'. Tot slot de vraag aan de vrouwelijke medewerkers zelf: wat vonden zij ervan? Enkele antwoorden: 'Als carrière-vrouw bekleed je vandaag nog altijd een vrij eenzame positie.' 'Wil je als vrouw iets gedaan krijgen, dan zul je gewoon meer moeten presteren dan een man. Die mentaliteit verandert slechts langzaam ten goede.' De ultieme emancipatie is dus nog niet bereikt, maar er is in die 120 jaar wel veel bevochten én gewonnen!

Noot

Dit artikel is een bewerking van een onderdeel uit: Janny ter Haar-Kruize, *De Fabrieks-bode als spiegel van maatschappelijke veranderingen. Een 120-jarige geschiedenis van het eerste en oudste bedrijfsorgaan ter wereld (1882-2001)*. Scriptie Open Universiteit Nederland, Algemene Cultuurwetenschappen (Gouda 2003).

De scriptie is o.a. te vinden in de online-catalogus van het Permuseum en het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam onder signatuur 'PM 2003/401 fol.' en te raadplegen bij het Gemeentearchief van Delft.

Bron en literatuur

De Fabrieks-bode, jaargangen 1-120. Bedrijfsorgaan van de Nederlandsche Gist- en Spiritusfabriek, c.q. Gist-Brocades, DSM-Gist (1882-2001).

J.C. van Marken, *Uit het Fabrieksleven. Hoofdartikelen uit de Fabrieks-bode 1882-1905, drie delen* (Delft z.j.)

A. van Marken-Matthes, *Levensidealen. Herinneringen uit het leven van J.C. van Marken* (Delft z.j.).

G. Knuttel, *Herinneringen* (Delft 1910).

Brood op de plank. 130 Jaar 'de Gistfabriek' in Delft (Delft 1999) zonder paginanummering.

Zeevishandel W.W. van Oosten

Voor al uw verse en gebakken vis

Visconserven en hartige taarten

Wij verzorgen ook uw vissalades

Van Oosten Voor Vis

Buitenwatersloot 43 - Delft - Tel. 015-2120610

Drogisterij

J.W. Elsenaar b.v.

Hugo de Grootstraat 92

2613 TW Delft

Tel.: 015-2124483/2120777

Homeopathie o.a.

Vogel
V.S.M.
Borion
Dolisos
Homecare

Cosmetica o.a.

Marbert
Sans Soucis
Payot
Widmer
Biotherm

Elastische arm- en beenkousen

Borstprotheses
Breukbanden
Buikbanden
SI banden
Cervicaal steunen
Viscoheel
Enkelbraces
Polsbraces
Duimbraces
Lumbaalbraces
Wondbreukbanden
Loophulpmiddelen
Verbandschoenen
Verplegingsartikelen
Bloeddrukmeters
ADL-producten

De Le Comteprijs 2003

Wim Weve

De commissie Le Comte heeft in totaal achttien verfraaiingen kunnen inventariseren als gegadigden voor een nominatie voor de Le Comteprijs 2003. De uitvoering van enkele daarvan was in 2002 al zo ver gevorderd dat die vorig jaar reeds werden geselecteerd of door derden werden voorgedragen voor de Le Comteprijs 2002. De uiteindelijke voltooiing vond echter pas in 2003 plaats, zodat ze voor de Le Comteprijs 2003 in aanmerking kwamen. De commissie realiseert zich dat de Le Comteprijs niet alleen een beloning is, maar ook een stimulans. Er zijn ingrepen in het stadsbeeld die zeker navolging verdienen en in het zonnetje gezet zouden mogen worden, maar die het toch niet tot een nominatie brengen, gewoonweg omdat er drie andere zijn die 'hoger scoren' en er niet meer dan drie geselecteerd mogen worden. Per jaar kan het niveau van het totale aanbod aan potentiële genomineerden nu eenmaal verschillen. Dat betekent dat een zelfde verfraaiing in het ene jaar wel en in een ander jaar niet genomineerd zou kunnen worden. Dat is nu eenmaal eigen aan een prijs die aan een bepaald jaar is gebonden. De commissie hanteert bij haar selectie twee belangrijke uitgangspunten, en wel dat een kostbare verfraaiing niet perse hoger gewaardeerd hoeft te worden dan een minder kostbare en dat, als het niveau van de geïnventariseerde ingrepen in het stadsbeeld over de hele linie te laag is, de commissie kan besluiten om geen nominaties voor te dragen. Hopelijk zal dat laatste nooit gebeuren. Het gaat bij de selectie om de kwaliteit, het idee, het 'verfraaiende' effect, het verrassende, de relatie met de Delftse historie. De commissie selecteerde drie nominaties voor de Le Comteprijs 2003 die ruimschoots aan die criteria voldeden. Het bleken deze keer alle drie zeer bijzondere en onderling zeer verschillende projecten te zijn zoals die nog nooit eerder hadden meegedongen naar de Le Comteprijs. De commissie prees zich gelukkig dat ze drie nominaties moet selecteren en niet één enkele winnaar hoefde aan te wijzen. Ze besefte, met name deze keer, met die drie zeer onvergelykbare inzendingen, het bestuur voor een moeilijke opgave te hebben gesteld. De nominaties zijn:

Nominatie 1

De Stichting Sint-Hippolytuskapel

voor de restauratie van de Sint-Hippolytuskapel, Oude Delft 118, met name voor de reconstructie van de leien dakbedekking.

De Sint-Hippolytuskapel was hoognodig aan herstel toe, met name het dak vertoonde vele mankementen. De gelijknamige stichting gaf opdracht voor een restauratie. Het Bouwkundig Bureau Bakker stelde het restauratieplan op en

*I. De Sint-Hippolytus-
kapel heeft weer een
leien dak teruggekregen
(Foto: W.F. Weve).*

de werkzaamheden werden uitgevoerd door het Delftse aannemersbedrijf Huurman onder de dagelijkse leiding van hoofduitvoerder de heer B. Hoogland. Het bisdom Rotterdam was als adviseur betrokken bij de meest uiteenlopende aspecten van de restauratie. Bij het herstel van het dak kwam aan het licht dat zich onder het pannendak een oud dakbeschot bevindt, kenmerkend voor een leien dakbedekking en met de overduidelijke sporen daarvan. De oude leibedekking moet ooit door een goedkopere bedekking met dakpannen zijn vervangen. De daarvoor nodige panlatten waren op het dakbeschot getimmerd. Onderzoek van de kapconstructie wees uit dat de kap en het beschot in de zestiende eeuw moeten zijn aangebracht, en wel kort na de stadsbrand van 1536, die ook de kapel had getroffen.

Aanvankelijk was het de bedoeling de kapel in bouwtechnische zin goed te herstellen zonder enige reconstructie of andere verandering aan architectuur uit te voeren. Bij de herstelling van de toren is bijvoorbeeld de torenbekronning, oorspronkelijk voorzien van een vaste naar het noorden wijzende pijl en een draaibare windvaan, niet gereconstrueerd maar werd het aanwezige restant alleen geconsolideerd omdat voor een reconstructie te weinig concrete

en gedetailleerde gegevens bekend waren en daarvoor originele delen zouden moeten wijken.

Ook het pannendak zou weer terugkomen. De vondst van het oude dakbeschot, deed de plannen echter veranderen. Gekozen werd voor een reconstructie van het leien dak, wat een belangrijke verfraaiing van het gebouw en van zijn omgeving betekende. De verfraaiing is gebaseerd op concrete aanwijzingen van een vroegere situatie. Dat door het aanbrengen van de leibedekking de restauratie duurder uitpakte en meer tijd vergde, was een tegenvaller voor de betrokkenen, maar dankzij deze inspanningen verkeert het dak weer in zijn volle glorie.

Nominatie 2 **Apotheek Kipp BV**

*voor de restauratie van de historische
uitsteekreclame van de apotheek aan
de Oude Delft 204.*

De Apotheek Kipp aan de Oude Delft is herkenbaar aan een verlichte uitsteekreclame die daar al vóór de Tweede Wereldoorlog, mogelijk al in de jaren twintig van de vorige eeuw is aangebracht. De lichtreclame bestaat uit een metalen frame met een metalen bak waarin een elektrische verlichting is aangebracht. In de metalen frontplaten zijn letters uitgespaard en een voorstelling van een apotheeksymbool. Achter de frontplaten zijn melk-

glazen platen aangebracht die het licht van de lampen gelijkmatig verdelen. De bak is opgehangen aan een uit meerdere staven samengestelde smeedijzeren uitsteekarm die aan het uiteinde op zeer decoratieve wijze is versierd.

Het bedrijf is vernoemd naar apotheker, chemicus en instrumentmaker P.J. Kipp, de negentiende-eeuwse oprichter van het bedrijf die bekend werd als uitvinder van het 'toestel van Kipp', ofwel het 'Kipptoestel', een wereldwijd gebruikt chemisch toestel voor de ontwikkeling van gassen. De vormgeving van de reclame toont invloeden van de Amsterdamse School en is door de decoratieve vorm van de bak zelf, de verzorgde grafische vormgeving van de belettering en door de sierlijke uitvoering van het smeedwerk van de uitsteekarm een interessant historisch detail in het stadsbeeld, bovendien verwijzend naar een historische Delftse persoon en een meer dan anderhalve eeuw bestaand Delfts bedrijf.

De lichtreclame verkeerde in zeer slechte staat en dreigde geheel of gedeeltelijk naar beneden te vallen. De reclame behoefde duidelijk herstel of vervanging. Gelukkig koos de opdrachtgever niet voor een vervanging door een moderne lichtreclame maar voor een herstel van de oude. De demontage en het

*2. De historische lichtreclame van fa.
Kipp is waarschijnlijk de oudste licht-
reclame in Delft (Foto: W.F. Weve).*

weer aanbrengen geschiedde door aannemersbedrijf Naborg, de restauratie van lichtbak en uitsteekarm werd uitgevoerd door het constructiebedrijf Van der Velde B.V. en het schilderwerk werd uitgevoerd door schildersbedrijf H. du Clou en Zn., alle gevestigd te Delft.

Hoewel Delfia Batavorum de nodige bedenkingen zou kunnen hebben tegen de aanwezigheid van lichtreclames aan de Oude Delft, is de aanwezigheid van de reclame van Kipp niet als een aantasting van het stadsbeeld aan te merken. De reclame laat zien dat met een zorgvuldige vormgeving en een beperkte lichtuitstraling een lichtreclame kon worden vervaardigd die als een verfraaiing is aan te merken. Ook de redding en de restauratie van deze zeldzame reclame uit de eerste helft van de twintigste eeuw, betekenen daarom een belangrijke verfraaiing voor Delft.

Nominatie 3

De Prins Willem de Eerste Herinneringsstichting

*voor de plaatsing van het
standbeeld van Willem van
Oranje in de tuin van het
Prinsenhof aan het Sint Agatha-
plein.*

Delft staat bekend als de 'Prinsstad'. Prins Willem de Eerste, ofwel Willem van Oranje, nam tijdens de Tachtigjarige Oorlog zijn toevlucht tot Delft vestigde er zijn hof in het voormalige Sint-Agathaklooster waar hij in 1584 werd vermoord. Aan hem herinneren nog het gebouwencomplex waarin hij verbleef, het Prinsenhof, en zijn grafmonument in de Nieuwe Kerk. Een standbeeld van deze 'Vader des Vaderlands', feitelijk de grondlegger voor de huidige Staat der Nederlanden, was in Delft nog nooit opgericht.

De voormalig directeur voorlichting bij het Ministerie van OC&W, dr. Edgar Nordlohne, liet een legaat na waarbij hij bepaalde dat na zijn dood de Prins Willem de Eerste Herinnerings-

3. Willem van Oranje kreeg eindelijk een echt standbeeld in Delft (Foto: W.F. Weve).

stichting een schenking zou krijgen met de bedoeling daarvan op gezette tijden op figuratieve wijze uiting te geven aan het gedachtegoed van Prins Willem van Oranje. Deze stichting besloot in 1999 een standbeeld van Willem van Oranje in Delft te plaatsen. Als logische locatie werd het Prinsenhofcomplex gekozen. De vervaardiging van het beeld werd opgedragen aan de Amsterdamse beeldhouwer Auke Hettema. Op 18 juni 2003 werd het standbeeld door koningin Beatrix onthuld.

Het bronzen standbeeld toont de prins staande, gekleed in een tabbaard met karakteristieke molenkraag en een kalotje op het hoofd en is geïnspireerd op de liggende prins van het grafmonument. Op de natuurstenen sokkel is de door de opdrachtgever gekozen tekst geplaatst: 'STANTVASTICH IS GHEBLEVEN MIJN HERT IN TEGHENSPOET'.

Het standbeeld is van hoge artistieke kwaliteit en is mede daardoor een belangrijk element in de voormalige kloostertuin aan het Sint Agathaplein geworden. Het is een verrijking van deze fraaie stedenbouwkundige ruimte en daarmee een verfraaiing van de stad. Het beeld is een visuele verklaring voor de naam Prinsenhof en verwijst naar een niet alleen voor Delft maar voor ons hele land zeer belangrijke historische persoon.

De winnaar

Tijdens de jaarvergadering op 25 mei 2004 moest voorafgaand aan het voorlezen van de korte toelichtingen op de nominaties helaas de droevige mede-

4. Uitreiking van de Le Comteprijs aan mevr. P.C. van der Heijden van de Stichting Sint Hippolytuskapel (Foto: René van der Krogt)

deling worden gedaan dat beeldhouwer Auke Hettema, die het standbeeld van Willem van Oranje had gemaakt, kort voor de vergadering was overleden. Daarna maakte voorzitter W. Aalbers bekend dat de Le Comteprijs 2003 was gewonnen door de Stichting Sint-Hippolytuskapel voor de restauratie van de Sint-Hippolytuskapel. Hij reikte de prijs uit aan mevrouw P.C. van der Heijden van die stichting. In haar dankwoord ging zij in op de moeizame weg naar de voltooiing van die restauratie. Vervolgens gaf de heer Aalbers het woord aan de heer E. Bais, secretaris van de Prins Willem de Eerste Herinneringsstichting. Hij dankte het bestuur voor de nominatie en ging op boeiende wijze in op de betekenis van Willem van Oranje en op de totstandkoming van het standbeeld.

Verf- en Glashandel Fa. W. Verbeek Jr.

Beestenmarkt 9
2611 GA Delft

*Nog steeds
op hetzelfde
adres!*

HANDEL
DROOGGERIJEN, NATTE EN DROOGE VERFWAREN.

In onderstaande maakt upe goede Nalgemeen bekend, dat hij
en **WINKEL**, heeft **GEOPEND** op de
Beestenmarkt No. 9, te Delft.

enkele handl' wordt gederen in herenstaande en onderstaande artikelen, als:
Lakken, Vermeeren, Ipele, grakke (de), Terpening, Peldour,
Strijkveen, Sprone, Houtbrak, Pd, en
Waarbalken, Grosse Zep, Olier, Eel de Kerck, Zephou,
Sijdel, Blauwe, enz.

OLENE EN LOOD, ter bereiding van Zep.
Ieder potje van 1/2 ct. halve potje van 25 ct. en kwart potje van 14 ct.
Boredevel, Kwaken, Spone, Zandlagen, Schuurpapier,
Schuurkous, Buisvanden, Buisvanden, Buisvanden, Buisvanden, polje Brillantje, polje
Harris Potje, Amal, enz.

Hollandsche Lipo, Kelpje, Kiep, Kiep, Kiep, Kiep, Kiep, Kiep,
Prevalent, Kiep, Kiep, Kiep, Kiep, Kiep, Kiep,
Sijl Annonce, Gout van Sabonnie, Schik, enz.
Gekonst, Prevalent,
Gekonst, Prevalent, Zwart Wa, enz.

Schonever, ad en in doopje, Laarvander,
Pomel, Donsst, Buisvanden, Aquide, Gekonst en andere geringe Oden.
EAU DE COLOGNE is fluitje en hij de maat.
Haringkrullende veld,
Prevalent in nootje, Drog, Zandje,
Kiepen Tafel in pakje, Maurest, Zwartje, Inverest, Maurest,
Machje (de), Puntje, Buisvanden, Sijpeter, Sijpeter, Sijpeter,
PETROLEUM
en andere andere artikelen.

Hij maaken in Edele gant anderehande, heb & de ere te sijn.
Edele De. Buisar.
W. VERBEEK

DDM De Deughlaeme Waer

Specialiteiten in:

binnen- en buitenlandse kaas,
fijne vleeswaren,
versgebrande noten en
wijnen

Brab. Turfmarkt 65 - Delft
Tel. (015) 212 32 14

Uw adres voor:

een lekker, eenvoudig belegd broodje

tot en met

volledige catering van partijen en feesten

A LIFE LESS ORDINARY

Bij de **BeoSound 9000** zijn het niet de 6 cd's die bewegen, maar is het de cd-speler. Speel ze achter elkaar of spring van track naar track. En tussendoor kunt u altijd nog schakelen naar de ingebouwde radio.

De **BeoLab 1** is de topluidspreker van Bang & Olufsen. Hij kan zo luid of zo zacht spelen als u wilt en biedt een zo natuurlijke weergave als maar mogelijk is.

De magie van glazen deurtjes die soepel openglijden en de cd-speler die zich opent. CD's afspelen is vanaf nu niet slechts luistergenot, maar ook een fascinerend schouwspel, terwijl de display u informeert over de status.

De **BeoSound 3000** verenigt een radio met RDS en een schrandere cd-speler in zich, die tot wel 200 cd's kan herkennen en bovendien de namen ervan laat zien. Als u dat wilt, speelt de BeoSound 3000 van uw lievelingsmuziek alleen de nummers die u wilt horen en slaat uw minder favoriete nummers over. Geschikt voor alle Bang & Olufsen actieve luidsprekers.

Dankzij een solide en robuuste behuizing kan de **BeoSound 1** overal en altijd worden gebruikt. Van huis mee naar het werk, overal waar een stopcontact te vinden is. CD en radio in een functionele plug-and-play opzet.

Verborgen achter de compacte vorm zit een vijftal opmerkelijk krachtige actieve luidsprekers, met een dynamische weergave die ver uitstijgt boven de bescheiden afmetingen van het geheel. Verkrijgbaar in de aluminium kleuren: zilver, zwart, groen, roodbruin en lichtblauw.

Een royaal 16 : 9 beeldscherm, een ingebouwde video-recorder en een indrukwekkend stereo- of optioneel surround geluid. Voeg daarbij een geraffineerde aanpassing aan elk beeldformaat. Een anti-reflex contrastscherm. Een elektronisch bioscoopgordijn. Een op afstand bediende gemotoriseerde voet. Leverbaar met een 70 cm of 81 cm beeldscherm.

De **BeoVision Avant** brengt u wel heel dichtbij het bioscooptheater in de huiskamer.

Elektrotechnisch bureau
van Kapel bv

Hugo de Grootstraat 122, Delft
Telefoon 015 212 08 17

BANG & OLUFSEN

Delfiana

Max van Noort

In het *Jaarboek 1995* is deze rubriek opgezet onder de titel 'Delftse topografie op de veiling', bedoeld voor specifiek Delftse prenten en schilderijen. Echter, er komen allerlei andere met Delft gerelateerde zaken onder de hamer, zoals bijvoorbeeld boeken, zilver, aardewerk et cetera. Onder de titel *Delfiana* wordt derhalve alles vermeld wat voor Delft van belang is.

De geuzenpenning uit 1566 (Foto: Stedelijk Museum Het Prinsenhof, Delft)

Het Prinsenhof koopt bijzondere geuzenpenning

Het Stedelijk Museum Het Prinsenhof bezit een groot aantal objecten die betrekking hebben op de Tachtigjarige Oorlog. Daar is een schitterende aanvulling op gekomen door de aanschaf van een authentieke geuzenpenning uit 1566. Op de verguld zilveren penning staat op de ene zijde de afbeelding van Philips II, de landsheer van de Nederlanden, en aan de andere zijde twee ingeslagen handen door een bedeltas.

Een geuzenpenning als deze werd door opstandige edelen vanaf 1566 om de nek gedragen. Dit als gevolg van het smeekschrift der edelen dat op 5 april van dat jaar aan de landvoogdes, Margaretha van Parma, was aangeboden. Hierin verzochten zij om schorsing van de ketterplakkaten en het bijeenroepen van

de Staten-Generaal. Dit verzoek werd afgewezen, mede op aandringen van haar raadsheer Barlaymont, die de edelen minachtend 'les gueux' ofwel bezitlozen of bedelaars noemde. Vrijwel direct daarna werd de term 'geuzen' tot partijnaam van de opstandelingen uitgeroepen en ter herkenning droegen zij vanaf die tijd een bedelnap aan hun riem en een zogenaamde geuzenpenning om de hals.

Op de geuzenpenning staan, behalve de afbeeldingen, de teksten 'En tout fidelles au roy, jusques à porter la besace': in alles trouw aan de koning, tot aan het dragen van de bedelnap.

De betuigingen van trouw aan Philips werden volgehouden tot aan de afzweering van de landsheer in 1581.

Delftsche Courant 22 mei 2004; Delftse Post 28 mei 2004.

Een opmerkelijke fles

De memoriefles uit 1747 (Foto: Stedelijk Museum Het Prinsenhof, Delft)

Het is een opmerkelijk voorwerp dat het Stedelijk Museum Het Prinsenhof verwierf: een zogeheten 'memoriefles' uit 1747. De fles is ongeveer negentien centimeter hoog en hierin is de volgende in houten letters gesneden tekst te lezen 'Johannes Bolster, kamerbewaarder van de Delftse schepenkamer'. Op de houten stop staat 'in 't jaar 1747'. Bekend is dat op 14 november 1747 Johannes Bolster werd benoemd tot kamerbewaarder van de Delftse schepenkamer. Hij bekleedde dat ambt tot 4 januari 1786, het jaar van zijn dood. De conservator van Het Prinsenhof, drs. Loet A. Schledorn, heeft nog wel een aantal onbeantwoorde vragen bij dit object. Zoals bijvoorbeeld waar de fles is gemaakt en vooral wie hem heeft gemaakt. Het enige wat men heeft kunnen achterhalen is dat het een Franse apothekersfles is uit die tijd. Dan is er ook nog onduidelijkheid over de functie van de fles en op welke wijze dit staaltje vakmanschap tot stand is gekomen. Dit laatste waarschijnlijk op dezelfde manier zoals

bij scheepjes in de fles. Het is opvallend dat juist een kamerbewaarder iets dergelijks liet maken. Het betrof hier immers iemand die een betrekkelijk eenvoudige functie vervulde en die belast was met de zorg voor de vertrekken van de Delftse schepenen. Dat waren in die tijd vier burgemeesters, te vergelijken met het huidige college van burgemeester en wethouders.

Delftsche Courant 5 maart 2004.

Groot schilderij van Le Comte herondekt

(afb. blz. 180)

Bij de voorbereiding van de tentoonstelling 'Bij de gratie van de Fundatie' in het museum Paul Tetar van Elven werd onverwacht een schilderij van Adolf le Comte (her)ondekt. De tentoonstelling was gewijd aan het 250-jarig bestaan van de Fundatie van Renswoude, waarvan Maria Duyst van Voorhout de stichteres was. Zij was in 1662 geboren uit een aanzienlijk Delfts regentengeslacht en verwierf door haar huwelijk met Frederik Adriaan baron van Reede, Vrijheer van Renswoude, de titel Vrijvrouwe van Renswoude. Vijf jaar voor haar overlijden in 1754 had zij bij testament bepaald daar haar aanzienlijke vermogen verdeeld moest worden over drie weeshuizen, waaronder het Weeshuis der Gereformeerden binnen Delft (*zie Jaarboek 1996, blz. 29 e.v., en dit jaarboek blz. *****).

Het schilderij toont Maria Duyst omgeven door dartelende engeltjes. Het portret verbleef vele jaren wegens plaatsgebrek in het depot en kreeg dankzij de steun van de Delftse Fundatie van Renswoude een grondige opknapbeurt. Bij het schoonmaken kwamen de naam van de maker en de datering te voorschijn: A. le Comte 1913. Hij was collega van Paul Tetar van Elven aan de Polytechnische School, waar hij de functie bekleedde van hoogleraar decoratieve kunsten en ornamentleer. Delfia Batavorum heeft naar Adolf le Comte (1850-1921) een prijs vernoemd die jaarlijks wordt uitgereikt aan een persoon of instelling die het Delftse stadsbeeld op enigerlei wijze heeft verfraaid (*zie Jaarboek 1999, blz. 8*).

Delftsche Courant 15 april 2004; Tentoonstelling Museum Paul Tetar van Elven 10 april t/m 31 oktober 2004.

Kostbaar doek van Pieter de Hooch geveild

Bij Sotheby's in Londen werd op 7 juli 2004 het schilderij 'Kaartspelers aan een tafel' van Pieter de Hooch (1629-1684) geveild. Het werk werd omschreven als een weelderig genrestuk van een bijzondere kwaliteit dat tussen 1670 en 1674 moet zijn vervaardigd. In de zeventiende eeuw was het kaartspel het zinnebeeld voor losbandigheid. Het olieverf is weliswaar gemaakt in zijn Amsterdamse periode, maar de kunstenaar grijpt met dit werk onmiskenbaar terug op zijn belangrijke Delftse jaren. Hoewel de in Rotterdam geboren schilder bijna vijfentwintig jaar van zijn leven doorbracht in Amsterdam, geldt De Hooch als een van de meest vooraanstaande kunstenaars van de Delftse

Maria Duyst van Voorbout door Adolf le Comte, 1913 (Foto: Museum Paul Tetaer van Elven, Delft)

school. Precieze jaartallen over zijn verblijf in Delft zijn niet bekend - die variëren van 1652/54 tot 1660/61 - maar volgens Alexander Bell, hoofd van de afdeling Old Master Paintings van Sotheby's, onderging hij juist in die zeven of acht Delftse jaren geleidelijk aan een verandering in stijl die resulteerde in zijn betoverende interieurs en binnenplaatsscènes. De schilderijen die tussen 1658 en 1661 in Delft zijn ontstaan worden dan ook beschouwd als de meest evenwichtige en harmonische in De Hoochs oeuvre. Pieter de Hooch heeft volgens prof.ir. A.J.H.M. Haak gewoond in het pand Oude Delft 161 (zie *Jaarboek 1996, blz. 75-82*). Het doek was getaxeerd op 1,5 tot 2,25 miljoen euro en ging uiteindelijk voor 1,8 miljoen euro in andere handen over.

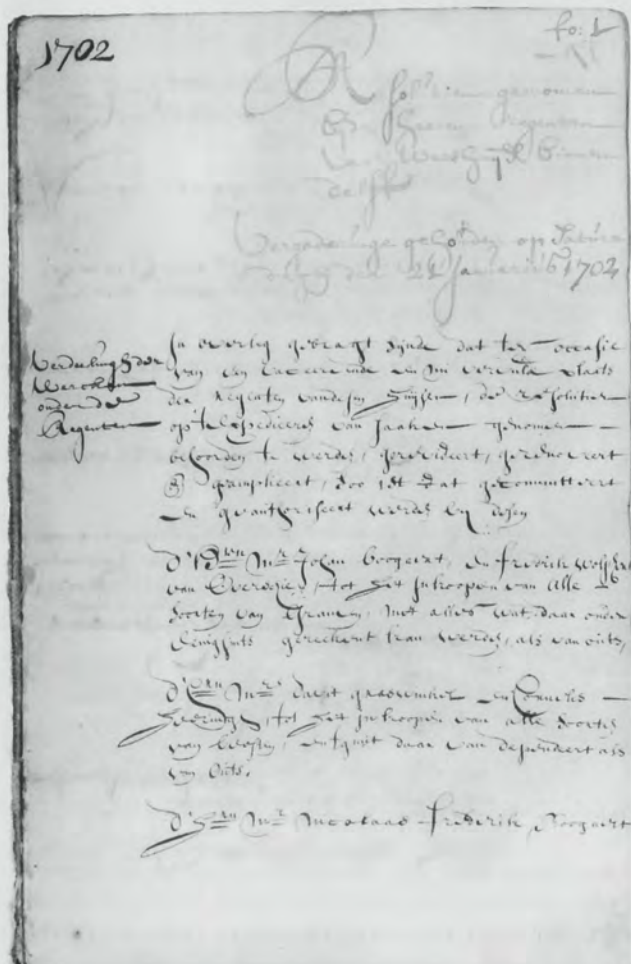

'Kaartspelers aan een tafel' door Pieter de Hooch, 1670/74 (Foto: © Sotheby's)

Delftsche Courant 8 juni 2004 en 9 juli 2004; B. Haak, *Hollandse schilders in de Gouden Eeuw* (Amsterdam: Meulenboff/Landsboff, 1984); M.C.C. Kersten en D.H.A.C. Lokin, *Delftse Meesters, tijdgenoten van Vermeer* (Zwolle: Waanders, 1996).

Terug van weggeweest

Nederlandse archivariissen in overheidsdienst stellen zich in de regel zeer terughoudend op als er complete archieven of (zoals meestal) losse stukken te koop worden aangeboden. Dat zijn doorgaans archivalia die eigenlijk in hun depot thuishoren, maar ooit op een zijspoor zijn geraakt en in particulier bezit zijn gekomen. De gedachte hierbij is dat archieven - in tegenstelling tot museale objecten - geen handelswaar zijn maar onvervreemdbaar historisch erfgoed. Onze archivariissen proberen archieven van particuliere instellingen of van personen die voor ons land of voor een bepaalde gemeente van belang zijn door inbewaringgeving of schenking in hun bezit te

Het eerste blad van het notulenboek van de regenten van het Delftse weeshuis (Foto: Gemeentearchief, Delft).

krijgen. Dit lukt vrijwel altijd omdat de eigenaren dat belang inzien.

Op de veiling van Burgersdijk & Niermans te Leiden kwam op woensdag 17 november 2004 zo'n belangrijk afgedwaald Delfts archiefstuk onder de hamer. Het betrof een achttiende-eeuws notulenboek van de regenten van het 'Weeshuis der Gereformeerden binnen Delft' over de jaren 1702-1769. In 1937 kon de toenmalige secretaris-rentmeester J.J. Breedveld het nog beschrijven als nummer 11 in zijn inventaris van in totaal 352 nummers. Het zou geen geluksnummer worden, want 20 jaar later, bij de overbrenging van het Weeshuisarchief naar het nieuwgebouwde archiefdepot achter het fraaie grachtenpand Oude Delft 169 was het er niet meer!

Waarschijnlijk is het in de Tweede Wereldoorlog met zijn hausse aan genealogisch onderzoek, waarbij allerlei archiefstukken voortdurend werden 'uitgeleend', niet meer op zijn basis teruggekeerd. De historicus Hallema, auteur van de omvangrijke geschiedenis van het Weeshuis, maakt in het verschijningsjaar 1964 ook melding van het niet meer voorhanden zijn van nummer 11.

Het onderhavige notulenboek bevat een schat aan gegevens van huishoudelijke en bestuurlijke aard over het reilen en zeilen van het Weeshuis. Hoe serieus de regenten zich van hun taak kweten, blijkt uit een instructie van maar liefst 13 artikelen waaraan de nieuw aangestelde kleermaker Nicolaes Poelman zich op 15 januari 1763 moet onderwerpen. Artikel 4 luidt: "Des Zaterdagavond sal hij ten overstaan als vooren de beste kleederen van alle de kinderen jongens en meijssjes, zoo wel groote als kleine uit de kasten uitgeeven, Ende deselve des maandags 's morgens (...) weeder in de kasten sluijten en bewaaren, dog alvorens naesien of daar aan iets te repareeren is."

Het waarlijk unieke nummer 11 telde 199 aan beide zijden beschreven bladen en had het formaat van klein-folio. De richtprijs was 600 euro en voor die prijs kwam dit belangwekkende notulenboek terug in Delft.

Veilinghuis Burgersdijk & Niermans, Leiden, 17 november 2004; met dank aan de heer Harry W. van Leeuwen.

Bijzondere Delftse ets op de veiling

Op vrijdag 26 november 2004 kwam bij veilinghuis Bubb Kuyper te Haarlem een bijzondere ets van Charles Louis Philippe Zilcken (1857-1930) onder de hamer, getiteld 'Het Mallegat in Delft'. Te zien hierop zijn onder meer het Armamentarium, de Nieuwe Kerk en een aantal huizen aan het Oude Delft. In de etsplaat is gegraveerd 'Delft 25 Juli 90'. De afbeelding meet 24,9 bij 18,7 cm. Zilcken was leerling van de Haagse Academie en van A. Mauve. Hij reisde veel, onder andere naar Algiers, Egypte en Venetië, maar ook in Nederland had hij zijn werkgebied. Eerst schilderde hij in de trant van de Haagse School, later kleuriger onder invloed der Franse impressionisten. Het beste was hij, zowel wat techniek als spontaniteit betreft, in zijn grafisch werk. Etsen van zijn hand met een Delfts onderwerp zijn schaars en worden zelden ter veiling aangeboden. De ets ging van de hand tegen de hoogste richtprijs, te weten 90 euro. Het bijzondere aan deze ets is ook dat de kunstenaar de plaat in omgekeerde

'Het Mallegat in Delft', ets van Charles
Zilcken. Links dezelfde ets gespiegeld (part.
verz.).

vorm heeft gegraveerd. Voor de juiste topografi-
sche weergave zou de afdruk dus eigenlijk in spie-
gelbeeld moeten worden bekeken.

A. Pit, *Catalogue descriptif des eaux-fortes de Ph.
Zilcken* (Amsterdam: De Vries, 1918); *Veilinghuis
Bubb Kuyper, Haarlem, 26 november 2004.*

'De burgemeester van Delft en zijn dochter', door Jan Steen (Foto: Rijksmuseum, Amsterdam).

Het topstuk van Jan Steen: de burgemeester van Delft en zijn dochter

De kranten konden er niet genoeg van krijgen en wisten telkens weer een pakkende kop te bedenken: Arm naast rijk in portret Jan Steen, Kroonjuweel voor de Nederlandse schatkamer, En weer vliegen er miljoenen over tafel voor Delfts topstuk, de Burgemeester van twaalf miljoen, enzovoort.

Het Rijksmuseum was er op gebrand dit schilderij van Jan Steen (1626-1679)

te verwerven want tot nu toe ontbrak een werk uit zijn Delftse periode. De aanschaf ging met de nodige moeite gepaard, want koper en verkoper waren het dan wel eens over de prijs van 11,9 miljoen euro, de Britse overheid hield de exportvergunning enige tijd tegen omdat die liever zag dat het Delftse meesterwerk in Engelse handen bleef.

Jan Steen ontpopte zich juist tijdens zijn verblijf alhier tot baanbreker. In het schilderij van de 'Zogenaamde burgemeester van Delft en zijn dochter' combineert hij in 1655 de elementen portret, genrestuk, stadsgezicht en bloemstilleven. 'Een sleutelstuk', noemt conservator Taco Dibbits het schilderij. Zeldzaam omdat het een van de weinige portretten van Jan Steen is, een van zijn weinige gedateerde schilderijen uit zijn korte Delftse periode, en om het feit dat dit meesterwerk ook nog eens een geweldige maatschappelijke relevantie heeft. Feilloos verbeeldt Jan Steen hier het dilemma van rijke burgers in de Gouden Eeuw. Liefdadigheid was een deugd, maar men moest wel het juiste oordeel vellen wie voor een gift in aanmerking kwam. Daarom is de arme vrouw op het schilderij bewust als fatsoenlijke smekeling neergezet en niet als brutale landloper. Aan de rijke man met zijn verwaande dochter heeft ze het officiële bewijs overgelegd dat ze gerechtigd is om te bedelen. Sinds 1761 draagt het schilderij de naam de 'Zogenaamde burgemeester van Delft'. Maar in feite is de identiteit van de man niet bekend. Vandaar dat men thans niet spreekt van een burgemeester, maar van een 'zogenaamde burgemeester' of van een 'welgestelde burger'. In het Delft van de zeventiende eeuw wisselden de burgemeesters elkaar soms snel af. Steen kende de man vermoedelijk goed en heeft hem mogelijk in opdracht geschilderd, want de 'welgestelde' burger is gesitueerd op een plek tegenover het huis van Steen, niet ver van de Oude Kerk. Het schilderij verdween begin achttiende eeuw uit Nederland en is nu gelukkig weer terug in het land van herkomst. Het Rijksmuseum zal te gelegener tijd een uitgebreide studie aan dit belangrijke schilderij wijden.

Internetsite Rijksmuseum:

*<http://www.rijksmuseum.nl/steen> en <http://steen.ortnipiks.nl/index.html>;
NRC Handelsblad 13 maart 2004; Delftsche Courant 15 maart 2004, 6, 7 en 20 augustus 2004; De Telegraaf 20 augustus 2004.*

Delfts aardewerk en bouwkeramiek op de veiling

Het is met aardewerk dat ter veiling wordt aangeboden soms hollen of stilstaan. Zo was het op 1 juli 2004 bij Christie's in Amsterdam een drukte van belang. Een overvolle veilingzaal, een unieke privé collectie en een regen aan biedingen. Mevrouw Doodheefver, direct gelieerd aan de behangmagnaat van die naam, was op 99-jarige leeftijd overleden waarna de gehele inboedel onder de hamer kwam. Alles moest weg, maar niet tegen weggeefprijzen. Zo bracht bijvoorbeeld een staand horloge van Johannes van Wijk met een geschatte waarde van 15.000 tot 25.000 euro maar liefst 136.950 euro op.

De grote liefde voor Delfts aardewerk van verzamelaarster Doodheefver werd gedeeld door menig persoon in de veilingzaal. Twee Delftsblauwe jeneverflēs-

sen uit de zeventiende eeuw behoorden tot een servies dat ooit is gemaakt voor de Oostenrijkse adellijke familie Zinzendorf. De 22 cm hoge flessen met negentiende-eeuwse zilveren afsluitdoppen droegen het merk AK, welke letters staan voor de beroemde Delftse aardewerkfabrikant Adriaen Kocks, eigenaar van de Grieksche A. De taxatie voor dit lot was tussen de 8 en 12.000 euro, maar de liefhebbers boden door tot 26.290 euro. Ook een zogenaamd in 'Imari-stijl' geschilderde ovale jardinière uit circa 1710 van eveneens de Grieksche A ging boven de richtprijs van 8-12.000 euro weg: 19.120 euro.

Niet altijd worden recordopbrengsten behaald. Een driedelig keramisch wandreliëf van de Koninklijke Porceleyne Fles met een

Twee Delftsblauwe jeneverflessen uit de 17de eeuw (Foto: Christie's, Amsterdam).

Keramisch wandreliëf van de Koninklijke Porceleyne Fles (Foto: Venduehuis der Notarissen, Den Haag).

afmeting van circa 4 bij 0,75 meter was in 1973 geplaatst in de hal van de Barclays Bank aan de Herengracht 500 te Amsterdam voor de som van 7.322 euro. De ontwerper van dit kunstwerk was Henk J. Tieman. In 1985 verhuisde de bank naar een andere locatie en kreeg het pand een andere bestemming. Bij die gelegenheid is het reliëf door de nieuwe eigenaar verwijderd en was sindsdien spoorloos. Plotseling dook het wandreliëf op bij het Venduehuis der Notarissen in Den Haag waar het op 17 december 2004 werd geveild. Er werd al bij 300 euro afgeslagen; een particulier was de gelukkige koper.

Delftsche Courant 30 juni 2004 en 2 juli 2004; Veilinghuis Christie's, Amsterdam, 1 juli 2004; Venduehuis der Notarissen, Den Haag, 17 december 2004; C.H. de Jonge, Delfts Aardewerk (Rotterdam enz.: Nijgh & Van Ditmar; 1965); met dank aan Jessica van Erkel, project coördinator van de Koninklijke Aardewerkfabriek De Porceleyne Fles te Delft, en de heer Jim Vesters, oud-directeur bij de Barclays Bank in Amsterdam.

Wandelen in Delft op een zomerse dag

In de prijsklasse van 5000 tot 15000 euro bood Kunsthandel Mark Smit te Ommen een alleraardigst in olieverf geschilderd paneel van P.G. Vertin aan met Delft als onderwerp. Afmetingen 23,5 x 19 cm en gedateerd 1882. Hij was leerling van de Haagse Academie van Beeldende Kunst onder leiding van B.J. van Hove. Vertin (1819-1893) stond bekend als schilder van stadsgezichten, meestal met lichteffect. Hij streefde doorgaans geen exacte weergave van het

Stadsgezicht met de Delftse Oude Jan door P.G. Vertin (Foto: Kunsthandel Mark Smit, Ommen)

stadsbeeld na. Hij maakte gebruik van bestaande stedelijke elementen als onderdelen van de compositie die hem als kunstenaar voor ogen stond. Een ding is absoluut zeker: de Oude Kerk is helemaal authentiek.

Mark Smit Kunsthandel BV, Ommen, 2004.

Sotheby's veilt schilderij van Vermeer

Het jaar 2004 was het jaar van de schilderijen. Het ene na het andere topstuk

'Jonge vrouw gezeten aan een virginaal' door Johannes Vermeer (Foto: © Sotheby's)

kwam onder de hamer. Op 8 juli 2004 kwam bij Sotheby's in Londen het aan Johannes Vermeer (1632-1675) toegeschreven schilderij 'Jonge vrouw gezeten aan een virginaal' op de veiling. Het was als enige van zijn doeken nog in particuliere handen. Klein maar fijn, want het werk kent slechts een afmeting van 20 x 25,2 cm. Lange tijd bestond ernstige twijfel over de echtheid van dit doek. Zeker toen halverwege de twintigste eeuw een rel was ontstaan rondom Han van Meegeren, de maker van diverse valse Vermeers. Vergelijking met andere late schilderijen van de Delftse meester en uitgebreid technisch onderzoek leidden er toe dat een in 2002 opgerichte interdisciplinaire commissie het doek als echt erkende. Waar de deskundigen wel op wijzen is het feit dat er iets mis is met het gele manteltje rond de schouders van de vrouw. Onderzoekers van de Technische Universiteit van Delft stelden met behulp van moderne elektronenmicroscopie van het Kavli Institute of Nanoscience vast dat de mantel van de vrouw waarschijnlijk is bewerkt. Niet duidelijk is of het gaat om een overschildering of voltooiing. Walter Liedtke van het New Yorkse Metropolitan Museum of Art, die in 2001 dit olieverf weer in de belangstelling van de experts plaatste, liet weten dat het hier gaat om 'een late, mindere Vermeer met enkele achttiende-eeuwse verbeteringen.'

De laagste schatting die het veilinghuis aan dit doek meegaf was 4,5 miljoen euro. Voor dat bedrag wilden heel wat Delftse politici wel met de pet rondgaan. De *Delftsche Courant* van 5 april 2004 opende zelfs met de kop 'Delft opent jacht op doek van Vermeer'. Maar echte insiders gaven Delft toch weinig kans. Dat was goed gezien want op de veilingdag stonden er niet minder dan 72 mensen telefonisch in verbinding met Sotheby's om mee te bieden. Met 100.000 pond tegelijk schoten de biedingen omhoog. Aan de lijn bevond zich ook Steve Wynn uit Las Vegas, een onvoorstelbaar rijke Amerikaan en tevens kunstverzamelaar. Geen zee ging hem te hoog en hij was het die de hamer definitief liet vallen bij 24,3 miljoen euro. Dat is ruim 48.000 euro per vierkante centimeter!

NRC Handelsblad 31 maart 2004; *Delftsche Courant* 1, 3, 5, 24 april 2004 en 8, 9, 16 juli 2004.

Nieuwe straatnamen in Delft 2004

Peter van der Krogt

Er is dit jaar een wijziging gekomen in de manier waarop straten, bruggen en dergelijke in Delft aan hun naam komen. Tot dit jaar was bepaald in de 'verordening op de benoeming van de openbare ruimte en de toekenning van straatnaamgeving en huisnummering' dat de gemeenteraad de straat- en andere namen geeft. Zij deed dit op voorstel van het College van Burgemeester en Wethouders, dat op zijn beurt geadviseerd werd door de Commissie voor de Straatnaamgeving.

Op 27 mei 2004 is deze verordening, op voorstel van de Commissie Middelen en Bestuur, gewijzigd en deze bevoegdheid bij het college van B&W gelegd. Daarmee wordt aangesloten bij de dualisering van het gemeentebestuur. De nieuwe verordening bepaalt (in artikel 2):

1. Het college verdeelt de gemeente, al dan niet op basis van woonblokken, in wijken en buurten en duidt deze aan met nummers, zo nodig aangevuld met letters of namen.

2. Het college kan de openbare ruimte en gemeentelijke bouwwerken benoemen.

3. Alvorens het college een besluit (...) neemt, wordt het hierover geadviseerd door de commissie straatnaamgeving.

4. De commissie straatnaamgeving is ingesteld door het college. Voor het functioneren en de samenstelling van de commissie stelt het college regels vast.

Hoewel deze verordeningswijzigingen pas zes weken na de bekendmaking in werking zouden treden is een voorstel voor straatnaamgeving van de agenda voor 27 mei afgevoerd, en is het betreffende besluit al op 1 juni door het college genomen.

De Commissie Straatnaamgeving was in 2004 als volgt samengesteld: Voorzitter: Meine Oosten (vanaf 1 april Christiaan Mooiweer); leden: Peter van der Krogt, Gerrit Verhoeven en Wim van Leeuwen; secretaris: Willem van der Gaag (vanaf augustus: Marc-Jan de Bruijn).

Abtsregt

Besl. B&W 1 juni 2004

Tanthon-West (26) Aziëbuurt

Aan de westzijde van het Abtswoude werden een aantal nieuwe woningen gebouwd aan en bij de lange oprijlanen van de boerderijen Abtswoude 40 en 42. Door problemen met de huisnummering moesten daarvoor twee nieuwe straatnamen komen. De straat bij nr. 42 kreeg de naam Abtsregt als herinnering aan de oude gemeente van die naam in de directe omgeving. Deze gemeente is in 1855 opgegaan in Hof van Delft. De naam is ontleend aan het rechtsgebied van de abt van Egmond (zie ook Het Slot).

Kleine Oostpoortbrug

*Besl. B&W 1 juni 2004, naamswijziging van Oostpoortbrug
Zuidergracht (Oostpoort-Ezelveldslaam)
Zie Oostpoortbrug.*

Nieuwe Sint-Jansbrug

Besluit Commissie voor de Straatnaamgeving 5 februari 2004, 'verplaatsing' van de naam naar de Delftse Hout.

De verplaatsing van de naam volgt de verplaatsing van de brug. Zie de Kroniek in dit jaarboek bij 7 januari.

Oostpoortbrug

*Besl. B&W 1 juni 2004, naamswijziging van Groenebrug
Provinciaal Kanaal (Ezelsveldlaan-Kanaalweg)*

De naamgeving van de beide bruggen tussen de Oostpoort en de Kanaalweg leidde tot verwarring. De kleine ophaalbrug over de Zuidergracht heette 'Oostpoortbrug'. De draaibrug over het Provinciaal Kanaal heette volgens de gemeente Delft 'Groenebrug' en volgens de provincie Zuid-Holland 'Oostpoortbrug'. De provincie, eigenaar van de brug, heeft aan de brug een groot bord met die naam bevestigd. Om aan de verwarring een einde te maken heeft de gemeente Delft de naam 'Oostpoortbrug' van de provincie overgenomen en heeft het ophaalbruggetje de naam 'Kleine Oostpoortbrug' gekregen.

Simon Vestdijklaan

Besl. B&W 1 juni 2004

Voorhof (24) Aart van der Leeuwbuurt

Simon Vestdijk (Harlingen 1898-Utrecht 1971), Nederlands arts en letterkundige. Hij publiceerde meer dan 50 romans, 16 verzenbundels, 15 bundels essays, vertalingen, studies over muziek en andere onderwerpen.

Het Slot

Besl. B&W 1 juni 2004

Tanthof-West (26) Aziëbuurt

Voor de voormalige oprijlaan van Abtsoude 40 (zie Abtsregt) is de naam Het Slot vastgesteld. Deze naam staat exact op deze plaats op de kaart van Delfland van Nicolaas Kruikius uit 1712. Mogelijk is de naam gegeven aan een stenen, versterkt (?) huis, waarbij zelfs gedacht kan worden aan de plaats waar de abt van Egmond of zijn vertegenwoordiger verbleef als hij in Abtsregt moest zijn.

'Het Slot' en omgeving op de kaart van Delfland door Nicolaas Kruikius, 1712 (Scan: Hoogbeemvraadschap van Delfland, Archief KDV 2001).

Zuidblok

Besl. B&W 1 juni 2004

Abtswoude (26)

Voor de aanleg van de Hoofboschtunnel was in het verlengde van de Tanthofdreef een bouwstraat aangelegd. Toen de tunnel klaar was heeft men van deze bouwstraat een fietspad gemaakt. Het pad is genoemd naar 'Het Zuyt Blok', een naam die in dit gebied op de kaart van Delfland door Kruikius (1712) voorkomt. Een soortgelijk pad heeft in Voordijkshoorn de naam Westblok gekregen.

Verder is op 1 juni 2004 het bereik van de Artemisstraat vergroot en de Vijverschiebrug vervallen (omdat die brug nu in de gemeente Midden-Delfland ligt).

Buurtnamen

In 1993 is een wijk- en buurtindeling voor Delft ontworpen om een indeling uit 1959 te vervangen (raadsbesluit 24 juni 1993; zie *Jaarboek 1993*, blz. 89-95). De nieuwe indeling, die vooral was bedoeld voor statistische doeleinden, werd gebaseerd op de postcodewijken; elk van deze wijken is verdeeld in vijf tot tien buurten. Deze wijken en buurten waren allemaal genummerd. De wijken kregen als nummer de laatste twee cijfers van de postcode, de buurten kregen het nummer van de wijk met een volgnummer. Dus in de wijk 28 (postcode 2628) zijn de buurten genummerd 2800, 2801 enz. tot en met 2809. Omdat deze nummers op zichzelf niet zo duidelijk waren, kreeg de straatnaamcommissie het verzoek deze wijken en buurten van namen te voorzien.

Voor de wijknamen zijn toen de historische bekende namen gekozen (11 = Binnenstad, 12 = Vrijenban; 13 = Hof van Delft; 14 = Voordijkshoorn; 16 = Delftse Hout; 22 = Tanthof-West; 23 = Tanthof-Oost; 24 = Voorhof; 25 = Buitenhof; 26 = Abtswoude; 27 = Schieweg; 28 = Wippolder; en 29 Ruiven).

Sommige buurten hadden een vanouds bekende en gebruikte naam, die eenvoudig kon worden overgenomen, zoals 1307 Westerkwartier. Maar voor de meeste buurten gold dat niet en is gekozen voor namen ontleend aan het straatnaamthema (bijv. 1302 Ministersbuurt-West), en een enkele keer een naam van een straat of park (2801 = Julianalaan; 1301 = Agnetapark).

In tegenstelling tot de wijknamen zijn de buurtnamen nooit ingeburgerd en feitelijk onbekend.

Op 1 januari 2004 is de gemeente Delft uitgebreid met grondgebied van Schipluiden, terwijl ook grondgebied naar de gemeente Midden-Delfland is overgegaan. Omdat er daarom toch nieuwe statistische buurten moesten komen, heeft de commissie voor straatnaamgeving van de gelegenheid gebruik gemaakt om de namen uit 1993 nog eens goed te bekijken en te toetsen aan een aantal uitgangspunten.

- Er moet een duidelijk onderscheid in namen zijn tussen buurten met woon- of recreatieve bestemming en buurten met bedrijven en industrieën. Dit onderscheid is verkregen door de namen van de laatstgenoemde buurten altijd vooraf te laten gaan door het woord 'Bedrijventerrein.'

- Als er geen historische of volksnaam is, wordt de buurtnaam ontleend aan het straatnaamthema of een beeldbepalende straat of park; echter, voorkomen moet worden dat de buurtnaam gelijk is aan een andere naam, zoals het geval bleek bij bijvoorbeeld Agnetapark en Wilhelminapark.

- Waar mogelijk eindigen de namen van woonbuurten op 'buurt' om ze te onderscheiden van de wijken en andere topografische elementen, zoals parken. Eind 2003 zijn de wijzigingen voorgesteld, waarbij nogal wat commotie in de raad en onder de bevolking ontstond, getuige diverse brieven in de pers. Vooral de wijziging van Wippolder-Noord en -Zuid in Nassaubuurt-Noord en -Zuid verhitte de gemoederen omdat men meende dat de naam Wippolder zou verdwijnen. Het voorstel is toen enigszins aangepast en opnieuw ingediend. Op 13 april 2004 zijn de volgende nieuwe en gewijzigde buurtnamen vastgesteld:

<i>Nieuwe buurtnaam</i>	<i>Oude naam</i>
Abtswoudsebos	Gedeelte van Abtswoude
Afrikabuurt-Oost	Derde Wereldbuurt
Afrikabuurt-West	Gedeelte van Westflank
Agnetaparkbuurt	Agnetapark
Aziëbuurt	Zuidflank en gedeelte van Westflank
De Bras	De Bras en Hertenkamp
Delftech, Bedrijventerrein	Delftech-Noord, Bedrijventerrein
Delftzicht	Hooikade
Den Hoorn	Gedeelte van gemeente Schipluiden
Hoornse Hof	Vergroot met gedeelte van gem. Schipluiden
Juniusbuurt	Juniusstraat
Kerkpolder	Gedeelte van gemeente Schipluiden
Koningsveldbuurt	Afgesplitst van Bedr.terr. Rotterdamseweg-N.
Reinier de Graafbuurt	Reinier de Graaf
Westeindebuurt	Wilhelminapark
Tanhofkadebuurt	Gedeelte van gemeente Schipluiden
Technopolis, Bedrijventerrein	Delftech-Zuid, Bedrijventerrein
TU-Campus	TU-wijk
TU-Noord	Julianalaan
Veilingbuurt*	Gedeelte van gemeente Schipluiden
Ypenburgse Poort, Bedrijventerrein	Afgesplitst van De Bras en Hertenkamp

* Op 11 januari 2005 gewijzigd in Molenbuurt omdat voor de straatnamen het thema molens gekozen werd.

Publicaties over Delft of door Delftenaren 2004

samengesteld door J.A. Meter Hagg, bibliothecaris Gemeentearchief Delft

Het Gemeentearchief Delft beheert behalve archieven en een collectie beelden geluidsmateriaal ook een bibliotheekcollectie. Deze omvat ongeveer 30.000 artikelen, boeken, tijdschriften en andere publicaties op het gebied van de algemene geschiedenis, de geschiedenis van Delft in ruime zin en het Huis van Oranje-Nassau.

Door een actief aanschafbeleid wordt geprobeerd een representatief beeld te geven van de sociaal-economische en culturele ontwikkeling van Delft en omgeving door de eeuwen.

Delen uit de collectie worden niet uitgeleend maar zijn, afhankelijk van hun conditie of aard, voor onderzoek te raadplegen in de studiezaal van het Gemeentearchief. Medio januari 2005 zijn hier ruim 14.900 beschrijvingen van publicaties te doorzoeken met behulp van de geautomatiseerde bibliotheekcatalogus, de gegevens van de overige uitgaven zijn te vinden in een kaartcatalogus.

Hieronder volgt een overzicht van publicaties waarvan de gegevens vóór 24 december 2004 zijn ingevoerd in de geautomatiseerde bibliotheekcatalogus. De gegevens zijn alfabetisch geordend op de naam van de eerste auteur of uitgevende instantie of op het eerste woord van de titel. De criteria voor opname in dit overzicht zijn:

- onderwerp: (de geschiedenis van) Delft, fictie vervaardigd door Delftenaren;
- vorm: zelfstandig verschenen publicaties; artikelen of onderdelen uit grotere publicaties met een eigen titel;
- jaar van uitgave: vanaf 1990 en niet eerder in deze jaaroverzichten verschenen.

Niet opgenomen zijn:

- algemene periodieke uitgaven (tijdschriften) van Delftse instellingen of verenigingen;
- wetenschappelijke publicaties van de TU Delft.

Voorafgaande aan het overzicht staan de in het afgelopen jaar ontvangen herdenkings-uitgaven met een verwijzing naar de naam waaronder zij in het algemene overzicht zijn opgenomen.

Auteurs die over (de geschiedenis van) Delft publiceren worden vriendelijk verzocht een exemplaar (of overdruk) hiervan aan de bibliotheek ter beschikking te stellen.

Mocht u publicaties kennen die voor de bibliotheekcollectie van belang kunnen zijn of heeft u vragen over de collectie, dan kunt u schriftelijk of telefonisch reageren (bibliothecaris 015 - 260.2350; email: ameter@delft.nl).

Herdenkings- en jubileumuitgaven

1848-1953	Delftsch Studenten Corps	zie: Heel, H. van, & H. de Cock
1848-2004	Delftsch Studenten Corps	zie: Leuw, J. de
1898-2003	KSV 'Sanctus Virgilius'	zie: Lustrumboekcie. 'Boekiewoekie'
1829-2004	oliemolen De Mercurius	zie: Bakker, J.S.
1903-2003	Stg. Het Apostolisch Genootschap	zie: Jansen, A.R.
1923-2003	In memoriam J.J. Raue	zie: Verschuyl, M.A.
1929-2004	DHC 'Hudito'	zie: Hudito
1929-2004	DSV 'Full Speed'	zie: Willemse, C.
1954-2004:	Auto's Kleyweg	zie: Auto's Kleyweg
1954-2004	militaire taptoe in Nederland	zie: Kornaat, K.
1964-2004	Groei&Bloei/KMTP.Afd. Delft	zie: Leeuwen, W. van
1974-2004	Breebaart, Fred	zie: Breebaart, F.A.P.W.
1974-2004	Stichting Smör Jazz	zie: Bergen, P. van
1974-2004	Stichting WereldWerkPlaats	zie: WereldWinkel Delft
1997-2004	Oorschot, H.M.C.M. van	zie: Braun, L.
1999-2004	Dekenaar Delflanden	zie: Duijndam, C.
2003	Open Monumentendag 2003	zie: Gerritsma, T.
2004	bijzetting H.K.H. prinses Juliana	zie: Gemeente Delft

Overzicht van publicaties

Akker, A.A. van den

Op wier schouder wij staan : heiligen, zaligen en andere grote voorgangers in het geloof van het bisdom Rotterdam / Dries van den Akker. - Le Carrage, [Fr.: de auteur], 2003. - 87 p.

Bevat ook beschrijvingen van Delftenaren.

Ankoné, G.A.

Gedichten over een leven in oorlog en vrede / verz. en geschreven ... G.A. Ankoné. - Delft : Koopman & Kraaijenbrink, 2003. - 432 p.

Asaert, Gustaaf

1585 : de val van Antwerpen en de uittocht van Vlamingen en Brabanders / Gustaaf Asaert. - Tielt : Lannoo, 2004. - 373 p. - (Vlaming, wie ben je? : hoogtepunten en dieptepunten uit onze geschiedenis ; dl. 2).

Voor informatie over Delft, zie register onder Delft[...].

Auto's Kleyweg

Kleyweg, 50 jaar, 1954-2004. - Den Hoorn : Auto's Kleyweg, 2004. - 48 p.

Auto's Kleyweg, Woudseweg 134a, Den Hoorn, dealer van Opel en Daewoo.

Bakker, J.S.

Mercurius, 175 jaar oliemolen De Mercurius bij Den Hoorn-Delft / J.S. Bakker ; tek. Bas Koster. In: Molenwereld 7 (2004) 7/8 (aug.) ; p. 272-281.

Mercurius, in 1829 gebouwd aan de Hoornseweg in Hof van Delft, sedert 1 januari 2004 gemeente Delft.

Beijersbergen, E.

Dichter bij het leven / Erwin Beijersbergen. - Delft : Koopman & Kraaijenbrink, 2004. - 95 p.

Debuutbundel van de Delftse musicus Erwin Beijersbergen (* 1965). Hij voorzag zijn gedichten ook van arrangementen en maakte van de uitvoering in het Floratheater op zondag 24 oktober 2004 hiervan een opname.

Bergen, P. van

Smörrebröd + : kroniek van 41 jaar jazz & geïmproviseerde muziek - te Delft, Europa - / [samenstelling: Peter van Bergen en anderen ; fotografie: Driek Bernds en anderen]. - 2e, uitgebreide ed. - Delft : Stichting Smör (druk: Tan Heck), 2004. - 127 p. - 1e uitgave: 1996.

Bes, J.

Maria Elisabeth (Marie) Bes, ingenieur en gemeenteraadslid te Delft / [samengesteld door dhr. J. Bes]. - [Bleiswijk : de auteur, 2003]. - 3 bl.

Blaak, J.

Geletterde levens : dagelijks lezen en schrijven in de vroegmoderne tijd in Nederland, 1624-1770 / Jeroen Blaak. - Hilversum : Verloren, 2004. - 368 p.

Beschrijft o.a. het leesgedrag van de Delftse regent Pieter Teding van Berkhout (1643-1713) op basis van diens 'Journal' (1669-1712).

Bohemen, J. van

Delftenaren worden Zaandammers (1894-1927) / door J. van Bohemen. In: *Zaanstreek-Waterland in genealogisch perspectief : jubileumuitgave N.G.V., afd. Zaanstreek-Waterland*, 1992 ; p. 315-319, 335, 340.

Betreft vooral werknemers en familieleden van de, naar Zaandam verhuisde, Artillerie Inrichtingen.

Boshoff, W.

Joost Thooft School, 1953-1962 / [foto's Walter Boshoff ; productie Jan Pieterman]. - [Nieuw Vennep : de samensteller, 2004]. - [44] p. : hoofdzakelijk ill. - Fotoverslag van de reünie op 30 okt. 2004.

Boyd, D.

Doordacht door Delft : ...op weg naar duurzaamheid / red. Donald Boyd ... [et al.] ; auteurs AnneMarie Broer ... [et al.]. - Delft : The International Institute for the Urban Environment ; Gemeente Delft (druk: Tan Heck), 2004. - 151 p.. - Uitgave in het kader van het programma Leren voor Duurzaamheid van de provincie Zuid-Holland.

Braun, L.

Burgemeester van Delft : speciale uitgave t.g.v. het afscheid van Hein M.C.M. van Oorschot, burgemeester van Delft van september 1997 tot en met april 2004 / teksten Luuk Braun ... [et al.] ; eindred. Nico Jouwe. - Delft : Gemeente Delft, 2004. - 4 p.

Breebaart, F.

Fred Breebaart: dertig jaar naïve kunst / schilderijen en tekst Fred Breebaart. - Rotterdam : Francis Productions, 2004. - 96 p.

E.A.P.W. Breebaart (Haarlem, 1945) volgde in Delft de particuliere kunstopleiding De Hazelhorst en vestigde zich in 1982 opnieuw in Delft. Uitg. bevat o.a. enkele Delftse stadsgezichten.

Bult, E.J.

Het plangebied Technopolis in het zuiden van de gemeente Delft : een Archeologisch Inventariserend Veldonderzoek / rapportage Epko J. Bult ... [et al.]. - Delft : Gemeente Delft, vakteam Archeologie, 2004. - 59 bl. - Opdrachtgever Gemeente Delft Ingenieursbureau. - (Delftse archeologische rapporten ; vol. 34).

Bulterman, S., & R. Mannaart

De kracht van Delft, Economische Thermometer 2000 : thema 'Verplaatsingsmotieven van Delftse bedrijven' / samengesteld door Sergej Bulterman en Ruud Mannaart. - Delft : Kamer van Koophandel Haaglanden ; Rabobank Delflanden, 2001. - 28 p.

Busch, J., & P. van Uythoven

Delftse cultuur spoort / tekst Josephine Busch en Paulus van Uythoven. - Delft : Gemeente Delft, Vakteam Cultuur, kennis en economie, 2002. - [23] bl. : ill. ; 15 x 22 cm. - Losse bladen in omslag.

Dam, J.D. van

'Herrezen als de phenix uit zijne asch' : Delfts aardewerk: kopie, imitatie of vervalsing / Jan Daniël van Dam. - 8 p. : ill. ; 26 cm. In: *Vormen uit vuur* 184/185 (2003), p. 56-63.

Dam, J.D. van

Delftse porceleyne : Delfts aardewerk 1620-1850 / Jan Daniël van Dam. - Zwolle : Waanders ; Amsterdam : Rijksmuseum, 2004. - 208 p.

Duparc, F.J.

Carel Fabritius, 1622-1654 / Frederik J. Duparc ; bijdr. Gero Seelig ... [et al.]. - Zwolle : Waanders, 2004. - 159 p. - Catalogus bij de tentoonstelling in het Mauritshuis, Den Haag, 24 sept. 2004 - 9 jan. 2005 en in het Staatliches Museum, Scherlin, 28 jan. - 16 mei 2005.

Duijndam, C.

Kerken in Delflanden : een portret in woord en beeld van de rooms-katholieke kerkgelegenbeden in het dekenaat Delflanden / teksten Coby Duijndam ... [et al.] ; tekstred. Arie Oliehoek. - Delft : Dekenaat Delflanden, 2004. - 175 p. - Uitgave t.g.v. vijfjarig bestaan van het dekenaat Delflanden.

Eethoek

De eetboek : een lekker stukje Delft. - Delft : [s.n.] (druk: Tan Heck), [2004]. - 16 p. : ill. ; 15 cm.

Uit eten op de Paardemarkt, de Verwersdijk, het Doelenplein, de Choorstraat, het Vrouw Juttenland of het Vrouwenregt.

Ende, W. van der

'Wasserij - stomerij Pasgeld' exit / Willem van der Ende. - In: *Jaarboek Historische Ver-*

eniging Rijswijk 2004, p. 52-61. - Aanvulling op artikel van Sv. E. Veldhuijsen 'De buitenplaats Pasgeld' in: *Jaarboek Die Haghe* 1967.

Fèrand, F. de, & Chung T.C.

Friso en Mabel getrouwd! : bekroning van hun liefde! : het complete huwelijksalbum / door Feau de Fèrand en Chung Tsey Chow. - In: *Dynasty* 4 (2004) 3, p. 4-13.

Foto's van het op 24 april 2004 in Delft gesloten huwelijk.

Fijnje-Luzac, ?.

Myne beslommerde boedel : brieven in ballingschap 1787-1788 / Emilie Fijnje-Luzac ; ingeleid, verzorgd en geann. door Jacques J.M. Baartmans. - Nijmegen : Vantilt, 2003. - 288 p.

Brieven geschreven door de vrouw van de Delftse patriot Wybo Fynje (1750-1809).

Hij was o.a. redacteur van de *Hollandsche Historische Courant*.

Frijters, H.

Altijd mooi: Delft / [fotografie] Henk Frijters. - Rijswijk : Début, 2004. - 95 p. : ill. ; 15 cm. - Toeristische informatie.

Korte geschiedenis. Monumenten. Musea. Beroemde Delvenaren. Delfts blauw. Winkelen, eten en drinken, slapen. Stadswandeling.

Geertzenwijk, J.H.

Hartogh Heijs : met aantekeningen over Delftse boutzaagmolens, genealogiën van de families Hartogh Heijs, Wittkamp en Van Graauwenbaan / J.H. Geertzenwijk. - Delft : [de auteur], 2004. - [25] p.

Gemeente Delft

Delft: kansen voor de toekomst. - [Delft] : Gemeente Delft, [ca. 2000]. - 1 cd-rom ; 13x13 cm. Presentatie van de campagne met samenvatting in omslag.

De gemeente Delft verkocht in 1999 haar aandelen in het Electriciteitsbedrijf Zuid-Holland (EZH) en vroeg haar inwoners eind 1999 aan te geven op welke wijze zij 115 miljoen gulden van dit bedrag dachten te besteden. Op basis van de ruim 200 ingestuurde ideeën formuleerde het gemeentebestuur 39 projecten.

Gemeente Delft, Mediabureau

Delft en de bijzetting van H.K.H. prinses Juliana der Nederlanden 30 maart 2004 / samenstelling Gemeente Delft, Mediabureau ; i.s.m. Klats publiciteit en reclame. - Delft : Gemeente Delft, 2004. - 64 p.

Gemeente-archief Delft

Een vlucht door de tijd : kennismaking met het Gemeentearchief Delft : leerlingenboekje. - Delft : Gemeentearchief Delft, 2003. - 16 p.

Gerritsma, T.

Hartje Delft / samengesteld door Trude Gerritsma. - Delft : Boekhandel De Omslag (druk: Koopman en Kraaijenbrink), 2003. - 16 p. - Gedichten over Delft uitg., in opdracht van Stichting Promotie Delft, t.g.v. Open Monumentendag 13 sept. 2003.

Glaudemans, C.

Om die wrake wille : eigenrichting, veten en verzoening in laat-Middeleeuws Holland en Zeeland (ca. 1350-1550) / Corien Glaudemans. - [S.l.] : Historische Vereniging Hol-

land ; Hilversum : Verloren, 2004. - 414 p. - (Hollandse studiën ; 41).
Delft & Delfland, zie register.

Griffioen, B.K.P.

Van dolhuis naar GGZ / B.K.P. Griffioen. - In: *Delfia Batavorum jaarboek ...* : 2003 ; p. 139-150.

Gruis, V.

Strategisch voorraadbeleid Deltwonen / V. Gruis en M. van Sprundel. - Delft : DUP Satellite, 2003. - 53 p. : tab. ; 24 cm. - (OTBouwstenen ; 87).

Ham, W. van der

Hoge dijken, diepe gronden : land en water tussen Rotterdam en Gouda : een geschiedenis van Schieland / onder red. van Willem van der Ham ; eindred. en ill.-research Willem van der Ham ... [et al.] ; auteurs Maili Blauw ... [et al.]. - Utrecht : Stichting Maatrijs, cop. 2004. - 352 p. : ill. ; 29 cm. - Uitg. i.s.m. het Hoogheemraadschap van Schieland.

Voor Delft en omgeving, zie register p. 344-345.

Heel, H. van, & H. de Cock

Herinnering aan het XXI lustrum van het Delftsch Studenten Corps, 1953 / samengesteld door Huib van Heel en Herman de Cock. - [S.l. : s.n.], 2003. - 258 p. - Omslagtitel: Spektakel tizzeniggi, Delft 29 juni-8 juli.

Hoekstra-Klein, W.

Geschiedenis van de Delftse plateelbakkerijen : Index op deel 1 t/m 8 / samengest. door Wik Hoekstra-Klein. - Delft : [de samensteller], [2002]. - 43 bl. ; 30 cm. - (Geschiedenis van de Delftse plateelbakkerijen ; index). - Typoscript in snelhechter.

Hoekstra-Klein, W.

'De Drie Vergulde Astonnekes', 1655-1803 / Wik Hoekstra-Klein ; [foto's, tenzij anders vermeld: Jaap Hoekstra]. - Delft : Stedelijk Museum 'Het Prinsenhof' ; Projectgroep Delfts Aardewerk (druk: Tan Heck), cop. 2004. - 126 p. : ill. ; 30 cm. - (Geschiedenis van de Delftse plateelbakkerijen ; 10).

Hoorn, C.

Inventaris van het archief Koninklijke Fabriek F.W. Braat N.V. (1844-1983) : archief 1844-1977 / Cathelijne Hoorn. - Rotterdam : Nederlands Architectuurinstituut, 2003. - 26 bl., in ringband ; 31 cm. - Het archief berust bij het Nederlands Architectuurinstituut.

Hoorn, C.

Gloeiend gegoten, met vonken gevormd : Nederlands Architectuurinstituut ontsluit Delfts bedrijfsarchief / Cathelijne Hoorn. - In: *Nieuwsbrief NFg* 44 (okt. 2004), p. 4-6.

Betreft archief van de Koninklijke Fabriek F.W. Braat (1844-1983), dat hoofdzakelijk uit fotografisch materiaal bestaat.

Houtzager, H.L.

Hiernymus David Gaubius (1705-1780), lijfarts van prins Willem V / H.L. Houtzager. - In: *Jaarboek Vereniging 'Oranje-Nassau Museum'* 2003, p. 65-72.

Houtzager, H.L.

Delfia Batavorum jaarboek ... : 2003 / red.: Hans Houtzager ... [et al.]. - Delft : Historisch Vereniging Delfia Batavorum, 2004. - 240 p. : ill. ; 21 cm.

Alle historische artikelen zijn onder de naam van hun auteur opgenomen.

Hudito, Delftsche Hockey Club (DHC)

Drie helften Hudito / samenst. en red. Johannes de Bie en Ab Fieret. - Delft : Hudito (Van Marken Delft Drukkers), 2004. - 125 p. - Uitg. t.g.v. het 75-jarig jubileum.

Hulshof, M.

Hoe word ik burgemeester : de inspraak, de lobby en de achterkamertjes / door Michiel Hulshof en Tino Wallaart ; tekeningen Peter van Straaten. In: *Vrij Nederland* 65 (2004) 37 (11 sept.) ; p. 24-27. - [4] p. : ill. ; 30 cm

Procedure rond de benoeming van mr.dr.s. G.A.A. Verkerk als burgemeester van Delft.

Hulsker, K.

'Suerven en swalken' voor vrouw en kinderen : bedeelde gezinnen van VOC-varenslieden in Delft in de eerste helft van de achttiende eeuw / Kirsten Hulsker. - [Rotterdam : de auteur, 2004]. - 91 bl. : tab. ; 30 cm. - Doctoraalscriptie Utrecht.

Jansen, A.R.

Delven naar God : 100 jaar Apostolische Gemeente in Delft / red. A.R. Jansen ... [et al.]. - Delft : Stichting Het Apostolisch Genootschap, 2004. - 99, 53 p. - Uitg. t.g.v. het jubileum 1903-2003. - In keerdruk met: Herinneringen en overdenkingen.

Jonge, H. de

Twee Ashantijnse prinses in Nederland : antropologisch onderzoek in de 19de eeuw / Hans de Jonge. - In: *Spiegel historicael : maandblad voor geschiedenis en archeologie* 39 (2004), p. 242-248.

Betreft de twee prinses Kwame Poko en Aquasi Boachi die in 1837 naar Nederland kwamen en op een Delftse kostschool een Hollandse opvoeding kregen.

Kornaat, K.

Tromgeroffel en schitterend koper : vijftig jaar militaire taptoe in Nederland, 1954-2004 / Klaas Kornaat. - Delft : Legermuseum, 2004. - 144 p.

Kreuger, F.H.

Han van Meegeren, meestervervalser / Frederik H. Kreuger. - Diemen : Veen Magazines, 2004. - 190 p.

Han van Meegeren (1889-1947) studeerde van 1907-1912 bouwkunde in Delft, daarna werkte hij als assistent bij de TU en kunstschilder.

Krogt, P.C.J. van der

De Jolige Tippelaars : 65 jaar wandelsport in Delft / Peter van der Krogt. - In: *Delfia Batavorum jaarboek ... : 2003* ; p. 123-136.

Kuckartz, A.C.

Delfts beeldsnijwerk in de 18de eeuw / Angela C. Kuckartz. - Delft : [de auteur], 2002. - 2 dl. (247 bl.) : ill. ; 30 cm. - Doctoraalscriptie Kunstgeschiedenis Leiden 2002. - In spiraalband.

Bd. 1: Tekst. Bd. 2: Bijlagen, afbeeldingen, herkomst afbeeldingen, geraadpleegde literatuur.

Leeuwen, W. van

Derde open tuinendag Delft, 26 juni 2004 / Wim van Leeuwen ... [et al.]. - Delft : *Groei&Bloei/KMTP afdeling Delft*, 2004. - 31 p. : ill. ; 21 cm. - Jubileumuitgave t.g.v. 40-jarig bestaan van de afdeling Delft van Groei&Bloei/KMTP. Uitg. i.s.m. Botanische Tuin TU Delft.

Leijerzapf, I.Th.

Biografie Frederik Gräfe / Ingeborg Th. Leijerzapf. - In: *Geschiedenis Nederlandse fotografie* 35 (aug, 2003). - [6] p.

F. Gräfe (1835-1905) was vanaf 1863 in Delft werkzaam als fotograaf, in eerste instantie (tot 1871) als compagnon van zijn schoonzuster Emma Kirchner (1830-1909).

Leur, J.L.W. van

De Etnografische Vereniging / Jos van Leur. - In: *Delf : cultuurhistorisch bulletin Delft* 6 (2004) 4, p. 1-6

Leuw, J. de

Ijzersterk : 'n knap staaltje / [Lustrumboekcomm. Jasper de Leuw en anderen]. - Delft : Delftsch Studenten Corps, 2004. - 196 p. : ill. ; 31 cm + dvd. - Uitgave t.g.v. het 31e lustrum van het Delftsch Studenten Corps.

Lindelauf, B.

Negen open armen / Benny Lindelauf. - Amsterdam : Querido, 2004. - 250 p. ; 22 cm

In sept. 2004 bekroond met de Thea Beckmanprijs voor het beste historische jeugdboek. B. Lindelauf is docent aan de Vrije Akademie Delft.

Lindenburg, M.A.

Het huwelijk van Jan Vermeer / M.A. Lindenburg. - In: *Delfia Batavorum jaarboek ...* : 2003, p. 93-97.

Lokin, D.H.A.C.

Het oordeel van Salomo / Daniëlle H.A.C. Lokin. - In: *Delfia Batavorum jaarboek ...* : 2003, p. 81-91.

Beschrijft het gelijknamige schilderij (ca. 1616/20) aanwezig in Stedelijk Museum Het Prinsenhof.

Lustrumboekcommissie 'Boekiewoekie'

Lustrumboek / onder red. van de Lustrumboekcommissie 'Boekiewoekie'. - Delft : KSV 'Sanctus Virgilius', 2003. - 213 p. : ill. ; 23x23 cm + photodisc. - (Annuaireum ... KSV Sanctus Virgilius ; 105).

Uitg. t.g.v. het 21e lustrum van de KSV 'Sanctus Virgilius', 13 juni 2003. - Omslagtitel: Celebrations.

Mannings, C.

Then & now: Kingston-upon-Thames / comp. by Celia Mannings. - Stroud, Gloucestershire : Tempus Publishing, cop. 2001. - 96 p.

Kingston-upon-Thames is een van de steden waarmee Delft een stedenband heeft.

Marissen, J.A.J.

Normaal Amsterdams Peil op de Oude Delft 95 / J.A.J. Marissen. In: *De Hollandse cirkel* 5 (2003) 2 (juni) ; p. 43-45.

Mark, B. van der

De Delftsche donderslagh = The thunderclap of Delft / Bieke van der Mark. - In: Carel Fabritius-aflevering van: *Mauritsbuis in focus* 17 (2004) 2 (sept.) ; p. 20-23.

Mauritsbuis

Carel Fabritius. - In: *Mauritsbuis in focus* 17 (2004) 2 (sept.) ; p. 1-31. - Themagr. t.g.v. de tentoonstelling, 24 sept. 2004 - 9 jan. 2005. - Tekst in het Nederlands en Engels. Drie artikelen zijn onder de naam van hun auteur opgenomen.

Meerten, H. van, & E.J. Bult

De Delftse bodem in kaart / Hans van Meerten en Epko J. Bult. - In: *Delft : cultuurbistorisch bulletin Delft* 6 (2004) 2, p. 1-8.

Meulen, A. van der

Roomcouleurd aardewerk : laat achttiende-eeuwse experimenten met Delft in de hoofdrol / Adri van der Meulen en Paul Smeele. - In: *Vormen uit vuur : mededelingenblad* 188 (2004), p. 2-18.

Vroege pogingen (1778-1800) om het uit Engeland afkomstige 'creamware' te imiteren, in Delft o.a. door Sanderson, 'De Eendragt' en 'De Porceleyne fles'.

Moerman, J.W.

Katholieke schuilerkerken in Schipluiden / samenstelling J.W. Moerman. - In: *Jaarverslag Historische Vereniging Oud-Schipluiden* 2003, p. 45-51. - Tekst bij de gelijknamige expositie in de N.H. Kerk te Schipluiden, 13-14 sept. 2003.

Een van de priesters die in de schuilerkerken preekte was de Joannes Stalpart van der Wiele (1579-1630).

Mok, A.

Grondoorlog : de jarenlange strijd om stadsprovincies en gemeentelijke berindeling in politiek Den Haag / Alexander Mok. - Amsterdam : Van Gennep, 2004. - 247 p. - Bew. doctoraalscriptie Erasmus Universiteit Rotterdam 2003.

Gemeentelijke herindeling in de Haagse regio tussen 1988 en 2002.

Muller, R.

Cafe-speeltuin 'Van Mullem', Rotterdamseweg 110-112 / Ruud Muller. - [Den Hoorn : de auteur, 2003]. - [4] bl. - Samengesteld in het kader van project 'Verhalen uit de buurt'.

Noordman, Th.B.J.

De identiteit van Delft : rapport / Th.B.J. Noordman ... [et al.]. - Rotterdam : Erasmus Universiteit, RISBO Contractresearch BV, 2004. - 29 bl. - Onderzoek in opdracht van vakgroep Cultuur, Kennis en Economie van de gemeente Delft.

Oord, P. van

Historische grensmaal volgt gemeentegrens op de voet / Pia van Oord. - In: *Midden-Delft-krant* 116 (dec. 2004), p. 5-6.

Betreft grensmaal uit ca. 1820 (rijksmonument sinds 1967) recent herplaatst aan de

Schieweg, ter hoogte van de Mandjeskade (zie ook het artikel van Weve in dit jaarboek).

Overschie, J.G.

Overschie : een naam, een dorp, een wapen, een geslacht, een stamboom, een parenteel, een familie, een verhaal / J.G. Overschie. - [Oosterbeek : de samensteller], 2003. - 157 p. + cd-rom.

Genealogie van de o.a. in Delft woonachtige familie Overschie.

Piena, H.

Witwerkers : stadse makers van naaldhouten meubels / Hans Piena. - In: *CR, interdisciplinair vakblad voor conservering en restauratie* 4 (2003) 2, p. 28-34.

Een aantal van de met name bekende witwerkers kwam uit Delft.

Potze, G.

Onmisbare banden : vrijwilligers in de GGZ / samengest. door Ger Potze. - Delft : GGZ Delfland, 2004. - 32 p. : ill. ; 21x21 cm

Tien vrijwilligers vertellen waarom zij bij GGZ Delfland werken.

Programma

Programma uitvaartdienst en bijzetting in de Koninklijke grafkelder te Delft van hare Koninklijke Hoogheid Juliana Louise Emma Marie Wilhelmina, prinses der Nederlanden ..., 30 april 1909 - 20 mrt. 2004 ... Nieuwe Kerk te Delft, dinsdag 30 mrt. 2004. - [Den Haag] : Dienst van het Koninklijk Huis, 2004. - div. pag. + verkort programma (60 p.).

Rosendaal, J.

Bataven! : Nederlandse vluchtelingen in Frankrijk, 1787-1795 / Joost Rosendaal. - Amsterdam : Vantilt, cop. 2003. - 736 p. + cd-rom. - De cd-rom bevat overzicht van meer dan 4000 vluchtelingen.

Delft, zie registers.

Schledorn, L.

Delftse plateelbakkers in het Lucasgilde / Loet Schledorn. - In: *Holland : regionaal-historisch tijdschrift : tweemaandelijks uitgave van de Historische Vereniging Holland* 36 (2004), p. 83-96.

Scholtens, A., & I. Helsloot

Evaluatie melasse-incident Delft / A. Scholtens en I. Helsloot. - Arnhem : Nederlands Instituut voor Brandweer en Rampenbestrijding, 2000. - 114 p. ; 24 cm. - (Nibra publicatiereeks ; nr. 7). - Evaluatie in opdracht van de gemeente Delft van het eind juli 1999 bij DSM-Gist gebeurde incident.

Sommeren, T. van

De jurk van Delft / red. en eindred. Tonny van Sommeren ... [et al.] ; voorwoord en nawoord Christina Linaris-Coridou. - Delft : Gemeente Delft ; Stichting Kunst en Welzijn, 2004. - 40 p. : ill. ; 21 cm. - Uitg. in het kader van het project 'De jurk van Delft', een samenwerkingsproject voor en door vrouwen. Kunst in de wijken is een gemeentelijk cultuurprogramma, kunstenaars en bewoners brengen samen kunstprojecten tot stand in de zeven Delftse wijken.

Suchtelen, A. van

Carel Fabritius, de Jonge Meester = Carel Fabritius, Young master Painter / Ariane van Suchtelen. - In: Carel Fabritius-aflevering van: *Mauritsbuis in focus* 17 (2004) 2 (sept.); p. 8-19.

Tetteroo, H.

Wonen in woorden / Henk Tetteroo. - Rijswijk : Quantas, 2004. - 176 p. - (Over de streektaal van Delfland ; 2). - Bew. van de rubriek die tussen okt. 2002-2003 verscheen in de Delftse, Westlandse en Zoetermeerse ed. van de *Haagsche Courant*.

Henk Tetteroo (* 1951) werkt als leraar Nederlands bij het Mondriaancollege in Delft.

Verbraeck, A.

Particuliere verbeterhuizen in Delft / A. Verbraeck. - In: *Delfia Batavorum jaarboek ... : 2003*, p. 155-176.

Verhoeven, G.

De instelling voorbij? / door Gerrit Verhoeven. - In: *Erfgoed: bekijk het eens anders*, p. 19-23. - Oorspr. bijdrage voor symposium 'Laat zien die archieven', Utrecht, 20 maart 2003.

Verhoeven, G.

Het Sint-Agathaklooster te Delft : een middeleeuws succesverhaal / G. Verhoeven. - In: *Delfia Batavorum jaarboek ... : 2003*, p. 57-78.

Verschuyf, M.A.

In memoriam dr.ir. J.J. Raue / M.A. Verschuyf. - In: *Delfia Batavorum jaarboek ... : 2003*, p. 52-53.

Vlasveld, P.

'Maar als je me nodig hebt...' / Pieter Vlasveld ; met tek. van Yvonne Vlasveld-van Delft. - 1e dr. - [Pijnacker] : Janssen/Pers Postiljon, 2004. - 100 p. : ill. ; 24 cm. - (Huisarts in praktijk ; 3).

Verhalen van een Delftse huisarts, verschenen tussen 2002/04 in Postiljon huis-aan-huis bladen en in Delta weekbladen.

Vlis, I. van der

De Delfse stationsbuurt : wonen, leven en werken naast het spoor / Ingrid van der Vlis. - Delft : Gemeentearchief Delft (druk: Van Marken Delft), 2004. - 184 p.

Voets, T.

Bestemmingen : metrostation Pernis / tekst en ontwerp Ton Voets. - Delft : Ton Voets architectuur, 2003. - [8] bl. : ill. ; 30 cm. - Nieuwjaarspublicatie in cassette, beperkte oplage van 300 genummerde exemplaren.

Vos, A. de

Academische misvorming / tekst André de Vos ; fotografie Michiel van Nieuwkerk. - In: *Management team : Nederlands grootste business magazine* 26 (2004) 4, p. 70-72, 75-77.

Bij de TU Delft ontbreekt de ondernemerscultuur.

Wadum, J.

'Het puttertje' gerestaureerd en doorgelicht = The goldfinch restored and scanned / Jørgen Wadum. - In: Carel Fabritius-aflevering van: *Mauritsbuis in focus* 17 (2004) 2 (sept.); p. 24-30.

Walsum, H.V. van

De gemeentegrenzen van Delft / H.V. van Walsum. - In: *Delfia Batavorum jaarboek ...: 2003*, p. 99-120.

Vergelijking van de gang van zaken voorafgaande aan de gebiedsuitbreiding van Delft in 1920 met die van Den Haag in 2004.

Waszink, J.H.

Familiegeschiedenis Waszink, met voorouders en verwanten : geschiedenis van de nakomelingen van Jan Wassinck en Fenneken Degeners, getrouwd te Voorst in 1687 / J.H. Waszink. - Heeze : [de auteur], 2000. - 229 p.

Jan Hendrik Waszink (Wijchen, 1848 - Delft, 1911), zijn zoon Jan Hendrik (Gombong, NOI, 1877 - Delft, 1950) en diens zoon Hendrik (Delft, 1914 - Breda, 1987) werkten als (huis)arts in Delft.

Weerd, J. van der

Het Delftse geheim van Holland : een onderzoek naar cultuur-historisch toerisme in Delft / J. van der Weerd. - Dordrecht : Gemeente Dordrecht. Sociaal Geografisch Bureau van de gemeente Dordrecht, 1996. - 50 bl.

WereldWinkel Delft

Las pintadas de Esteli. - Delft : WereldWinkel Delft, 2004. - [12] p. : ill. ; 15 cm + vertaling (4 p. ; 15 cm). - Uitg. t.g.v. de literaire week, 9 t/m 15 febr. 2004 en de 30e verjaardag van de Stichting WereldWerkPlaats, 22 febr. 2004.

Weve, W.F.

De inrichting van de Markt / Wim Weve. - In: *Delft : cultuurhistorisch bulletin Delft* 6 (2004) 1, p. 1-6.

Weve, W.F.

Verdedigbaar Delft / Wim Weve. - In: *Delft : cultuurhistorisch bulletin Delft* 6 (2004) 3, p. 1-6.

Wiel, C. van der

Cursusmap Boerderijgeschiedenis / Kees van der Wiel. - [Leiden] : Erfgoedhuis ZH ; Delft : Gemeente-archief, 2003. - 116 p. : ill. ; 30 cm

Willemse, C.

Jubileum dsv Full Speed, 1929-2004 : fotoboek / uitg. m.m.v. C. Willemse ... [et al.] ; jubileumcommissie Margret van der Sande ... [et al.]. - [Delft] : D.S.V. 'Full Speed', 2004. - 68 p.

Woerkom, P.Th.L.M. van

Deskundig, heldhaftig en vergeten : de V2 en het dubbelleven van prof. J.W.H. Uytendboogaart / P.Th.L.M. van Woerkom. - In: *Delft integraal : wetenschappelijk onderzoek aan de TU Delft* 2004.2, p. 26-31.

Prof.dr.ir. Johannes Wilhelmus Huybert Uytenbogaart (1897-1964) verzamelde tijdens de 2e WO informatie over de V2 en zond deze door naar Londen.

Woude, H.R. van der

Descendants of Martinus Bogert / samengesteld door Hans R. van der Woude. - [Zuidlaren : de samensteller, 2004]. - Tekst m.b.t. geboorte, huwelijk en overlijden in het Engels, toegevoegde informatie in het Nederlands.

M.J. Bogert (Dordrecht, 1810 - Delft, 1885) huwt in 1835 in Delft.

Wuestman, G.

'Drie meisjes met twee honden bij eene fontein zittende' : een nieuwe toeschrijving en een nieuwe identificatie / Gerdien Wuestman. In: *Bulletin van het Rijksmuseum* 52 (2004), p. 130-135.

Over een schilderij van Jacob Willemsz. Delff, de Jonge (1619-1661), eerder toegeschreven aan Anthonie Palamedesz (1601-1673).

UW PARTNER BIJ

- ONDERHOUD
- VERBOUW

Naaborg's Bouwbedrijf B.V.
Wateringsevest 21, 2611 AW Delft
Tel. 015-2122416, Fax 015-2121271

U kent evenementen *bureau*

Delft

van

- Koninginnedag
- de Grachtenconcerten
- de intocht van Sinterklaas
- de Oosterse Markt
- Lichtjesavond
- de Antiek- en curiosamarkt
- en veel meer grote en kleine evenementen in Delft.

Heeft u

een plan of idee voor een activiteit binnen uw organisatie?

Vraag

gerust een vrijblijvende offerte via 015-2124896 of info@evenementenbureaudelft.nl

Daarnaast organiseren wij ook feesten, openingen, presentaties, jubilea en andere zaken voor bedrijven en instellingen binnen en buiten Delft.

Voor een overzicht van onze activiteiten kijkt u op
www.evenementenbureaudelft.nl

Het gemeentebestuur van Delft in 2004

Burgemeester: Mr. H.M.C.M. (Hein) van Oorschot, vanaf juli mr. drs. G.A.A. (Bas) Verkerk
Gemeentesecretaris: mr. H.G.L.M. Camps
Wethouders: J.P. Torenstra (PvdA); J.D. Rensen (PvdA); C.L. Baljé (VVD); H.J. Grashoff (GroenLinks); M.P. Oosten (D66) (tot 1 april); Chr. Mooiweer (STIP) (vanaf 1 april)

Raadsleden:

PvdA

R.D. Blinker (1998)
P. Kiela (2002)
mw. A. Koning (2002)
R.M. de Prez (1998)
mw. E.M. Stolker (2002)
mw. J.L.M. Vlekke* (1998, vertrekt 1-1-2005)
mw. L.C.A. Zweekhorst (1994)

CDA

M. Aközbeke (1998)
N.A.J.M. van Doeveren* (1994)
G. Engels (2002)
mw. M.D.Th.M. de Jong (2002)
mw. M.C. Junius (2003)
A.J.F. van Tongeren (1997)

VVD

mw. E.G.D. Geursen (2003)
mw. L.J. van der Hoek (2000)
A.S.A. van Leeuwen (2001)
R. Vuijk* (2002)
mw. M.H. Welle Donker (2002)

Leefbaar Delft

R. Eduard (sept. 2002)
H. Gabeler (2002)
mw. M.H.J.W. Manggaprow (2002)
M.H.J.M. Stoelenga* (2002)
J.P. de Wit (1998)

Onafhankelijk

R.H. Kroon (2003)

Groen Links

mw. S.C.C.M. Bolten (1998)
W. Bot* (1994)
mw. S. Jähnichen (2002)
C. Tas (2002)

STIP

A.L. van Breukelen (vanaf 17-09-2004)
mw. L. Loomans (2003, tot sept. 2004)
J.B. van Putten (vanaf sept. 2004)
N.W.A. Schoenmakers* (2002, tot 17-09-2004)
mw. S.E. Wielens* (2003)

Stadsbelangen

J.Ph. de Jong (2002)
W.M. de Koning (1998)
A. Meuleman* (1998)

D66

mw. C.E. Lourens* (1994)

ChristenUnie/SGP

J. van den Doel* (1991)

SP

B. Taebi* (2002)

* = fractievoorzitter

het jaartal geeft aan wanneer men
raadslid geworden is
actuele informatie:
<http://www.raad.delft.nl/>.

De Delftse bevolking

Bij de grenswijziging met de per 1 januari 2004 nieuw gevormde gemeente Midden-Delfland (Schipluiden en Maasland) zijn er 287 personen en 102 woningen van Schipluiden naar Delft gegaan en 200 personen, 56 woningen en 15 woonruimten in 1 bijzondere woongebouw van Delft naar Midden-Delfland.

Op 31 december 2004 telde Delft 95.037 inwoners, waarvan 49.656 mannen en 45.381 vrouwen.

Bron: Gemeente Delft, Concernafdeling Communicatie en Onderzoek

*Al vijf generaties lang
een waarborg voor kwaliteit...*

*Bij ons worden alle vleeswaren
vers afgesneden.*

Slagerij Valkenburg

Brabantse Turfmarkt 80-82 • Delft
Tel. 015-2125829 / Fax 015-2146895

Over de auteurs

Mw. A.M. Bergman (Delft 1929) was van 1951 tot 1986 werkzaam bij de Nederlandse Kabelfabriek. Zij voltooide bij de LOI de cursussen Journalistiek, Nederlandse Letterkunde, Cultuurgeschiedenis en Kunstgeschiedenis. Sinds 1996 maakt zij deel uit van het Algemeen Bestuur van Delfia Batavorum.

Drs. J. ter Haar-Kruize (Rotterdam 1923) studeerde in de avonduren voor het Staatsexamen Leraar Nederlandse Taal en Letterkunde. Overdag werkte zij op kantoor. Na het behalen van deze eerste MO-akte (er zou nog een aantal volgen, eveneens door avondstudie) ging zij lesgeven op een middelbare meisjesschool in Rotterdam. Na haar huwelijk vertrok zij met haar man naar landen in Afrika en Azië, waar zij eveneens werkte bij het onderwijs. Terug in Nederland is zij als docent verbonden geweest aan lerarenopleidingen en werd zij lid van een aantal (staats)examencommissies. Daarnaast verschenen publicaties op uiteenlopende gebieden. Haar laatste studie was *Algemene Cultuurwetenschappen* aan de Open Universiteit Nederland, waar zij in 2003 afstudeerde.

Dr. P.C.J. van der Krogt (Delft 1956), lid van de Redactiecommissie van Delfia Batavorum, studeerde fysische geografie en kartografie te Utrecht. Hij promoveerde in 1989 op het proefschrift *Globi Neerlandici: De produktie van globes in de Nederlanden*. Hij publiceerde diverse artikelen en boeken over de historische kartografie en over de geschiedenis van Delft, met name over de naamkunde. Thans is hij verbonden als onderzoeker aan het historisch-kartografische onderzoeksproject 'Explokart' van de Faculteit Geowetenschappen van de Universiteit Utrecht. Hij is lid van de commissie straatnaamgeving van de gemeente Delft.

Drs. A.H.H.M. Mathijzen (1930) studeerde biologie aan de Universiteit van Amsterdam en volgde er later de opleiding tot wetenschappelijk bibliothecaris. Hij was van 1967-1995 bibliothecaris van de Faculteit der Diergeneeskunde te Utrecht. Hij was in 1989 een van de oprichters van het Veterinair Historisch Genootschap en redigeert sindsdien het door dit genootschap uitgegeven bulletin *Argos*. Van 1993-2001 was hij president van de World Association for the History of Veterinary Medicine.

J.A. Meter Hagg (Den Haag 1952) studeerde MO-A Nederlands en was van 1978 tot 1993 verbonden aan de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag, waarbij hij de vereiste bibliotheekopleiding heeft gevolgd. Vanaf februari 1993 is hij als bibliothecaris werkzaam bij de Gemeentelijke Archiefdienst van Delft.

M. van Noort (Delft 1933) was van 1975 tot 2000 secretaris van de Redactiecommissie van Delfia Batavorum en is vanaf 2002 voorzitter van de Excursiecommissie. Sinds de oprichting van het medisch farmaceutisch museum De Griffioen in 1989 vervult hij de functie van secretaris. Tot aan zijn pensionering was hij als manager werkzaam bij een farmaceutische multinational als hoofd opleidingen medische dienst en waarborg kwaliteit klinisch onderzoek.

Drs. M.E.M. Remery (Delft 1945) bezocht de St. Antoniusulo aan de Voorstraat, zij studeerde aan de kweekschool in Bergen NH en volgde later de studie onderwijskunde in Leiden. Zij was een aantal jaren werkzaam in het lager en voortgezet onderwijs. Na een

periode als full-time huismoeder met drie jonge kinderen, was zij van 1980 tot 1997 bestuursconsulente bij een groot schoolbestuur in Den Haag. Vanaf 1997 is zij aangesteld als Rijksinspecteur van het onderwijs in de regio Rotterdam en vanaf maart 2003 in Zuid-Holland Midden, waaronder Delft. Vanaf januari 2001 is zij redactielid van *De School Anno*, een uitgave van de Vereniging van het Nationaal Schoolmuseum in Rotterdam en sindsdien verzorgt zij ook de website www.deschoolanno.nl. Als hobby heeft zij de geschiedenis van de schoolmeesters Remery uitgezocht en het onderwijs in de negentiende en twintigste eeuw, zie www.xs4all.nl/~remery. Momenteel onderzoekt zij de geschiedenis van de basisscholen in Delft. Informatie hierover is van harte welkom via remery@xs4all.nl of 070-3861430.

A.J.J. Struijk (Delft 1950) is geboren aan de Rotterdamseweg in Delft. Als afstammeling van een snuifmolenaar heeft het molenaarsberoep en de geschiedenis van molens zijn speciale interesse. Hij schreef enkele artikelen over de geschiedenis van molens, zoals over snuifmolen De Hollandsche Tuin, witmolen De Oranjeboom en een artikel over molentypen en molenberoepen. 's Zomers is hij vrijwillig rondleider op museummolen De Vlieger in Voorburg. Verder heeft hij als hobby genealogie, wat in 1991 resulteerde in een boekje *Genealogie en geschiedenis van het geslacht Struijk, een Zuid-Hollandse familie uit Oosterhout*.

A.A.M. Warffemius (Delft 1940), sinds 1964 als bouwhistoricus verbonden aan de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tot 1978 bij de afdeling Onderzoek en Documentatie, in welke periode hij onderzoek verrichtte tijdens de restauratie van diverse grotere en kleinere projecten. Sinds 1978 is hij werkzaam bij de afdeling Cultuurwaarde Onderzoek en werkte hij mee aan verschillende publicaties in de reeks Monumenten van Geschiedenis en Kunst, waaronder de St.-Janskathedraal te 's-Hertogenbosch en het Landgoed St.-Gerlach te Houthem-St.-Gerlach. In 2005 verschijnt van zijn hand het boek: *400 Jaar kerken in de Papenboek, de Maria van Jessekerk en haar voorgangers*.

Ir. W.F. Weve (Delft 1947) studeerde architectuur en restauratie aan de T.H. Delft en was enige jaren student-assistent bij prof. dr. ir. C.L. Temminck Groll. Na zijn afstuderen was hij als wetenschappelijk ambtenaar verbonden aan de T.H. Delft en onderzocht en beschreef in die hoedanigheid enkele monumenten in rijksbezit. Sedert 1987 is hij als bouwhistoricus werkzaam bij de gemeente Delft. In die functie publiceerde hij in 1996 zijn *Monumenten in Delft*. Sedert april 2001 is hij daarnaast secretaris van de Stichting Bouwhistorie Nederland.

Naamregister

F. de Jong

- Aalbers, W.H.M. 9, 11-12, 14, 174
Aart van der Leeuwlaan 24
Abswoude, Cultureel Centrum 14
Abtsregt 191
Abtswoude 193
Abtswoude, Woonzorgcentrum 34
Abtswoudsebos 194
Abtswoudseweg 138-139, 140, 145
Academie van Beeldende Kunst, Haagse 188
Adams, P. 83, 85-86
Adelbertkerk 32
Admiraal, Daan 41
African Festival 39
Afrikabuurt 194
AgnetaPark 151, 159, 193-194
Akker, Joan van den 43
Akkerdijkse Polder 123
Aközbek, M. 209
Alblasserwaard 67, 70
Aletta Jacobsstraat 22
Alfort 62
Aliradja, Faisel 34
Alkmaar 11
Alpinistenorganisatie, Nederlandse 159
Altena, P. 14
Amnesty International 21
Antoniussschool 101, 105, 108, 111, 112, 114-117
ANWB 158
Apon, Dirk 86, 88
Armamentarium 183
Armbestuur, Parochiaal 104
Arnold, G.E. 15
Arnoldine, Zuster 111
Athene, Olympische Spelen 43
Atlantikwall 16
Augustinus, G.J. 9, 11
Aziëbuurt 194
Baayens, 88
Bacinelgebouw 19, 29, 41
Bais., E. 174
Bakker, Bouwkundig Bureau 169
Balen, Wim van 31
Baljé, C.L. 24, 29, 31, 36, 41, 44, 50, 209
Baljuwsteeg 83, 85, 89, 101
Balthasarsz., Floris 123-124
Barclays Bank 187
Baren, G. van 115
Barendse, P. 10, 12
Bartels, Jan 42
Beatrix, Prinses/Koningin 50, 116, 173
Beek, Rob 21
Beekes, W. 88
Beekman, Engelbertus 88-89
Been, 133
Beestenmarkt 50
Behoud Stadsschoon, Commissie 11, 17, 19
Beijerinck, M.B. 88
Bell, Alexander 180
Bemmel, Helga van 42
Bemmelen, Abraham van 59-60
Bender, P. 12
Bennet, J.A. 66
Berckel, Van 108
Bergman, A.M. 10, 12, 21, 211
Berg-Verweij, Echtbaar Van den 34
Berkel 123
Berkel, Polder van 123
Berlijn 62-64, 66, 70
Bernadette-Mariaschool 21
Bernhard, Prins 15, 47, 52
Bezuidenhout 114
Bijlenbuurt 44
Binnenstad 193
Binnenstadforum 11
Blauw, A. 88
Blinker, R.D. 209
Bodel, Joachim 67
Boer, Vincent de 39
Boezaardt, A.G.J. 159, 163
Bokop-beek, M.C.M. 45
Bolster, Johannes 178

- Bolten, S.C.C.M. 209
 Bolwerk 19
 Boogert, Loek 36
 Bos, Cornelis van den 128-129
 Bos, L. van den 129
 Bot, W. 209
 Botanische Tuin 44
 Bouman, Rob 23
 Bourbon, De 104-105
 Bourdon, Klok 115
 Bouwmeester, P. 9
 Bouwmeester, Petranel 21-22
 Bouwsteen, De 42
 Braamker, J. den 90
 Brabantse Turfmarkt 84, 87-89, 101
 Bracco Gartner, Louis 46
 Brainich, Carl 35
 Brands, Mw 34
 Bras, De 194
 Brasserskade 112
 Breda 114
 Bree, Paul de 46
 Breedveld, J.J. 183
 Bremer 163
 Breuer, Bas 41
 Breukelen, A.L. van 209
 Brouwer, E.C. 154-156, 161
 Bruggen-de Groot, C.J. van 32
 Brugmans, S.J. 61-62, 65-67, 70-72
 Bruijn, Marc-Jan de 191
 Bruinzeel, Mar 36
 Brumme, Martin F. 64
 Brussel, J.F. van 85, 101-104
 Bubb Kuyper 183
 Buddy's, Jongenskoor De 31
 Buitenhaven, Buurthuis De 46
 Buitenhof 117, 193
 Buitennkamp, J. 36
 Buitenwatersloot 19
 Bult, E.P. 14, 24
 Burgersdijk & Niermans 183
 Burgh, W.H. van den 135
 Burghoorn, Gerrit 135
 Burgum Staal Bouw 32
 Camps, H.G.L.M. 209
 Carina, Zuster 107
 Caritaatsmolen 121, 127, 130-131
 Carmiggelt, Simon 41-42
 Cenakel, Gemeente van het 117
 Cesario, Zuster 116
 Chamber Music Festival 38
 Choorstraat 110
 Chopinlaan 43
 Christie's 186-187
 Christine, Mère 106
 Christo Sacrum, Genootschap 15
 Claus, Prins 50
 Clou, Schildersbedrijf H. du 172
 Cohen, Job 33
 Combiwerk 32
 Componistenpad 46
 Concordia 39
 Cornelis Musiusschool 31, 112
 Cultuurprijs A.J. Prins 11
 Daalen, A.P.A. van 10
 Daga, Salvator 37
 Dalen, J. van 12
 DDS, Roeivereniging 42
 De Lier 114
 Debussyflat 33
 Dedem tot de Gelders, Van 63
 Dekker, Cees 22
 Delf, Cultuurhistorisch Bulletin 12
 Delfgauwseweg 135, 139, 141-143
 Delfland, Hoogheemraadschap van 15,
 122-123, 130, 133, 192
 Delft Kennisstad 28
 Delftech, Bedrijventerrein 194
 Delftpas 45
 Delfts Calamiteitencentrum 42
 Delfts Symfonie Orkest 35, 44
 Delftsche IJclub 136
 Delftsche Sanghers, Die 44
 Delftsche Schoolvereniging, Basisschool
 De 41
 Delftsche Vrouwelijke Studenten-
 vereniging 44
 Delftse Donderslag 43
 Delftse Hout 21, 23, 44, 193
 Delftse Roos 24
 Delftse Sport, Roeivereniging De 14
 Delftse Tennisbond 158
 Delftstede 15
 Delftwonen 24
 Delftzicht 194
 Den Haag 16, 58, 66, 106
 Den Hoorn 194
 Deutz, Ubaldine 107
 DHC 39
 Dias, Leon 24

Dibbits, Taco 186
 Dierendonck, Harry 31
 Dijk, J.C. 9
 Dijk, Ria van 22
 Dijk, Wim van 31
 Dijkman, Jan 59
 Doel, J. van den 209
 Doelenplein 21, 35, 41
 Doeveren, N.A.J.M. van 209
 Dongen, Sam van 34
 Doodeheefver 186
 Doorn, L.C. 30
 Dordrecht 16, 67, 87, 114
 Drabbe, M.J. 89
 DSM Gist 44, 50, 149-159, 161-163,
 165-166
 Dukker, G.J. 83
 Dulmers, Carina 106
 Duyst van Voorhout, Maria 15, 28, 57,
 59, 62, 179-180
 Eduard, E. 209
 Eggenkamp, Gerritjan 43
 Eijk, P. van der 10, 17, 18
 Eken (Talens Foto), Han 26, 30, 47
 Emmaschool 116
 Enden, Onderwijzer Van der 117
 Engels, G. 209
 Eysel, Kees van 36
 Esteli 23, 45
 Evenementenbureau Delft 32
 Fabrieksbode/Bode, De 149-150,
 152-162, 164-165
 Favery, Robby 40
 Filmhuis Lumen 29
 Florence, Marie 116
 Fortuinstraat 111
 Fortuna, Delftse Korfbalvereniging 21
 Fraiture, W.A.E.X. de 10, 17
 Franeker 66
 Frankrijk 71
 Fransiscanen 101
 Friedrich Wilhelm II 64
 Fronchet, Daniel 86
 Fry, Bryan Grieg 28
 Fundatie van Renswoude 11, 15, 58-60,
 67, 69, 70-71, 179
 Gaag, Willem van der 191
 Gaasterland, Peter 35
 Gabeler, H. 209
 Gamers, C. 15
 Gasthuisplaats 43
 Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland
 86
 Geerling, Olga 32
 Geertruida van Oostenschool 112
 Gemeenlandhuis 15
 Gemeentearchief 40, 59, 60, 84, 85, 86,
 102, 103, 127, 137, 139, 140, 182
 Gerritsma, G.T.M. 4
 Geursen, E.D.G. 209
 Gezelschap Praktische Studie 50
 Giersbergen, W.M.J.I. van 4, 10
 Gijn, Simon van 16
 Giovanni, Zuster 117
 Gogh, Cineast Theo van 45
 Goudappel, C.D. 9
 Grakist, J. 4
 Grashoff, H.J. 21, 29, 31, 33, 46, 209
 Grieksch A. Aardewerf fabriek 187
 Griffioen, B.K.P. 4
 Griffioen, M.C.M. 4
 Groenendijk, Pauline 35
 Groeneweg, Henk 36
 GroenLinks 42
 Grote Johannes, Kinderdagverblijf De
 21
 Grotius College 22, 42
 Grotius, Hugo 15, 35
 Haaglanden, Stadsgewest 36
 Haags Historisch Museum 15
 Haak, A.J.H.M. 180
 Haan, A. de 30
 Haar-Kruize, J. ter 149, 211
 Haarlem, Bisschop van 106
 Haarlemmermeer 124
 Hallema 183
 Hamer, M. 23
 Harmen Kokslaan 112
 Harreweg 139
 Hartog, Ria de 24
 Hassel, Henk van 42
 Hauwe, Pierre van 51, 116
 Hazenpad 139, 140
 Heel, J.F. 9
 Heemskerk, Hans 21
 Heesterman, Jan 121
 Heijden-Wolfhagen, P.C. van der 4,
 173-174
 Heilbron, D. 66
 Heilig Hart, Paters van Het 112

Heinecke, F.D. 66
 Herk, Inge van 162
 Hermans, Loek 22
 Het Slot 192
 Hettema, Auke 14, 173-174
 Hilkhuijsen, J.W.L. 4, 10
 Hippocrates 69
 Hippolytusbuurt 49
 Hockeybond, Koninklijke Nederlandse 158
 Hoegee, Jan 31
 Hoek van Holland 16-17
 Hoek, L.J. van der 209
 Hoek, Stef van der 21
 Hof van Delft 122-123, 137-138, 193
 Holland College 44
 Holland, Historische Vereniging 15
 Holland, Hof van 123
 Hölscher, To 116
 Holst, Loes van der 21
 Hooch, Pieter de 179-181
 Hoog, Corstiaan de 57
 Hoog, Gerrit de 57-72
 Hoog, Trijntje de 57
 Hoogerbrug, Gerritje 129
 Hoogeveen, Dirk van 58
 Hoogeveen, Leesmethode 116
 Hoogland, B. 170
 Hoogstraten, Florentine van 107
 Hoornse Hof 194
 Horst, Ter 166
 Houtzager, H.L. 4, 10
 Houtzager, ir. Henk 48
 Hoytema, Dames 156
 Huis ter Lugt 131
 Huisman, Jaap 134
 Huisman, W.J. 134
 Huizing, Lizet 32
 Humboldt 64
 Huurman, Aannemersbedrijf 170
 Idili, Graziella 50-51
 Ingrassia, Giovanni Filippo 71
 Internationale Vrouwencomité 158
 Irene, Prinses 116
 Isings 113
 Itz, G.N. 84, 87-90, 92-95
 Jaffa, Begraafplaats 31
 Jagdew, Romano 34
 Jagow, Von 64
 Jähnichen, S. 209
 Jetses, 116
 Johan Friso, Prins 29-30
 Johannes Vermeerschool 23-24 33, 39
 Johanson, Scarlet 29
 Jong, F. de 4, 10, 213
 Jong, J.Ph. de 209
 Jong, M.D.Th.M. de 209
 Jonge, C.H. de 9
 Jonquière-Kamps, A. 4, 9, 12, 17
 Josselin de Jong, Eska de 158, 159, 161, 163
 Juliana, Koningin 24, 50, 116
 Julianalaan 135, 136, 193
 Junior Kamer De Delflanden 45
 Junius M.C. 209
 Juniusbuurt 194
 Kaiser, Gerrit 128
 Kaiser, J.J. 126, 128-129
 Kalverbos 44, 138
 Kam, 152
 Kampen, Slagerij Van 41
 Kanaalweg 135
 Kantoorgracht 41
 Kat, Henk de 35
 Kerkpolder 194
 Kessel, Van 112
 Kethel 139
 Kiela, P. 209
 Kijkduin 155
 Kipp, Apotheek 14, 171
 Kipp, P.J. 171-172
 Klakman, Marco 31
 Kleine Oostpoortbrug 191
 Kleyweg, A.C. 4
 Klok, Café De 31
 Kloosterwating 133-134
 Kluijverweg 129
 Kluin, J. van der 66
 Knus 23
 Knuttel, G. 152-154
 Kocks, Adriaen 187
 Koelstra, J. 9, 15, 16-17
 Koelstra-van der Struif, J. 9
 Kok, J.P.J. 116
 Kok, Pieter 135
 Kolenhavenbrug 32
 Koning, A. L. 209
 Koning, W.M. de 209
 Koningsveldbuurt 194
 Koninklijke Harmoniekapel 50

- Kool, Johanna 86
 Kool, Jorja de 42
 Kooltuinmolensloot 142-143
 Koop, M.E.H. 209
 Koornbeurs 11
 Koornmarkt 113
 Kooten, Kees van 23
 Koppen, P.A. van 4, 12, 14
 Koreneef, C. 9
 Korevaar, P.A. 132
 Kraayenhof, Carel 36
 Krashna Musica, Delfts Studenten
 Muziekgezelschap 41
 Kreuger, F.H. 14, 42
 Krieger, Rinus 37, 42
 Kringloopwinkel 37
 Krogt, P.C.J. van der 4, 10, 49, 144, 191,
 211
 Krogt, René van der 12-13, 25, 27-28,
 34-35, 38, 46, 49, 51, 62, 121, 140-142,
 173
 Kromme Heul 133
 Kroon, H.M. de 67
 Kroon, R.H. 209
 Kruikius, Nicolaas 123, 131, 133, 192
 Kruithuis 41, 43
 Kruseman, M. 152-154, 156, 165
 Kuenen, J.G. 30
 Kuijper, Hans 33
 Kullberg, Gusta 33
 Kunst en Kitschmarkt 35
 Kunz, G.G. 9
 Laan, K.M. van der 11
 Lagerwerf, 165
 Lander, Harry 23
 Lange Geer 23
 Langenbach, M. 15
 Laurentius, Theo 42
 Laus, Jos 32
 Le Comte, A. 28-29, 179-180
 Le Comteprijs 14, 169, 173-174
 Lee, Firma Van der 21
 Leeuwen- Oostveen, H.C. van 162
 Leeuwen, A.S.A. van 209
 Leeuwen, Banketbakkerij Van 32
 Leeuwen, H.W. van 4
 Leeuwen, W.A.G. van 4, 10, 12, 15, 52,
 191
 Leeuwen, W.H. van 158
 Legermuseum 36, 40- 41, 52
 Leiden 61, 66-67
 Leidschendam-Voorburg 36
 Leur, J.L.W. van 4
 Liedtke, Walter 190
 Lighthart, 116
 Ligtenbarg, J.G. 163
 Lijm- en Gelatinefabriek 41
 Linder, Carel ter 29
 Lindenau 64
 Listzflat 33
 Lodder, J. 159, 163
 Loder 61
 Lodewijk Napoleon 57, 66
 Lodewijk XIV 44
 Loef, J.J. van 9
 Loomans, L. 209
 Lourens, C.E. 209
 Luijk, G.J. van 29
 Lunshof, Bart 41
 Lunteren, Hans van 33
 Lutherse Kerk 45-46
 Lutz, Pieter 51
 Luyn, Adrianus van 23
 Maagdenburg 72
 Maanen, P.J. van 66
 Maas, J.C. 103-104
 Maasland 123
 Maastricht, Broeders van 112, 116
 Macquelyn, M.J. 61, 63
 Mallegat 183-184
 Mandele, Stichting Van der 11
 Mandjeskade 145
 Mangaprow, M.H.J.W. 209
 Mannetje, Tabakszaak 't 22
 Maras, Marianne 36
 Marcushof 45
 Margaretha van Parma 177
 Maria van Jessekerk 11, 23, 50-51
 Mark Smit 188
 Marken, Cornelis van 149-156
 Marken-Matthes, Agneta van 150, 154,
 156,
 Markt 18, 23-24, 28-29, 31-32, 35, 47,
 50-51
 Martinus Nijhofflaan 24
 Mathijssen, A.H.H.M. 57, 211
 Maurits Laboratorium, Prins 16
 Mauve, A. 183
 Me X, Architectenbureau 27
 Meegeren, Han van 14, 41

- Meer, M.A. van der 4, 10, 12
 Meermanstraat 22
 Meisjeshuis 18
 Meldpunt Toezicht Openbare Ruimte 36
 Metelerkamp 104
 Meter Hagg, J.A. 195, 211
 Meuleman, A. 209
 Midden-Delfland 139, 142, 145, 193, 209
 Midden-Delflandvereniging 9, 144
 Mijnbouwstraat 135
 Mik, G. de 29
 Molenaar, J., Architect 15, 19
 Molenbroek, J.H. 132
 Molenbuurt 194
 Molenpoort 85, 101
 Moll, A.W. 103
 Molslaan 89
 Monumentenzorg, Rijksdienst voor 83, 141, 145
 Mooi Weer Spelen 35
 Mooiweer, Chr. 29, 41, 191, 209
 Mulder, P. 30
 Museum Paul Tetar van Elven 28-29, 59, 179-180
 Naaborg, J. 12
 Naaborg, Aannemersbedrijf 172
 Napoleon 57
 Nassaulaan 43
 Nationaal Archief 84
 Naumann, Johann Georg 64
 Naundorff, Karl Wilhelm 44, 104
 Nellen, H.J.M. 15
 New York Metropolitan Museum of Art 190
 Nie, L.B. de 90
 Nieuwe Kerk 24, 26-28, 31, 35-36, 49, 57, 172, 183
 Nieuwe Langendijk 103, 113
 Nieuwe Ossenhoofd, Huis Het 84
 Nieuwe Plantage 137-138
 Nieuwe Sint-Jansbrug 21, 23, 192
 Nieuwenhuijzen, Annet 50
 Nieuwstraat 103
 Nijs, Fred 33, 37, 39, 45
 Niks, Arend 41
 Nooijer, Arjen de 31
 Noordeinde 45-46
 Noordeindseweg 139-140, 142-143
 Noordenbos, Tijn 42
 Noort, M. van 10, 177, 211
 Nordlohne, Edgar 172
 NOVIB 41
 Noyen, P.H.J. 165-166
 Numan, Alexander 57, 60, 66, 72
 Nusantara, Museum 40
 Oel, J. van 9
 Okkerse, Veronique 107-108
 Omer, Sarah 34
 Onderdewijngaart Canzius, Jacob Hendrik 15
 Ooievaarsnest, 't 40
 Oorschot, H.M.C.M. van 11, 23, 29-30, 50, 209
 Oorte, P.W. van 102, 104, 106-108
 Oosteinde 112-113
 Oosten, Erica 33
 Oosten, M.J. 28-29, 191, 209
 Oosterwijk, Arie 97
 Oosterwijk, Willem 97
 Oostplantsoen 14
 Oostpoort 33, 40, 128, 135
 Oostpoortbrug 192
 Oostsingel 138
 Oostveen, H.C. van 162
 Ooyen, W.A. van 154-155
 Op Visite, Stichting 41
 Openbare Bibliotheek 43
 Osiris Trio 38
 Otten, Jan Edo 42
 Oude Delft 14, 18, 21, 25, 29, 58, 60, 85-86, 88, 169, 171-172, 180, 183
 Oude Kerk 31, 186, 188-189
 Oude Langendijk 83, 101, 103
 Oude Manhuissteeg 35
 Oudelaanmolen 121, 124, 126-129, 143
 Oudheidkundige Werkgemeenschap Delft 9
 Oud-Katholieke Kerk 14
 Ouverturebuurt 43
 Over de Brug, Dagopvang 42
 Overgawuscheweg 123
 Overslagmolen 121, 127, 131-132
 Ozzy en Tom, Duo 44
 Paape, Gerrit 14
 Paardenmarkt 16
 Pameijer, Leonore 40
 Papaver, Natuurcentrum De 44
 Pauwmolen 133

Peert, A.J.J.M. van 9
 Peijs, K.M.H. 42, 47
 Peineburg, Kranenbedrijf 32-33
 Phaff, H.E. 9
 Philips II 177-178
 Phoenixstraat 19, 49
 Pieterse, L.J. 46
 Pijnacker 122-123, 134
 Pijnacker-Nootdorp 139
 Pijnackerse Vaart 123
 Pinksteren, Michel van 106
 Platform Spoor 11, 18
 Ploegmakers, J.W.M. 29
 Poelman, Nicolaes 183
 Polen 72
 Poll, Bas van der 35
 Polytechnische School 29, 135, 149, 179
 Pontemarkt 84
 Poppink, Marjolijn 31
 Poptahof 117
 Porceleyne Fles, Koninklijke 14, 36-37, 187
 Presser, J. 72
 Prez, R.M. de 209
 Prime, Maximum 41
 Prins, Herberg De 128-129, 131
 Prinsen, Leesmethode 116
 Prinsenhof 33, 38, 172-173
 Prinsenhof, Stedelijk Museum Het 14, 28, 36, 40-41, 43, 89, 177-178
 Prof. Telderslaan 134
 Projectgroep Delfts Aardewerk 9
 Puffele, Joke van 163
 Putten, J.B. van 209
 PvdA 50
 Quanjel, E.M.C.J. 10, 11, 15, 19
 Raam 23, 33, 113-114, 117
 Raaymakers, Cortona 106
 Raaymakers, Marie Joseph 106
 Radio Delft 46
 Reede van Renswoude, Frederik Adriaan van 58, 179
 Reest, Bernadette 29
 Reigers 131
 Reinier de Graaf Gasthuis/Groep 12, 46
 Reinier de Graafbuurt 194
 Remery, M. 101, 211
 Remmerswaal, 10, 17, 18
 Rensen, J.D. 33, 45, 209
 Ridder, Rika de 162
 Riedel, J.H. 59
 Rienstra, Durk 37, 42
 Rieten Dak, Theeschengerij Het 40
 Rijksmuseum Amsterdam 185-186
 Robbedoezen, Kinderkoor De 50
 Rode Kruis 114
 Rombouts, Frater 116
 Roos, J., Architect 15, 19
 Roos, Molen De 42
 Roosendaal, Zusters van 101, 104-106, 110, 112, 116-117
 Rooyen, Mw. Van 34
 Rosaschool 112
 Rosia, Zuster 117
 Rotterdam 23, 106, 114, 144
 Rotterdam, Bisdom 170
 Rotterdamseweg 128-131, 134-135, 143, 145
 Royal Haskoning 32
 Rozemond, A.J.H. 4, 9, 15
 Ruijtenbeek, H.J. 30
 Ruiven 193
 Ruivense Molen 121, 123, 127, 129-130
 Rusland 71-72
 Rust Roest, Villa 151
 Sandifort 62
 Scazolla 72
 Schans, J.M. van der 30
 Scheepstra, 116
 Schenke 34
 Schevicoven, A van 44
 Schie 122, 123, 129-133, 134, 143-145
 Schiekade 145
 Schierbeek, Eva 22
 Schieweg 137-138, 140, 142-144, 193
 Schijndel, Zusters van 112
 Schipluiden 123, 193, 209
 Schledorn, Loet A. 11, 41, 43, 178
 Schmink, M. 103
 Schoemaker, E.W. 45
 Schoeman, W.C.J. 10, 15, 17
 Schoeman-Chappin, G. 11
 Schoenmakers, N.W.A. 209
 Schoonenberg, Sander 34
 Schrader 64
 Schultze, C.A. 67
 Serle, Saskia 30
 Serpo, Reptielen Zoo 28
 Sick, Georg Friedrich 62-65, 70

Siebold, Charles Gaspard 65
 Sigarenfabriek, Galerie De 44
 Simmers-King, D.M. 162
 Simon Carmiggelschool 41
 Simon Vestdijklaan 192
 Sint Agathaklooster 172
 Sint Agathaplein 40, 172-173
 Sint Antonius 107
 Sint Hippolytus 84, 89, 101
 Sint Hippolytuskapel 9, 14 169-170
 Sint Hippolytuskapel, Stichting 169,
 173-174
 Sint Hippolytuskerk 83-86, 89, 96, 107,
 117
 Sint Hippolytusparochie 101-102, 113,
 117
 Sint Jorisgasthuis 24
 Sint Jozef 85
 Sint Jozefkerk 83-84, 101
 Sint Jozefparochie 83, 101-102, 112-113
 Sint Lucasgilde 24, 36
 Sint Maartensrecht 44
 Sint Olofslaan 138-139
 Siperkov Ensemble 51
 Slotboom, M. 10
 Sman, Charley van der 27
 Smits, J. 32
 Snijder, Ronald 40
 Sosef, J. 89
 Sotheby's 28, 36, 179-181, 189-190
 Spaland 139
 Spie, F. 9
 Spinozaprijs 22
 Spoonsingel 138-139
 Stanislas College 27, 29
 Starink, Mw. 34
 Starre, Mw. Van der 34
 Staten-Generaal 178
 Stationsbuurt 44
 Steen, Jan 185-186
 Steenweg 117
 Steffen, Wil 17
 Steffens, Paola en Frederic 43
 Stelte, J.W. 155
 Sterringa, A.M.G. 10, 12
 Stipriaan Luiscius, Abraham van 58, 60-
 63, 65, 72
 Stoelenga, M.H.J.M. 209
 Stolker, F.M. 209
 Strack, Wenceslas 107
 Stracké, E.L. 35
 Strik, W. 102, 107
 Struijk, A.J.J. 121, 212
 Struyk, A.P. 166
 Struyk-Hoette, I. 166
 Tabaks Historisch Museum 46
 Taebi, B. 209
 Tanhofkadebuurt 194
 Tanthof 24, 117, 193
 Tanthof, Belangenplatform 24
 Taptoe Delft 21
 Tas, C. 209
 Techniek Museum 44
 Technopolis, Bedrijventerrein 194
 Ternestraat 44
 TH/TU 135-136
 Thier, H. 60
 Thijsse 89
 Thijsse, L. 4
 Tieman, Henk J. 187
 Tilburg, Zusters van Liefde van 105
 Timmerman, T. 161
 TNO-Ypenburg 16
 Tongeren, A.J.F. 209
 Torenstra, J.P. 24, 29, 31-32, 34, 40,
 42-43, 209
 Toscaninipad 43
 Touw, J.A. 11
 Treub, M.W.F. 150
 TU-Campus 194
 TU-Noord 194
 TU-wijk 36
 Tweemolentjeskade 40, 139-140,
 142-143
 Tweemolentjesvaart 138
 Uchelen, E.J. van 157
 Uit de Kunst 42
 Utrecht 58
 Valkenburg, Jan 32
 Valstar Holland 39
 Van Bleijswijkstraat 31
 Van der Mandelezaal 33, 38
 Van Lodesteijnstraat 40
 Varend Corso Westland 39
 Veenswijk, Petra 31, 51
 Veilingbuurt 194
 Velde, Constructiebedrijf Van der 172
 Veldhoven, Van 111
 Venduehuis der Notarissen 187
 Verbeek, Cornelis 97

Verhoef, Joost 23
 Verhoeven, Gerrit 41, 44, 191
 Verkade, Ontwerpbureau Mevrouw 27
 Verkenis, W.A. 158
 Verkerk, G.A.A. 11, 37, 40, 45-46, 209
 Vermeer, Johannes 15, 28-29, 36, 189-190
 Vermeer, Stichting 11, 36, 50
 VermeerDelftcentrum 15, 24, 36, 47, 52
 Verschuyf, M.A. 4, 9, 10
 Vertin, P.G. 188
 Verwersdijk 37, 107-108, 110-111
 Veste, Theater De 42-44, 50
 Vianen 71, 72
 Vijf Mei Daltonschool 31
 Vijf-Heren-Landen 67
 Vijverschie, 139, 142
 Vincennes 71
 Vincentiusvereniging 104
 Vinkensteyn, G.J. 103-104
 Visser, P.C. 9
 Visser, Sijtje 134
 Vlamingstraat 27
 Vlekke, J.L.M. 50, 209.
 Vliet 149
 Vlis, Ingrid van der 44
 Vockestaart 139
 Voldersgracht 23, 36, 39, 103
 Volksbond 110
 Voordijkshoorn 193
 Voordijkshoornse Polder 116
 Voorhof 193
 Voorstraat 83-86, 88-89, 96, 101, 103-104, 107-114, 117
 Vos, H.H. 4
 Vos-de Koning, W.M. 4
 Vrederustpad 142
 Vries, W. de 165
 Vrije Akademie 32, 43
 Vrijenban 137-138, 122-123, 131, 134, 193
 Vrijenban, Openbare Basisschool 36
 Vroege, Martin de 52
 Vroemen, Simon 43
 Vrouwjutteland 36, 40, 50
 Vuijk, R. 209
 Waalse Kerk 15, 23
 Waardt, Gerard de 36
 Waay, Albertus van der 61
 Waddel, Martin 22
 Wagenberg, Mieke van 165
 Wagner, H. 33
 Waller, F.G. 159, 161
 Wallertuin 51
 Walsum, G.E. van 9
 Walsum, H.V. van 4, 44, 137-138
 Walsum-Kieft, G.D. van 9, 12, 14
 Walsum-Quispel, J.M. 9
 Wal-Timmerman, T. van der 161, 165
 Walvis, Minze 37
 Warffemius, A. 83, 212
 Warschau 63
 Wassen H.L. 103-104
 Wateringse Vest 51
 Weeshuis der Gereformeerden 59, 103, 179, 183
 Weeshuis, Rooms-Katholiek 103-104
 Weijland, Marie 155, 158-160
 Welle Donker, M.H. 209
 Wennekers, P.S. 101
 Wereldwinkel 23
 Westeindebuurt 194
 Westerdijk, Johanna 159
 Westerhonk 31
 Westerkwartier 193
 Westerpop 40
 Weve, W. F. 4, 10, 137, 169-172, 212
 Weyers, Herman 32
 Wielens, S.A. 209
 Wijbenga, D. 9
 Wijckersloot, C.L. de 89
 Wijk, Johannes van 186
 Wijs-Kamp, J.M. de 9
 Wilde Plas, De 133, 135
 Wilhelminapark 194
 Willem I, Koning 66, 138
 Willem van Oranje 11, 14, 33, 172-174
 Wipmolen 121, 133-135
 Wippolder 112-113, 121, 133-136, 193
 Wisse Smit, Mabel 29-30
 Wit, J.P. de 209
 Wittenberg, Onderwijzer 111
 Woeldering, B. 15
 Woerden 106
 Woerden, Stoomgemaal Van 131
 Wols, J. 114
 Worms, Marcel 40
 Wynn, Steve 190
 Ypenburgse Poort, Bedrijventerrein 194

Zilken, Charles Louis Philippe 183-184
Zinzendorf 187
Zuidblok 193
Zuideinde 44
Zuidpolder van Delfgauw 14, 121-125,
127-128, 130-131, 133
Zuidpoortgarage 46

Zutphen 67
Zweden, J.M. van 45
Zweden-Bonte, Mw. Van 40
Zweckhorts, L.C.A. 209
Zwennis, W.C.M. 9, 11-12
Zweth 145

Lijst van adverteerders

Auto Centrum Delftstreken 100
Bender 20
Den Blauwen Snoeck Visrestaurant 120
Hoogheemraadschap van Delfland 54-55
De Deughsaeme Waer 175
Van der Dussen Restaurant Lounge 146
J.W. Elsenaar Drogisterij 168
Evenementenbureau Delft 208
Interieur Decor 223
Van Kapel Elektrotechnisch Bureau 176
Kleyweg's Stads Koffyhuys 56
Legendijk Vastgoed 79
Van der Leeuw Optiek 81
Leonidas (Chocolaterie en Lunchroom) & Georg Jensen Damask 53
Naaborg Bouwbedrijf 207
W.W. van Oosten Zeevishandel 167
Rabobank Delflanden 148
Rien Rothfusz Hengelsport 78
Kees Rozenburg Antiquiteiten 82
Pieter de Ruyter Restauratie 99
Schols en 't Hart Grafmonumenten 80
Talens Foto Video 98
Valkenburg Slagerij 210
Fa. W. Verbeek Jr. Verf- en Glashandel 174
Visdruk 52
Van Witteloostuijn Projekt/woninginrichting 119
Mode De Zwart 147

Maak van uw woonhuis een droomhuis...

**Het Interieur Decor Adviesplan :
in 5 stappen op weg naar uw
compleet nieuwe interieur.**

1. U brengt een bezoek aan onze winkel of nodigt één van onze interieurstylistes bij u thuis uit.
2. Samen bekijken wij onze unieke showpresentaties met diverse kleur- en combinatiemogelijkheden.
3. Zodra uw wensen bekend zijn, beginnen wij met adviseren.
4. Aan de hand van bouwtekeningen kunnen wij schetsontwerpen maken en kleurcollages samenstellen. Op basis hiervan maken wij voor u een offerte.
5. De laatste en mooiste stap, wij gaan het helemaal voor u maken!

STIJL & KLASSE

INTERIEUR DECOR

Stijlvol Wonen

Binnenwatersloot 9 - 13, 2611 BJ Delft. Tel. 015 - 214 19 90. www.interieur-decor.nl

Parkeringsgarage
Phoenixstraat
binnen 150 meter

Activiteiten

Om de belangstelling voor de geschiedenis van Delft te vergroten en te stimuleren ontplooit de Historische Vereniging Delfia Batavorum, opgericht in 1935, verschillende activiteiten.

De vereniging brengt een **jaarboek** uit met vaste rubrieken en historische artikelen. De leden ontvangen het jaarboek zonder extra kosten.

De vereniging kent de **Delfia Batavorumprijs** (de J.W. Blokpenning) toe aan een persoon of instelling die zich bijzonder verdienstelijk heeft gemaakt voor het bevorderen van de kennis van de geschiedenis van Delft.

Het **Delfia Batavorumfonds** subsidieert projecten, zoals onderzoeken en historische publicaties die betrekking hebben op Delft.

De vereniging reikt jaarlijks de **Le Comteprijs** uit voor een verfraaiing van het Delftse stadsbeeld.

De **Commissie Behoud Stadsschoon** waakt voor het behoud en het herstel van cultureel erfgoed in Delft.

Gemiddeld acht keer per jaar verzorgt de vereniging een **lezing** over veelal specifiek Delftse thema's.

Jaarlijks organiseert de vereniging enkele **excursies**, waarvan minstens één buiten Delft.

De vereniging houdt leden op de hoogte van deze activiteiten door middel van het **Cultuur Historische Bulletin Delf** en een **nieuwsbrief**.

De vereniging heeft een **website**: <http://www.delfia-batavorum.nl>.

Lid worden

U kunt het werk van de Historische Vereniging Delfia Batavorum steunen door lid te worden. U levert daarmee een bijdrage aan het behoud van het historische erfgoed in Delft. Bovendien kunt U dan deelnemen aan de activiteiten van de vereniging.

Aanmelden kan bij het secretariaat:

Delfia Batavorum, Voorstraat 23, 2611 JK Delft,
e-mail info@delfia-batavorum.nl.

